

RETSIDIIVSUS

**Uuring korduvalt kriminaalkorras vabadusekaotusega karistatud noormeeste,
vanuses 16-24, retsidiivsuse mõjuteguritest**

KESA-Mauritius 2007

Uuringu tellija:

Kuriteoennetuse Sihtasutus

Uuringu teostus:

Mauritiuse Instituut

Sisekaitseakadeemia

Viljandi Vangla

Tallinna Vangla

Tartu Vangla

Murru Vangla

Ämari Vangla

Pärnu Vangla

Uuringu koordinaator: prof. Mart Raukas

Uurimisrühma juht: Annika Antšak

Andmeanalüüs: Sirle Budris (eeluuring)
Helena Ivask (uuring)

Eeluuringu konsultant: Uno Traat

Assistendid: Märt Aro
Juhan Aus

Intervjueerijad: Ruslan Lainola
Krista Lip
Alar Tamm
Madis Vaikmäe
Katrín Rannaste
Triin Tarendi
Helle Fuks

Lisaks täname kõiki teisi uuringu valmimisele kaasaaitajaid, eeskätt Sisekaitseakadeemia korrektsioonikolledži ja politseikolledži kadette.

Uuringut rahastas Euroopa Liit, läbi EQUAL programmi.

© Kuriteoennetuse Sihtasutus ja Mauritiuse Instituut, 2007

Käesoleva uuringu materjalide kasutamine mittekommertslikel eesmärkidel on lubatud, viidates käesolevale allikale kui „Retsidiivsus, KESA-Mauritius 2007“.

SISUJUHT

Sissejuhatus	5
I osa: Uurimistöo valdkonna üldkirjeldus	7
1. Hälbiv käitumine ja kuritegevus	7
1.1. Hälbiva käitumise olemus.....	7
1.2. Kuritegevuse määratlemine	8
1.3. Kriminaalne karjäär	11
1.4. Retsidiivsus	12
2. Kuritegevuse põhjused: riskitegurid ja teoreetilised selgitajad	15
2.1. Perekonna mõju.....	15
2.2. Haridustee katkemine	17
2.3. Tööalase karjääri puudumine.....	19
2.4. Sotsiaalsete sidemete teooria	21
3. Vanglakaristus ja kinnipeetavad	22
3.1. Vanglad ja vangistus.....	22
3.2. Kinnipeetavad	23
3.3. Hariduse omandamine ja töötamine vanglas	26
3.4. Rehabilitatsiooniprogrammid vanglates	28
3.5. Kriminaalpoliitilised suunad, lähtuvalt teiste riikide kogemusest	29
II osa: Uurimistöo noorte meessoost kinnipeetavate, vanuses 16-24, retsidiivsuse teemal	33
1. Uuringu taust	33
1.1. Eeluuring.....	33
1.2. Uuring.....	34
2. Uuringu meetodika.....	35
2.1. Uuringu struktuur	35
2.2. Küsitluse struktuur	36
2.3. Andmekogumisprotseduur ja analüüsimeetod	37
2.4. Valim	37
3. Andmete analüüs ja arutelu	38
3.1. Valimi kirjeldus:.....	38
3.2. Kinnipeetavate karistus	40
3.3. Kinnipeetavate vabastamine ja ennetähtaegne vabastamine	42
3.4. Vangistuses oldud aeg	42
3.5. Kinnipeetute haridus- ja õpikogemus.....	45
3.6. Kinnipeetavate töökogemus.....	48
3.7. Noorte kinnipeetavate sotsiaalvõrgustik: toetamisvõimalused pärast vabanemist ..	54
3.8. Meelemürkide tarvitamine ja selle seosed retsidiivsusega	58
3.9. Retsidiivsuse põhjused: kinnipeetavate endi seletused	60
4. Kokkuvõtte ja järeldused	61
III osa: Filosoofiline analüüs ja soovitused	63
Eesti Vabariigi karistuspoliitika ja loomuõiguslikud intuitsioonid	63
Karistuspoliitika ja loomuõiguse üldprintsip	64
Kas karistamine on asjade faktiline seis?	65
Karistuspoliitika loomulikkus ja mõistuspärasus	66
Vangid ja tagasitee ühiskonda	66
Seaduste loomulikkus ja mõistuspärasus	67
Õigusharidus kui õiguskultuuri osa. Õigushariduse kooskõlast loomuõigusega.....	68
Juristide koolitus. Õigusharidus kui osa üldisest õiguskultuurist	68
Karistuspoliitika võtmeisikud, nende kvalifitseeritus ning täiendõpe	68
Järeldused	70

IV osa: Uurimistöö lisad	71
Lisa I: Töös kasutatavad mõisted.....	71
Lisa II: Eeluuringu tulemused	71
Lisa III: Asjaolud, mis kurjategijate arvates viisid neid uutele õigusrikkumistele.....	75
Lisa IV: Kasutatud kirjandus.....	79
Lisa V: Jooniste ja tabelite loetelu.....	81
Lisa VI: Uuringu ankeedi küsimused.....	82

Sissejuhatus

Käesolev uurimus on ajendatud vajadusest mõista selgemalt, millised on need motiivid ja põhjused, miks teatav osa sootsiumi liikmetest ei suuda end allutada kehtivatele õigusnormidele, ja mispärast nad jätkavad sellist õigusvastast käitumist retsidiivselt ehk korduvalt.

Uurimuse kitsamaks eesmärgiks oli selgitada uurimisanndmete alusel retsidiivsuse põhjuseid, eeskätt seoses puuduliku sotsiaaltööstikuga, madala haridustasemega ja tööalase karjääri puudumisega.

Eelnevalt johtuvalt püüab uuring heita valgust ka asjaoludele, mis ühiskonna institutsioonide poolt mõjutavad sedasama retsidiivsust, ehk mida siis tuleks jätkata või muuta meie karistus- ja vangistuspoliitikas ning kuidas saab mingite suhtumiste muutmine mõjutada kuritegevuse arvnäitajaid.

Uuringu materjal koosneb järgnevatest osadest:

- **I osa: uurimistöö valdkonna üldkirjeldus**
- **II osa: uurimistöö noorte meessoost kinnipeetavate retsidiivsuse teemal**
- **III osa: filosoofiline analüüs ja soovitus**
- **IV osa: uurimistöö lisad**

Esimene osa on abimaterjal sotsiaaltöö ja (eri)pedagoogika valdkonnas töötavatele spetsialistidele, mis juhatab populaarselt sisse kriminaal- ja karistuspoliitika valdkonda.

See osa on mõeldud eeskätt neile lugejaile, kes ei ole eelnevalt kokku puutunud mõistetega, mis puudutavad hälbivat käitumist ja kuritegevust ja kriminaalse karjääri kujunemist ja retsidiivsust. Selles antakse populaarne ülevaade hälbiva käitumise olemusest, kuritegevusest, kriminaalsest karjäärist ja retsidiivsuse kujunemisest. Järgnevalt käsitletakse kuritegevuse ja korduvkuritegevuse riskiteguritena perekonna mõju, haridustee katkemist ja tööalase karjääri puudumist. Lõpus antakse ülevaade Eesti Vabariigi vanglatest ja kinnipeetavatest ning vangistuse olemusest, hariduse omandamisest ja töötamisest kinnipidamisasutustes ning vanglates teostavatest rehabilitatsiooniprogrammidest. Samuti käsitletakse kriminaalpoliitilisi suundasid, lähtudes teiste riikide kogemustest.

Teises osas tutvustatakse esmalt käesoleva uuringu eeluuringut, mida hakati kavandama juba 2005 aastal, alates EQUAL projekti RE-START käivitumisest; siis tekkis nii Viljandi vanglal kui Kuriteoennetuse Sihtasutusel kinnipeetavatele orienteeritud sotsiaalprogrammide kavandamiseks vajadus oma sihtrühma paremini tunda.

Teise bloki põhiosas tuuakse välja uurimistöö (viidi läbi 2006 aastal kõigis Eesti meestevanglates, respondentideks oli korduvkaristusega meessoost kinnipeetavad vanuses 16-24) probleemiasetus ning meetodika ning uurimistulemused. See osa võtab uurimuse kokku ja toob välja tehtud kvantitatiivsed ja esmased järeldused. Selle uurimistöö unikaalsus seisneb teema laiahaardelisuses (valimisse kuulusid kõigis Eesti meestevanglates viibivad kinnipeetavad) ja tegu oli väga kitsalt piiritletud respondentide rühmaga (ainult need mehed vanuses 16-24 kes kandsid juba vähemalt teist vanglakaristust), samuti oli oluline roll intervjuude käigus kogutud andmete tõepärasuse määral (kinnipeetavate ütlusi peab professionaalselt selekteerima, sest nad annavad paljus valeandmeid ja vastakaid andmeid) ning eriti intervjuuerimise olustiku loomisel (intervjuude läbiviimise tingimused ja intervjuuerija isik).

Kolmas osa sisaldab endas mitmeid alapeatükke, mis annavad *summa summarum*'i kogu eelnenud tööle. Siin on analüüsitud kuriteo ja karistuse mõistet, lähtudes nii kuriteo subjektist kui objektist. Mis on normide mõtteks ja kuidas need peavad aitama ühiskonda tervikuna, ja

indiviidi üksikult. Kas meie karistuspoliitika on vastavuses loomuõigusega, ja kas meie kriminaalpoliitilised praktikad on konstruktiivsed, sootsiumi edasiviivad, suuremat stabiilsust loovad. Antud uuringust ja seda ümbritsevast materjalist lähtuvalt on tehtud järeldusi ja soovitusi praktikutele filosoofi poolt, eeskätt loogika ja loomuõiguse põhjal.

Neljas osa sisaldab erinevaid lisasid:

- esmalt on siin ülevaade töös kasutatavatest mõistetest, et kellelgi ei tekiks põhimõistete osas kaheseid arusaamu;
- seejärel tuuakse detailsem ülevaade eeluuringust, mis viidi läbi koostöös Sisekaitseakadeemiaga, ja mille eesmärk oli kaardistada mõningaid kriteeriume noorte kinnipeetavate puhul, et saaks aru probleemide teravikust, ja saaks koostada nendest tulemustest johtuvalt lähteülesannet;
- kolmandaks lisaks on huvipakkuv materjal uuringu lõpuküsimuse põhjal, milles intervjueeritavatel paluti kirjeldada, mis olid nende endi arvates sellised asjaolud, mis viisid neid uutele õigusrikkumistele;
- neljandaks lisaks on kasutatud kirjanduse ja muude allikate loetelu;
- viiendaks lisaks on nimekiri uuringus esinevatest joonistest ja tabelitest.

I osa: Uurimistöo valdkonna üldkirjeldus

1. Hälbiv käitumine ja kuritegevus

1.1. Hälbiva käitumise olemus

Kuritegevusega seoses võib üsna sageli kuulda räägitavat hälbivast käitumisest. Enamasti arvatakse, et kuritegelik käitumine on hälbiva käitumise üks vormidest. Sel puhul lähtutakse ilmselt sellest, et peale kuritegevuse on olemas ka muid hälbiva käitumise vorme (Laine 1997,10).

Aimre (2001) nimetab üldkehtivatest normidest kõrvalekaldumist sotsiaalseks hälbivuseks. Selle sees eristatakse omakorda formaalsete normide rikkumist, mis kannab nime kriminaalsus ehk kuritegelik käitumine ja mitteformaalsetest normidest kõrvalekaldumine, mida nimetatakse deviantsuseks ehk hälbivaks käitumiseks. Erinevus on eelkõige selles, et hälbiv käitumine ehk hälbekäitumine on suhteline (kõrvalekalle mingist kultuurinormist), kuritegelik käitumine on aga absoluutne (kehtestatud juriidiliste seaduste suhtes) (Aimre 2001,201).

Sotsiaalseteks normideks on tavad, kombed, käitumismaneerid, moraalinormid, õigusnormid, religiooninormid, korporatsiooninormid (Saart 1994,10; Auväart 2001,102). Norm on ühiskonna poolt loodud käitumisreegel ning hälbivus on kehtestatud normist erinev käitumine (Laine 1997,11; Laane 1999, 36). Norm aitab meil ühiskonnas orienteeruda, olla konformsed. See tähendab mõelda ja käituda valitsevate standardite kohaselt, „elada nagu kõik“ (Laane 1999,35). Käitumisnorm ei ole kirjapandud mujal kui ehk käitumisõpikutes. Ometi on käitumisnorm sarnane oma struktuurilt õigusnormile (Aarnio 1996,59).

Norm muutub juriidikas normiks alles siis, kui sellest kinnipidamist kontrollib ja selle järele valvab ühiskond. Käitumisnormi kehtestamine eeldab alati mingil tasemel sisemist omaksvõttu, selle selgeksõppimist ja heakskiitu. Kui kehtestatud norm (näiteks seadus) ei ole kooskõlas kultuuri enda tõekspidamisega, ei ole see ka tegus (Laane 1999, 37).

Sotsialiseerimise tegurid ja agendid (nt perekond, kool) täidavad kaht funktsiooni:

- õpetavad inimestele kultuurinorme ja pakuvad käitumisnäidiseid;
- kontrollivad, kui põhjalikult on sotsiaalsed normid omandatud.

Omandamisele järgneb loomulikult kas tasustamine või karistamine (Aimre 2006,172)

Õigusnorm on riigi ametlikult kehtestatud käitumisreeglid, mille täitmine garanteeritakse riigi käsutuses olevate vahenditega (Auväart 2001,102). Nii kuritegevus kui hälbivus on seotud normidega, mis tähendab, et normi rikkumisele järgneb karistuse rakendamine (Aimre 2001, 207-208). Kui õigusnormi rikkujaid ootab ees sanktsioon, mida rakendab formaalse kontrolli organ, siis hukkamõist võib olla ka mitteformaalne (nt perekonnas) (Aimre 2006,174).

Hälbiv käitumine on selline käitumine, mis ei heiduta ennast sotsiaalsest kontrollist ning eirab norme. Kui mingi hälbiv käitumine on keelatud seadustega, siis võib selline akt tähendada süüteo toimepanekut (kas väärteo või kuriteo, olenevalt süüteo raskusastmest ja konkreetsest seadusandjast selles ajas ja ruumis).

Sotsiaalsetest hälvetest nimetatakse sagedamini järgmisi:

- *sotsiaalne parasiitlus* - ühiskonnavastane elulaad, mille põhitunnuseks on tööst kõrvalehoidumine;
- *prostituatsioon* - raha eest juhuslikesse seksuaalsuhetesse astumine ilma sümpaatia ja kiindumuseta;
- *alkoholism ja narkomaania* - üheks iseloomulikuks jooneks on see, et nad on teiste käitumishälvete (õigusrikkumiste, sotsiaalse parasiitluse jms) katalüsaatoriks;
- *õigusrikkumised* - kriminaalsete hälvetega isikus ei tunneta seaduse täitmise kohustust. Isiklikes huvides satub ta kergesti konflikti ühiskonna huve kaitsvate õigusnormidega (Auväärt 2001, 241-244).

Piir normi ja hälbe vahel on küllaltki tinglik ja kokkuleppeline. Paljuski oleneb see piir ühiskonna tolerantsusest ja kehtestatud seadustest. Kas käitumine interpreteeritakse hälbeliseks või normikohaseks, on alati muutuv olenevalt ühiskondlikust arvamusest ja erinevate gruppide huvidest. Niikaua kui on olemas normid, senikaua on ka hälbed. Hälbeid ei saa likvideerida normi likvideerimata (Laane 1999, 37). Normid võiva muutuda ka ajas, kus ühel ajastul on teatud käitumine raske normide rikkumine, kuid teisel juba normikohane käitumine. Seepärast peaksid teadlikult elavad ja vastutustunnet omavad inimesed alati evima teatavat kriitilist suhtumist nii normide kui hälvete osas, sest oma hariduse ja mõistmise tasandilt peaks nad teadma, et palju on suhtelist ühiskonnaelus...¹

Antud uurimistöös vaatleme üksnes selliseid õigusnormide rikkumisi, millele järgneb negatiivse ühiskondliku reaktsioonina sanktsioon (kriminaalkaristuse näol).

1.2. Kuritegevuse määratlemine

Süüteod jagunevad kaheks:

- väärteod (karistatakse halduskorras)
- kuriteod (karistatakse kriminaalkorras).

Laine (1997) defineerib kuritegu järgmiselt: kuritegu on tahtlik tegu, mis on kriminaal- või mõne muu seadusandluse alusel karistatav ja mille eest riigil on õigus karistada. Antud definitsiooni kriitikaks võib tuua asjaolu, et see tõukab süstemaatilise kuritegevusest eemale kõik sellised tegevused, mis paiknevad seaduse piirimaail, mittelubatava ja lubatava piiril (Laine 1997, 18). Samuti võiks kuritegude tahtlikkuse mõistet kritiseerida ka eeskätt sellest prismast, et inimesed panevad tahtmatult toime teo, mis on ikkagi nende jaoks karistatav kriminaalkorras (nt tapmine ettevaatamatusest, islamiriigis alkoholi tarbimine ja nn naiste ahistamine jpm).²

Vastavalt karistusseadustikule on kuritegu süütegu, mille eest on füüsilisele isikule põhikaristusena ette nähtud rahaline karistus või vangistus ja juriidilisele isikule rahaline karistus või sundlõpetamine (RT 2001, 61, 364).

¹ Siinkohal üks näide: kui XIX sajandil peeti homoseksuaalsust raskeks psüühiliseks haiguseks, seejärel tõsiseks õigusrikkumiseks, siis XXI sajandi alguses on vaevalt Euroopas riiki, kus homoseksuaalsus oleks kuritegu (Laine 1997, 12-14).

² Kriminaalkaristuse pidamine ainuvõimalikuks või valdavaks karistuseks võib viia ühiskonna selleni, et nende isikute hulk, kes on kasvõi kord kriminaalkorras karistatud, kasvab suureks. Nt praegu on Inglismaal ja Walesis täiskasvanud meestest 40% oma elus kasvõi korra kriminaalkorras karistatud. See raskendab nende olukorda tööturul. (Allikas: HM Prison Service)

Kuriteod jagunevad esimese ja teise astme kuritegudeks. Esimese astme kuriteo eest näeb karistusseadustik raskeima karistusena ette tähtajalise vangistuse üle viie aasta, eluaegse vangistuse või sundlõpetamise. Teise astme kuriteo toimepanemise eest näeb karistusseadustik karistusena ette tähtajalise vangistuse kuni viis aastat või rahalise karistuse (RT 2001, 61, 364).

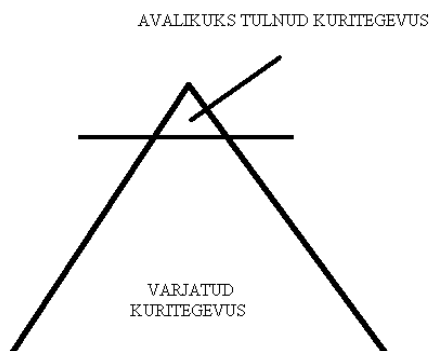
Statistilised andmed (2005) näitavad, et registreeritud kuritegudest moodustavad umbkaudu 65% varavastased kuriteod, isikuvastaste kuritegude osakaal on 10% ja liikluskuriteod moodustavad samuti pea 10%³ kõigist registreeritud kuritegudest. Kui varavastaste kuritegude osakaal on umbkaudu 65%, siis pooled varavastastest süütegudest moodustavad vargused (www.just.ee/kriminaalstatistika).

Kuritegevust iseloomustavad:

1. kuritegevuse seisund (registreeritud kuritegude üldarv, kuritegude arv ajaühikus - päevas, kuus, aastas);
2. kuritegevuse tase (kuritegude suhtarv näiteks 100 000 elaniku kohta);
3. kuritegevuse struktuur (tavaliselt erinevate kuriteoliikide protsent kuritegude üldarvust);
4. kuritegevuse dünaamika (kuritegevuse muutumine ajas).

Kuritegevusest rääkides peetakse tavaliselt silmas avastatud kuritegusid. Kuid need on ainult osa kuritegudest ja tavaliselt üsna väike osa. Olukorda illustreerib järgmine joonis:

Joonis 1. Varjatud ja avalikuks tulnud kuritegevus (Laine 1997, 20)

Kogu kuritegevus, tegelik kuritegevus, meenutab kahest osast koosnevat jäämäge. Veepinnast kõrgemal asub väike tipp – avalikuks tulnud kuritegevus. Põhiline kuritegevuse osa jääb “vee alla” – see on varjatud kuritegevus. Tõsi küll, “veepinna tase” kõigub olenevalt kuriteo liigist (Laine 1997, 21).

³ Siinkohal on eriti hea kõrvutada, et paljudes riikides pole meie seaduse mõttes liikluskuritegudeks tunnustatud süüteod üldse inkrimineeritavad kriminaalkuriteod, ja selline statistika ning süüdimõistmised võivad riigiti väga palju reineda, olenevalt poliitilisest tahtest, seadusandjast ja avalikust arvamusest.

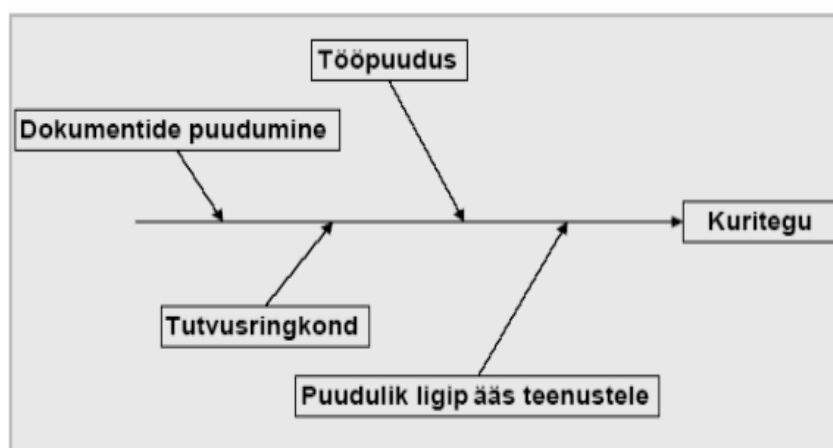
Siinkohal olgu mainitud, et varjatud ehk *latentse* osa kuritegevusest moodustavad politseisüsteemis registreerimata kuriteod (millede kohta ei ole info politseini jõudnud) ning avastamata kuriteod (politseisüsteemis küll registreeritud, kuid ei ole teada isikud, kes on antud kuriteod toime pannud).

Paljudest süütegudest ei ole teatatud ning politsei ei ole neid registreerinud, seega ei kajastu need ka statistikas. Kindlasti võib öelda, et väärtegade latentsuse osakaal on suurem, kuna paljude väärtegade puhul ei ole kannatanut (sõidukiiruse ületamine, punase tulega või keelatud kohast üle tee minemine). Tavaliselt laekub info mingi kuriteo toimepanemisest selle kuriteo läbi kannatada saanud isikult ehk kannatanult, kellele on tekitatud kas moraalsel, füüsilisel või materiaalset kahju.

Jällegi, vaid osa kuritegusid on politsei poolt avastatud (on kindlaks tehtud kuriteo toimepannud isikud), samuti ei saagi teada, kui palju kuritegusid on toime pannud üks või teine kurjategija oma kriminaalse karjääri jooksul.

Utreeritult võiks öelda, et kurjategijatel ei ole mingeid muid ühised omadusi kui see, et nad rikuvad seadust. Avastatud kuritegude põhjal saame öelda, et kurjategijad on pigem mehed kui naised, ja pigem nooremad kui vanemad (Sootak 1997,12).

Hälbiv käitumine kuritegude toimepanemise näol noorte inimeste seas võib alguse saada erinevatest põhjustest tingituna, ning sotsiaalsete probleemide kuhjumine võib kulmineeruda kuriteo sooritamiseks.

Joonis 2. Kuriteo sooritamise seos sotsiaalsete probleemidega (Kuuse 2004, 26).

Sisuliselt kujutab see joonis sotsiaalprobleemide kuhjumise kulmineerumist kuriteo sooritamiseks. Lahendamata argipäevaprobleemid võivad käivitada ahela, mis suurendab inimese toimetulematust eluga. Seetõttu suureneb kriminogeensete riskide esinemise tõenäosus, mis õigeaegse sekkumise puudumise korral võib viia kuritegeliku käitumise ja kohtuliku karistamiseni (Kuuse 2004, 26). Mitmed uuringud tõestavad, et pärast esimest süüdimõistmist suureneb oht uue kuriteo sooritamiseks kordades. Niisuguse ahela katkestamine on kriminaalhoolduse ülesanne,⁴ kuid selge on see, et sekkumine on efektiivsem varasemas, hälbiva käitumise tekkimise faasis (ibid.).

⁴ Siiski, kriminaalhooldus saab mingit ülesannet täita üksnes siis, kui tegu on kriminaalhoolduse kliendiga. Optimaalseks klientide hulgaks, mis võimaldaks üks-ühele tööd ka sisuliselt teostada, on ametnike-klientide suhe 1:35-40, mitte aga 1:50 või enam, mis on meie praegune praktika. Ning ka ideaaljuhul jääb kriminaalhooldus ikkagi järelevalve teostaja, mitte perspektiivse sotsiaaltöö läbiviija rolli. Juhtumikorraldus ühe isiku stabiilsele eluteele tagasiastamiseks nõuab paljude institutsioonide koostööd.

1.3. Kriminaalne karjäär

Elanikkonna kriminaalse aktiivsuse paremaks kirjeldamiseks ja uurimiseks on kriminoloogias välja töötatud nn *kriminaalse karjääri* paradigma. Kui defineerida nimetatud fenomeni kõige üldisemalt, siis on kriminaalne karjäär kurjategija poolt toimepandud õigusrikkumiste ja kuritegude aegrida (Nagin, Land 1993, ref Saar jt 2003, 37).

Tegelikult kuuluvad kriminaalse karjääri hulka lahutamatu ka kuritegude eest määratud ja kantud karistused s.o. karistuste aegrida. Kriminaalne karjäär on seega indiviidi liikumine läbi kriminaalse praktika (Saar jt 2003,37). Kriminaalselt aktiivsed inividid alustavad kuritegude toimepanemist mingil ajal, millega algab nende kriminaalse aktiivsuse periood. See kestab kuni viimase kuriteoni, st ajani, mil kriminaalne karjäär lõpeb (ibd.).

Kuritegude toimepanemise sagedus, raskusaste ja karjääri pikkus varieeruvad kurjategijate hulgas olulisel määral. Üks ekstreemgrupp on näiteks kurjategijad, kes panevad toime kogu elu jooksul ainult ühe kuriteo. Teised inividid panevad toime pika ajaperioodi jooksul regulaarselt erineva raskusastmega kuritegusid (Saar jt 2003,38). Samas võib öelda, et need isikud, kes alustavad kriminaalset karjääri alaealistena, jätkavad seda ka pika aja jooksul (st nad ei lõpeta kuritegelikku käitumist enne kui selleks sunnivad füsioloogilised vm põhjused). Teisalt, mida hiljem algab kriminaalne karjäär (nt pannakse ühekordne kuritegu toime keskeas), seda tõenäolisem on, et üheainsa kuriteoga see karjäär ka lõpeb, st inimene resotsialiseerub jällegi pärast teatavat hälvet. Siiski, peab ütlema, et vanus pole sugugi ainus ega oluline analüüsikriteerium – igas vanuses kurjategijate puhul tuleb eeskätt vaadelda nende motiive ja nende sotsiaalset lähivõrgustikku, kes võib olla abiks kriminaalse karjääri lõpetamisel.

J.Saar uuris alaealiste õigusrikkujate kriminaalseid karjääre ajavahemikus 1985–1999. Uuringu tulemusena saadi ülevaatlik pilt 317 isiku elukäikude kohta viimasel 15 aastal, kes panid alaealisena toime õigusrikkumisi ja viibisid 1984 aasta lõpus Erikutsekoolis nr 2 või Viljandi Kasvatustöö Koolis. Kõige põhilisem järeldus on, et nende elukäik enamikul juhtudel ei ole olnud edukas. Vaid üksikutele juhtudel on õnnestunud oma elu enam-vähem normaalsel viisil korraldada. Rohkem kui tavaliselt, iseloomustab endisi alaealisi õigusrikkujaid kõrge surevus, tööalase karjääri puudumine (ei tööta, töötu) ja alalise elukoha puudumine. Kui hinnata neid skaalas „võitjad-kaotajad“ on kindlasti tegemist valdavalt „kaotajatega“ (Markina, Saar 2001,13).

Viimaste aastate jooksul on Cambridge'i Ülikool uurinud laste kuritegelikule teele sattumise põhjusi, kus peamiste põhjustena toob Browne (2001,28) välja:

- perekonna sotsiaalsed ja majanduslikud probleemid;
- laste puudulik hooldamine;
- kuritegelikud vanemad;
- kooliprobleemid;
- lapse hüperaktiivsus ja asotsiaalne käitumine.

Laste ja noorte kuritegevuse seisukohalt on kõige riskantsem iga 15-16 eluaasta, s.o. aasta või paar enne seda, kui noor inimene lõpetab kooli (Browne 2001,28). Kui noor inimene on sattunud seadusrikkumiste teele, siis väga suure tõenäosusega jätkab ta seda ka täiskasvanueas ning seda rohkem kuritegusid ta tõenäoliselt sooritab (Browne 2001,28; Uueküla 2004,45).

Enamik kriminaalseid karjääre on kestuselt väga lühikesed, piirdudes alaealisena toime pandud ühe või mõne kuriteoga. Uuringute tulemuste järgi on keskmine karjääri kestus raskemate kuritegude puhul umbes 5 aastat. Samas ei too „keskmine“ välja olulisusi erinevusi inividiti. Veel jäänud karjääri kestus on 18-aastaste puhul 5 aastat, kuid 30-aastase veel aktiivse kurjategija puhul juba 10 aastat ning see näitaja ei vähene ka 40ndates eluaastates.

Niisugune leid on vastuolus üldlevinud arvamusega, mille järgi suhteliselt vähesed vahistamised 30ndates eluaastates näitavad kriminaalsete karjäärade massilist lõppemist sellises vanuses. Tegelikult lõpeb suurem osa karjääre hoopis varasemas eas ja need, kes jätkavad, panevad kuritegusid toime tõenäoliselt kaua (Saar jt 2003, 41).

Kriminaalsete karjäärade pikkused varieeruvad indiviiditi, olenevalt erinevatest teguritest, mis mõjutavad kuritegude edasist toimepanemist, või vastupidi – lõpetavad kriminaalse karjääri. Pikka kriminaalset karjääri iseloomustab kuritegude korduv toimepanemine ehk retsidiivsus.

1.4. Retsidiivsus

Eestis on retsidiivne kuritegevus suhteliselt kõrge. Keskel läbi iga viies kuritegu on toime pandud varem karistatud isiku poolt (Saart 1994,13).

Jüri Saar (2001,27) jaotab kurjategijad toimepandud õigusrikkumistest tulenevalt järgmiselt:

- Delinkventne karjäär - sisaldab endas isiku poolt toimepandud mittekriminaalseid süütegusid;
- Lühike kriminaalne karjäär - karistatud kriminaalkorras ühel korral;
- Mittekroonilised retsidiivistid - karistatud kriminaalkorras kaks või kolm korda;
- Kroonilised retsidiivistid - karistatud kriminaalkorras neli ja enam korda.

Retsidiivistidel on välja kujunenud negatiivne suhtumine ühiskonda, iseloom on väärustunud. Retsidiivistid püüavad säilitada kontakte oma kurjategijatest kaaslastega. Vajadused ja huvid on väärustunud, täielikult puuduvad tulevikku suunatud huvid, enamus on alkohoolikud, suurt huvi tuntakse hasartmängude vastu. Igapäevaküsimustesse suhtutakse ükskõikselt. Retsidiivistid on sageli agressiivsed, egoistid, ükskõiksed kaaslaste kannatuste vastu, küünilised vastassugupoole vastu. Hinnatud on parasiitlik eluviis – tööd ei tehta ei vabaduses ega kinnipidamiskohas. Haridustase on madal, kultuurivajadused puuduvad. Mida rohkem on retsidiivistil karistusi, seda madalam on tavaliselt tema haridustase. Pikaajaline eraldatus kinnipidamiskohas on loonud nende seas omataolise subkultuuri. Oma tavadest hoitakse kinni. On välja kujunenud kuritegeliku ühiskonna hierarhia ja grupinõuded, 20% retsidiivistidel on psüühilisi häireid, suur hulk retsidiiviste ei seo oma tegu selle tagajärgedega. Retsidiivistide ümberkasvatamise võimalused on tavaliselt väga tagasihoidlikud. Suure osa kuritegudest panevad kinnipidamiskohtadest vabanenud toime kohe esimesel nn vabadusaastal. Arvatakse, et igast kümnest vabanenud retsidiivistist paneb kuus kuni seitse toime uue kuriteo juba esimesel vabadusaastal. Küllalt suur osa korduskuritegudest pannakse toime isegi esimestel päevadel ja nädalatel pärast vabanemist (Saart 1994, 13-14).

Nii mõnegi retsidiivse kurjategija kriminaalne karjäär võib sisaldada mitmeid toimepandud kuritegusid, milledest õiguskaitseorganitele on teada vaid üks episood ning kriminaalne karjäär võibki lõppeda sellega, et kurikaela poolt viimasena toimepandud kuritegu avastatakse politsei poolt. Kuritegude puhul jäävad osad neist varjatud kuritegevuseks ning kuriteo toimepannud isikuid ei tuvastata politsei poolt. Ka korduvkuritegevus ühe ja sama isiku poolt toimepanduna on suures osas varjatud ehk on ametkondadele teada vaid need retsidiivistid, kes on kuritegude toimepanemises süüdi tunnistatud. Ka ühes kuriteos süüdi tunnistatud isik võib tegelikult olla retsidiivne kurjategija, kuid tema süü ei ole leidnud tuvastamist.

Võib jaotada retsidiivsust *juriidiliseks retsidiivsuseks*, kus retsidiivsus tuleneb eelnevast kohtuotsusest (on olnud juba ühe korra kohtulikult karistatud, ja paneb toime uue kuriteo) ja *faktiliseks retsidiivsuseks* (ühe ja sama kohtuprotsessi käigus tõendatakse kuritegevuse

korduvus, st on pannud toime mitu kuritegu enne süüdimõistmist). /Peaprokurör Norman Aas RK õiguskomisjonis 04.12.2003./

Kriminaalhooldusaluste puhul on retsidiivsus kaks korda väiksem kui vangide puhul.⁵ Kui vangist vabanenuist läheb sinna tagasi 60 protsenti, siis kriminaalhooldajate käe alt satub trellide taha 30 protsenti hoolealustest. On ka selline kontingent – afektikurjategijad, valgekraed, veendumuskurjategijad, psühhopaadid, retsidiivistid jt –, kellele vanglakaristus ei mõju mingilgi moel (Jarne 1998).

2005 oli ligi 850 ehk veidi enam kui viiendik alaealiste kuritegudest toime pandud isikute poolt, kes olid juba varem kokku puutunud õigussüsteemiga. Politseinike hinnangul suureneb retsidiivsus alaealiste õigusrikkujate hulgas. 2004 aastaga võrreldes oli 2005 aastal alaealisi korduvõigusrikkujaid ligi 200 võrra rohkem. Ka alaealiste komisjonide statistika kohaselt on korduvarutelude arv aasta-aastalt kasvanud. See näitab, et alaealise probleemi esmakordne arutelu ei ole olnud tulemuslik või on alaealine vahepeal toime pannud uue õigusrikkumise (www.valitsus.ee/?id=5226).

Käitumisteadused on praktikutele andnud mõningaid uuringutest saadud andmeid, mille alusel ennustada isiku ohtlikkust ja retsidiivismi. Isiku ohtlikkust suurendab näiteks tema psühhopatisatsioon, narkootikumide- või alkoholisõltuvus, varasemad tõsised kuriteod, kriminaalse karjääri varane algus ehk kõik see, mis on olnud talle probleemiks varemgi. Hoopis keerulisem on leida näitajaid, mis peaksid rääkima isiku hea käitumise kasuks tulevikus. Hea ülalpidamine kinnipidamisasutuses viitab ühel juhul oskusele oma käitumist vajalikul määral kontrollida, kuid teisel juhul isiku salakavalusele ja oskusele teistega manipuleerida (Saar 2001, 13).

Kuriteo toimepannud isikute suutlikkus (taas)kohaneda ühiskonna reeglitega, toime tulla igapäevaelus ja naasta tööturule sõltub suuresti sellest, kui hästi on osatud ja tahetud selgitada iga konkreetse inimese võimalusi ja puudujääke ning nendega vastavalt tegeletud. Sellest tulenevalt on väga oluline hinnata retsidiivsusrisiki ja seda põhjustavaid tegureid (Jakobi, Maurer 2004, 28).

Saksamaa vanglates on kasutusel põhjalik küsimustik õigusrikkuja tundmaõppimiseks, hindamiseks ja kriminoloogilise käitumise prognoosi koostamiseks.⁶ Seal on tähelepanu alla asjaolud, mis on informatiivsed õigusrikkuja edasise elukäigu prognoosimisel:

1. ebasoodsad kasvutingimused;
2. mitteedukas areng ja edasijõudmine koolis;
3. alustatud haridustee katkemine;
4. töösuhte ebaregulaarsus;
5. kuritegelikule teele kaldumise algus enne 18. eluaastat;
6. enam kui neli kannet karistusregistris;
7. eriti lühikesed retsidiivsusintervallid;
8. alkoholi probleem;
9. narkomaania probleem;
10. arvatav vangistusest vabanemine enne 36. eluaastat;

⁵ Kuivõrd kriminaalhoolduse puhul mõõdetakse selle “efektiivsust” vaid kriminaalhoolduse aja jooksul, mil isik sanktsiooni all olles nagunii käitub korralikumalt, ei saa neid andmeid võtta üks-üheselt. Puudub statistika selle kohta, mis saab kriminaalhooldusalustest paari aasta jooksul pärast käitumiskontrolli lõppemist...

⁶ Inglise vanglasüsteem on välja arendanud väga põhjaliku riskide hindamise meetodika OASIS, kuid praktikud on hakanud sellesse suhtuma negatiivselt, kuna liialt palju energiat kulub üksnes meetodilisele hindamisele, aga samas see ei garanteeri objektiivset tulemust. Iga hindamine peab olema proportsioonis sellele kulutatava energia ning võimalikult saadava tulemiga.

11. vabanemisjärgsed tõenäolised negatiivsed sotsiaalsed/perekondlikud suhted
(Kraas 2006,9-10).

Soome vanglasüsteemis ollakse arvamisel, et retsidiivsusrisk on seda suurem, mida :

1. nooremalt on esimene õigusrikkumine toimunud;
2. raskem on viimane õigusrikkumine;
3. nooremalt mõisteti esimene vangistus;
4. rohkem on olnud põgenemisi või põgenemiskatseid;
5. rangema režiimiga vanglas on viimati oldud;
6. rohkem on olnud vägivallaepisoode;
7. lühem on olnud viimane vabaduses veedetud aeg;
8. pikem on kõigi vabadusekaotuslike karistuste aeg
(K.Hypen 2002, ref Kraas 2006,10)

Kriminoloogilistele ja sotsiaalsetele uurimustele toetudes on tehtud kindlaks üheksa võtmetegurit, mis mõjutavad retsidiivsust:

1. haridus;
2. tööhõive;
3. alkoholism ja narkomaania;
4. vaimne ja füüsiline tervis;
5. hoiakud ja enesekontroll;
6. institutsionaliseerumine ja eluuskused;
7. majutus;
8. materiaalne olukord;
9. perevõrgustikud.
(H.Hilborn, J.W.Hilborn 2004,45; Kasemets 2001,14)

K.Hypen (2002) (ref. Kraas 2006,12) toob välja tähtsuse järjekorras probleemsed valdkonnad, mille kaudu retsidiivsusrisiki vähendamine on tõenäoline:

1. hoiakud: kuritegevust soosivad hoiakud, vastumeelsus järelevalve vastu;
2. suhted: asotsiaalne isoleeritus, sõprade kriminaalne taust;
3. koolitus ja töö: koolituse alahindamine, palgatöö põlgamine;
4. sotsiaalne toimetulek: elukeskkond, majanduslik toimetulek, vaba aja veetmine;
5. sõltuvusprobleemid: alkohol, narkootikumid, nende väärkasutamine;
6. peresuhted: suhete puudumine, vastutusest hoidumine;
7. isiksusega seotud: vaimne tervis, psühhiaatrilise ravi vajadus.

Kuritegelikule teele sattumise vanus on oluline punkt retsidiivsuse kujunemisel. Õigeaegse eduka sekkumise korral saab noorelt kuriteo sooritanute puhul vähendada retsidiivsusrisiki (Uueküla 2004,45). Kuritegelikule teele mittesattumiseks on oluline perekonna sotsiaalne toimetulek ning head perekondlikud suhted ja eeskujud. Retsidiivsuse vähendamisel on oluline hinnata retsidiivsusrisiki läbi seda põhjustavate tegurite väljaselgitamise ning seejärel nende põhjustega tegelemise. Tuleb tegeleda õigusrikkujate hoiakutega: püüda parandada ja taastada perekondlikke suhteid, et tekiks huvi palgatöö ja õppimise vastu ning sealt edasi pareneks sotsiaalne toimetulek.

2. Kuritegevuse põhjused: riskitegurid ja teoreetilised selgitajad

Ei ole teooriat, mis seletaks lahti kõik kuritegevuse põhjused. Kuritegelikule teele minekut võivad põhjustada erinevad faktorid või nende kooslus. Enam kui sajandi jooksul on loodud üle tosina hälbivuse ja kuritegevuse selgitamise teooria. Need võib jaotada kolme rühma: biogeensed teooriad; psühhoogeensed teooriad; sotsiogeensed teooriad. Tänapäeval domineerivad teooriad, mis rõhutavad hälbivuse ja kuritegevuse seletamisel sotsiogeenseid ehk sotsiaalseid tegureid, asjaolusid, tingimusi (Aimre 2006,180-2).

Kuna uurimistöö üheks eesmärgiks on selgitada välja, kas noorte kinnipeetavate retsidiivsus on seotud puuduliku või nõrga sotsiaalvõrgustikuga, madala haridustasemega ja tööalase karjääri puudumisega (mitte töötamisega või töötu staatusega), siis vaatleme allpool kuritegevust selgitavaid riskitegureid ja teooriaid, mis on seotud eelpoolnimetatud probleemidega.

2.1. Perekonna mõju

Uurimustes on tõestamist leidnud asjaolu, et perekond ja lapse kasvukeskkond mõjutavad oluliselt laste kuritegelikule teele sattumist või mitte sattumist. Paljud noored kurjategijad on pärit perekondadest, kus on olnud nii majanduslikud kui sotsiaalsed probleemid või nende kooslus.

Lembit Auväärt (2001,43) loetleb uurimuste tulemustena põhilisemad õigusrikkumise riskifaktorid, muuhulgas perekondlikud:

- vanemate probleemne käitumine;
- vanemate vähesed sotsiaalsed oskused;
- perekondlike konfliktide paljusus;
- vanemate ja sugulaste soosiv hoiak antisotsiaalsele käitumisele;
- perekonna vaesus.

Perekond määrab esmased elutingimused, sealhulgas sotsiaalse päritolu. Uuringute alusel on kaks viiendikku alaealistest kurjategijatest pärit perekondadest, kus isa on raske kvalifitseerimata töö tegija. Seaduskuulekate hulgas on selliseid noori vaid üks viiendik (Auväärt 2001,35). Perekonna sissetulek määrab materiaalsed võimalused, millega laps harjub maast-madalast. Tuntud on tõik, et õiguserikkujate perekondade sissetulek on madalam (ibid).

Asjaolud, mis mängivad noorsoo kuritegevusel arvestatavat rolli, on perekonna negatiivne mõju, vanemate halb eeskuju, vägivald perekonnas. On tähele pandud, et mida madalam on vanemate haridustase, seda tõenäolisemalt satub alaealine kuritegevusse (Saart 1994,13; Browne 2001,28; Ernits 2001).

Uuringute andmetel on kolmest neljandikust ilma emata kasvanud alaealistest saanud alaealised õigusrikkujad. Alaealiste õigusrikkujate hulgas on suur ka isata kasvanud (ainult emaga) noorte protsent (Auväärt 2001,5).

Viljandi Vangla seitsmekümne 15-20-aastase kinnipeetu seas läbiviidud intervjuudest selgus, et neist 35 olid pärit purunenud peredest, 6 elasid koos ema ja kasuisaga ja 2 olid pärit lastekodust, 25 kasvasid koos ema ja isaga (Drögin 2005,17).

Kuritegelikule teele satuvad kõige sagedamini probleemses peres sirgunud lapsed ja konfliktide risttules kõrbenud inimesed. Erinevate sotsiaalsete probleemide kuhjumisel, kus puudub töökoht, rahalised vahendid, toetav perekond jms., võivad viia isiku kuriteo sooritamiseni.

Lapse normaalseks arenguks on vaja, et tal oleks õige koht perekonnas. Lapse seisund perekonnas sõltub olme korraldusest, kodukorra otstarbekusest, süstemaatilisusest, ja ülesannete täitmise kohustuslikkusest, perekonnaliikmete suhetest jpm. Armastus, hellus, usaldus ja heasoovlikkus, üksteise õiguste ja kohuste vastastikune austamine, on lapse kasvatamise hädavajalikud tingimused igas vanuses. Alaealise isiksuse austamine väljendub talle teatud iseseisvuse lubamises tegudes, arvamustes, vaadetes, aja jaotamises, samuti oskuses arvestada ja kuulata alaealise arvamusi ning õppe-, ühiskondliku ja koduse töö tunnustamises (Auväart 2001,36). Ebaterves perekondlikus õhkkonnas tekivad negatiivsed huvid, vaated ja harjumused, tekib psüühiline valmisolek (hoiak) ühiskonnastaseks käitumiseks (Auväart 2001,39).

Negatiivse keskkonna mõju olmes, õppes ja kutsetegevuses, vaba aja veetmise halvad tavad, alkoholi osa vaba aja veetmises, vägivald ja selle kultus, kõlblust riivav tegevus – kõik see avaldab mõju (Saart 1994,13). Perekondlikud õiguserikkumise riskifaktorid soodustavad kuritegelikule teele sattumist. Kui lapse kasvukeskkonnaks on ebaterve perekondlik õhkkond, siis see mõjutab suurelt alaealise edasist käitumist, ka kriminaalse karjääri kujunemist.

Sotsiaalvõrgustik on inimest argielus ümbritsevad sotsiaalsed suhted, mis on vajalikud inimese eksisteerimiseks ühiskonnas (Korp 2002,45). Sotsiaalvõrgustikul on tähtis roll kanda sel ajal, kui lähedane isik vabaneb kinnipidamisasutusest. Sotsiaalsete suhete kaudu saab vabanenut toetada, abistada, teda õigele teele suunata, abistada tööturule naasmisel ning üleüldises mõttes olla toeks kohanemisel. Kogu olukord võib kujuneda selliseks, et vabanenu lähimateks ja tihedamateks sotsiaalseteks suheteks on põhiliselt suhtlusringkond, mis koosneb kriminaalse karjääriga sõpradest, kellega asutakse uusi kuritegelikke plaane välja mõtlema. Seejuures võivad sotsiaalsed suhted perekonna näol vanglast vabanenu elus olla katkenud.

Uuringutega on kindlaks tehtud, et kolmandik vange kaotab vanglakaristust kandes elukoha ja rohkem kui kaks viiendikku kaotab kontakti oma perekonnaga, mistõttu vanglakaristus võib retsidiivsusel seonduvaid tegureid suurendada (H.Hilborn, J.W.Hilborn 2004,45). Seetõttu on oluline säilitada ja võimalusel taastada suhteid perekonnaga, et kurjategija võimalused paranemisteel suureneksid. Sellega kinnipidamisasutustes ka tegeletakse: abiks on sotsiaaltöötajad ja erinevad rehabilitatsiooniprogrammid. Kui sotsiaalseid suhteid perekonna näol vanglast vabanenul ei ole, siis peaks talle abi toimetulekuks osutama ametnike võrgustik.

Ametnikevõrgustik koosneb isikutest, kes oma ameti tõttu on seotud kliendi probleemide selgitamise ning võimalike lahendite leidmisega (Tulva jt 2002,29). Ametnikevõrgustik võib kujuneda kahel viisil: kliendi algatusel, kes otsib abi; ametnike algatusel, kes saavad kliendi teiste ametnike juurde (Korp jt 2002,44). Ametnikevõrgustiku vahelises koostöös on kriitiliseks küsimuseks erinevate etappide üleminekud ja nendega seotud informatsiooni vahetamine. Vältimaks dubleerimist, on tarvis vastastikust mõistmist oma koostööpartnerite rolli ja vastutuse osas. Olulisel kohal on adekvaatne informatsioon koostööpartnerite tegevusest ja teenuse pakkuja valmidus tegeleda spetsiifiliste kliendirühmadega (Kuuse 2004,26-27).

Eelpooltoodust lähtudes võib tõdeda, et toetava sotsiaalvõrgustiku olemasolu on tähtis nii lapse kasvades kui ka kriminaalse karjääriga kinnipidamisasutusest vabanenud noore inimese jaoks. Vanglast vabanedes tuleb noorel inimesel uuesti leida töö, taastada lähisuhted, harjuda ühiskonnaelus osalemisega ja selles osas on talle suureks abiks toetava sotsiaalvõrgustiku olemasolu. Puudulikud sotsiaalsed suhted ja vähene perekonna toetus on riskifaktoriteks nii kriminaalse karjääri kujunemisel kui ka kinnipidamisasutusest vabanenu taas kuritegelikule teele naasmisel.

2.2. Haridustee katkemine

Kui perekond on algne sotsialiseerimiskeskond, kus laps õpib suhtlema intiimses ja emotsionaalses sfääris, siis järgmiseks astmeks lapse sotsialiseerimisel on kool ühiskonna väärtuse ja normide kandjana. Kooli ülesandeks ongi edastada ühiskonna üldisi väärtusi ja norme. Kui need kaks sotsialiseerimisinstiitutsiooni täiendavad üksteist, siis on tulemuseks haritud noor inimene, kellel on piisavalt oskusi ja teadmisi toimetulekuks nii ühiskondlikus, töö- kui ka intiimsfääris (Strömpl 1999, 33).

Igal aastal katkestab põhikooli ligi 1000 noort. Põhihariduse puudumine raskendab olulisel määral toimetulekut ühiskonnas. Märkimisväärsel hulgal põhihariduseta inimesi on valinud kuritegeliku tee – ligi 13% neist on kinnipeetavad või kriminaalhooldusalused (www.riigikontroll.ee). Uurimused on näidanud, et koolist varakult kõrvale jäänud lapsed on hilisemas eas seadusega pahuksis. Kooliga seonduvad õigusrikkumise riskifaktorid uurimuste tulemuseks on ebaedu õpingutes ja vähene seotus kooliga (Auväärt 2001, 43-6).

Koolikohustuse eiramine pole õpilaste jaoks seaduse eiramine ega soovimatus haridust omandada, vaid koolist puudumine, millel on erinevad põhjused. Näiteks:

- tülid, pahandused, peksmine kodus;
- koolikiusamine ja klassikaaslaste vägivald;
- hirm;
- igavus;
- õpetajate ebaõiglus, alusetud süüdistused;
- õpiraskuste eest põgenemine;
- toimetulematus;
- võimetus vastata kodu ja / või kooli ootustele jms. (Strömpl 1999,12).

Ebameeldivad kogemused on seotud nii käitumise kui staatusega. Eriti ebameeldiv on õpilaste (nn koolikohustuse eirajate) jaoks, kui nad saavad karistada käitumise (puudumise) eest, mis tegelikult on seotud staatusega (näiteks vägivalda ohvriks olemine) (ibid).

Judit Strömpl toob välja kooli eiramist mõjutavad perekondlikud ja koolist johtuvad tegurid (1999, 13-14):

Perekonna mõjutusviisid on järgmised:

- laste karistamine (füüsiline, psühholoogiline);
- vanemate isiklik negatiivne eeskugu (alkoholi tarbimine, vägivaldsus jms);
- peresised halvad vastastikused suhted;
- vanemad süüdistavad teisi (kool, naabrid);
- vanemate käitumine teiste inimestega;
- vanemate väärtused, hoiakud, uskumused;
- vanemad võtavad vastutuse lastelt endale;
- vanemate staatus;
- vanemlike rollide segasus;
- vanemad peavad õigluse jaluleseadmist olulisemaks lapse tervisest, vanemate antisotsiaalsus, asotsiaalsus;
- vanemad võtavad koolist lapse dokumendid välja, põhjenduseks elukohavahetus. Uues väidetavas koolis ei teata lapsest midagi.

Kooli poolt kasutatavad mõjutusviisid, mis mõjutavad koolikohustuse eiramist:

- õpetaja usub teadvat, mida laps vajab, mida mõtleb, miks nii või teisiti käitub jms;
- õpetaja süüdistab last uurimata, milles tegelikult asi on;
- õpetaja negatiivsed hinnangud lapsele;
- õpetaja stigmatiseerib last;
- õpetaja süüdistab kodu, vanemaid, vanemad karistavad last;
- õpetaja tõlgendab lapse käitumist isikliku rünnakuna;
- koolist väljaviskamine;
- klassikursust kordama jätmine;
- hinnetega karistamine;
- käitumishinnete panemine teadmiste eest;
- kooli kaitsehoiakud;
- õpilaste jaotamine tublideks ja halbadeks;
- õpiraskuste ja käitumis- ning isiksushäirete olemasolu eitamine;
- soov vabaneda probleemsetest lastest ja vanematest;
- kooli sotsialiseerimisfunktsiooni eitamine;
- deklareerimine, et kooli funktsiooniks on õpetamine ja samal ajal mõnede õpilaste õpetamisest kui võimatust loobumine;
- faktiteadmiste kõrval kasvatamise teise- või kolmandajärgulisus;
- kool annab vanemale välja lapse dokumendid, et vanem otsiks lapsele sobivama kooli.

Paljude lapse jaoks oluliste ja õppimist takistavate probleemide lahendamise asemel hakkavad lapsevanemad süüdistama kooli ja vastupidi, ning kannatajaks jääb laps, kelle jaoks jääb lahendus leidmata. Väärtused, mida deklareeritakse koolis, on vastuolus sellega, mida lapsed elus näevad ja kogevad. Tagajärjeks on, et lapsed eiravad norme, mille nähtavaks tulemuseks on lapse käitumishälbed (Strömpl 1999,30).

Noorte ja laste käitumise ja staatuse primaarsele hälbivusele reageerivad (täiskasvanud, kool, kogu ühiskond) negatiivselt, hinnanguliselt, alavääristades neid, tõugatakse noorukid eemale, jäetakse nad oma probleemides üksi ning seeläbi soodustatakse sekundaarse hälbivuse arengut, aidatakse kaasa noorte kriminaalse identiteedi väljakujunemisele (Strömpl 1999,16).

Korduvalt politsei huviorbiiti sattunud alaealistele võib vastavalt alaealise mõjutusvahendite seadusele kohaldada suunamist kasvatusse eritingimusi vajavate õpilaste kooli. Mõjutusvahendi eesmärgiks on kaasabi osutamine alaealise õiguserikkuja resotsialiseerumisele ning alaealise järgnevate võimalike õiguserikkumiste ennetamine (RT 1998, 17, 264). Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kool on põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse alusel moodustatud kool, kuhu õpilane suunatakse alaealiste komisjoni taotlusel, kohtumääruse alusel (või kohtuotsuse alusel, karistusseadustiku põhjal, ilma alaealiste komisjoni osaluseta). Alaealiste komisjonil on õigus taotleda kohtult alaealise kasvatusseadustiku eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamist, kui alaealine on toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuriteokoosseisule või väärteokoosseisule vastava teo ning selle eest kohaldatud mõjutusvahendid ei ole andnud tulemust ja kui nimetatud kooli saatmine toimub alaealise kasvatusliku järelevalve huvides (ibid).

Alaealiste komisjon võib taotleda kohtult luba 12 aasta vanuse või vanema alaealise kasvatusseadustiku eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamiseks. Erandkorras võib kasvatusseadustiku eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamiseks luba taotleda ka juhul, kui alaealine on vähemalt 10 aasta vanune ja on toime pannud nooremana kui neljateistaastasena karistusseadustikus ettenähtud kuriteokoosseisule vastava õigusvastase teo (ibid).

Erinevatel andmetel on ligikaudu 50% erikoolides viibinud noortest oma hilisemas elus seadusega pahuksis. See aga ei tähenda, nagu ei täidaks erikool oma funktsiooni mõjutajana – kahjuks on palju erikooli suunatud noortest juba väljakujunenud ühiskonnastase käitumisega isiksused, kellel on raske kohanduda kehtivate normidega, ja nende erikoolis viibimise aeg ning nende suhtes kohaldatavad vahendid ei saagi täita eesmärke.

Viljandi Vangla seitsmekümne 15-20-aastase kinnipeetu seas läbiviidud intervjuudest selgus, et praktiliselt mitte ühegi respondendi haridustase ei vastanud nende vanusele, mistõttu on neil kitsam silmaring ja piiratud eneseväljendusoskus (Drögin 2005,17). Seega võib haridustee katkemist pidada riskifaktoriks nii kuritegelikule teele sattumisel kui ka retsidiivsuse kujunemisel.

Viljandi vanglas korduvalt läbiviidud küsitluste (2002-6) raames selgus, et keskmiselt on 17-aastaselt noorel kinnipeetaval lõpetatud 7. klassi, mistõttu mahajäämus eakaaslastest on märgatav ja seetõttu on oluliselt vähesemad ka nende võimalused hakkama saada iseseisvalt ning leida sobilikku ja tasuvat tööd.

2.3. Töölase karjääri puudumine

Töölase karjääri puudumine hõlmab endas nii ametlikult registreeritud töötuid kui ka mittetöötavaid isikuid (Markina, Saar 2001, 13).

Töötu on isik, kes ei tööta, on töötuna arvele võetud Tööturuameti piirkondlikus struktuuriüksuses ja otsib tööd. Töötu otsib tööd, kui ta täidab individuaalset tööotsimiskava ning on valmis vastu võtma sobiva töö ja kohe tööle asuma (RT I 2005, 54, 430).

Töäjõu-uuringu andmetel oli 2006. aasta II kvartalis 43000 töötut. Samal ajal oli registreeritud töötute arv Tööturuameti andmetel 16000, neist töötutoetust sai 6500. Erinevus töötute ja registreeritud töötute arvu vahel tuleneb sellest, et kõik töötud ei võta end Tööturuametis arvele. Registreerimata jätmise peamine põhjus töötute arvamus, et Tööturuametis ei ole sobivat tööd saada. 2005. aastal nimetas seda peamise põhjusena 42% Tööturuametisse pöördumata jätnud töötutest. Sageli ei registreeru need töötud, kel puudub õigus saada töötutoetust. Töö leitakse enamasti ilma Tööturuameti abita, kõige sagedamini sugulaste või tuttavate kaudu (38%) (www.tta.ee/index.php?id=11&uudis_id=240).

1. novembril 2006 oli Tööturuametis registreeritud 12019 töötut, mis moodustab 1,4 % Eesti tööealisest elanikkonnast (vanuses 16 aastat kuni pensioniiga). 2005 aasta 1. novembriga võrreldes vähenes töötute arv 47,1%. Oktoobri jooksul otsis Tööturuameti vahendusel tööd 14 544 töötut. Uute töötutena registreeriti 2138 inimest. Kuu jooksul oli Tööturuametis registreeritud 1644 noort töötut (vanuses 16-24 aastat) ning vanemaealisi (üle 50-aastaseid) oli 4704 (http://www.tta.ee/index.php?id=11&uudis_id=245). Töötuse vähenevate näitajate kõrval on Eestis tekkimas probleem, kus ettevõtjad on mures tööjõu puuduse üle. Töötsijad on muutunud valivamaks ning ei lepi kehvade töötingimuste ja töötasuga.

Erinevad uuringud tööpuuduse ja kuritegevuse seostest näitavad, et vargustel ja tööpuudusel on väga tugev seos. Paarkümmend lisandunud töötsijat tekitab juurde keskmiselt ühe varguse. Kohati tuleb üks uus vargus isegi kümne lisandunud töötute kohta. Eriti võimas on seos Tallinnas ja Ida-Virumaal (Toomsoo 1996,35).

Vanglakaristus võib aga retsidiivsust suurendada, sest umbes kaks kolmandikku kaotavad vanglakaristuse ajal oma töökoha (H.Hilborn, J.W.Hilborn 2004,45). Vanglast vabanemine on ühelt poolt kergendus, aga teisalt on taaskohanemine ühiskonnaeluga raske. See on eriti raske süüdimõistetutel, kelle vanglakaristus on olnud aastaid pikk ning vanglas olek muutnud kinnipeetu abituks tavaelus toimetulekuks. Kinnipidamisasutuses viibimine teeb tööturule naasmise keeruliseks alustades töötamise oskusest ja cv koostamisest ning lõpetades intervjuudega ning harjumisega igapäevaselt tööl käima.

Tööturuteenuste ja -toetuste seaduse (RT I 2005, 54,430) § 10 lg 5 kohaselt kuuluvad muuhulgas järgmised isikud riskirühma, kelle töölerakendamine on raskendatud:

p.2 kohaselt: 16 kuni 24-aastased töötud;

p.3 kohaselt: töötuna arvelevõtmisele eelnenud 12 kuu jooksul vanglast vabanenud töötud;

p.7 kohaselt: 16-24 aastased pikaajalised töötud, kes ei ole 6 kuu vältel olnud hõivatud tööga või tööga võrdsustatud tegevusega;

p.8 kohaselt: töötud, kes ei oska eesti keelt ja kelle töölerakendamine on selle tõttu takistatud.

Tööturuteenuste ja -toetuste eesmärgiks on tööelise elanikkonna võimalikult kõrge tööhõive saavutamine ning pikaajalise töötuse ja tööturult tõrjutuse ennetamine tööturuteenuste osutamise kaudu ning tööturuteenuste pakumise kliendikeskseks muutmine (Höövelson 2005,9). Vanglakaristust kandnud isikud on lühemat või pikemat aega olnud eemal tööturult ning kuuluvad riskirühma, kelle töölerakendamine on raskendatud. Kindlasti on kinnipidamisasutusest vabanenuna neil abi erinevatest tööturuteenustest, mida tööhõiveamet vastavalt tööturuteenuste ja -toetuste seadusele pakub.

Tööturuteenus on teenus, mida osutatakse töötule ja töötajale töö leidmiseks ja tööalase arengu soodustamiseks ning tööandjale sobiva tööjõu saamiseks. Otsuse tööturuteenuse osutamise kohta teeb Tööturuameti piirkondlik struktuuriüksus (ibid).

Tööturuteenuste liigid on järgmised:

- teavitamine tööturu olukorrast ning tööturuteenustest ja -toetustest;
- töövahendus;
- tööturukoolitus;
- karjäärinõustamine;
- tööpraktika;
- avalik töö;
- tööharjutus;
- palgatoetus;
- toetus ettevõtluse alustamiseks;
- tööruumide ja -vahendite kohandamine;
- töötamiseks vajaliku tehnilise abivahendi tasuta kasutada andmine;
- abistamine tööintervjuul;
- tugiisikuga töötamine.

Tööturuteenuseid osutatakse individuaalse töötusmiskava alusel. Tavaliselt koostatakse individuaalne töötusmiskava 18 nädala jooksul, kuid riskirühma kuuluvate isikutele koostatakse see viivitamatult, ning mitte hiljem kui 5 nädala jooksul isiku töötuna arvelevõtmisest.

Viljandi Vangla seitsmekümne 15-20-aastase kinnipeetu seas läbiviidud intervjuudest selgusid nende tööalased eelistused. 51% neist nägid ennast tulevikus töolisena, 17% ei teadnud, kelleks tahavad saada, 11% nägid ennast tulevikus ärimehena, 9% tahtsid olla lihtsalt head inimesed ja isad ning 7% soovisid saada ametnikeks (Drõgin 2005,32). Kuna paljudel noortel kinnipeetutel ei ole oma nägemust tulevasest tööst ning puudub ka töötamise

kogemus, siis on oluline noorte inimeste karjäärinõustamine, et töökogemusi mitteomavad noored saaksid teada, milline töö neile üleüldse sobiks. Samuti on puuduliku töökogemuse või pikalt tööturult eemal olnud isikutele oluline tööpraktika, mille käigus saadakse praktilist töökogemust tööharjutusi tehes, või harjutakse uuesti tööd tegema.

Uurimused näitavad, et töökoha omamine vähendab taaskuritegevuse riski kolmandiku kuni poole võrra (H.Hilborn, J.W.Hilborn 2004,45).

2.4. Sotsiaalsete sidemete teooria

Sotsiaalsete sidemete teooria töötas välja ameerika sotsioloog Travis Hirschi, kes mitmes uuringus testis sellest tuletatud hüpoteese. Teooria keskne tees – normikohane käitumine – tuleneb indiviidi lülitatusest ühiskonna sotsiaalsetesse institutsioonidesse (positiivsetesse tegevustesse). Hälbiv käitumine johtub omakorda indiviidi purunenud või hääbuvatest sidemetest ühiskonnaga. Sotsiaalsete sidemete süsteem koosneb neljast sidemete tüübist – kiindumuse või sümpaatia, kohustuse, ajalise hõivatuse ja veendumuse sidemetest (Aimre 2006,184).

Kiindumus- või sümpaatiasidemed kirjeldavad indiviidi võimet luua tõhusaid suhteid kaasinimestega ja institutsioonidega. Noorte puhul tähendab see suhteid vanemate, eakaaslaste, kooliga. Kui noore suhted vanematega, kooliga on vaenulikud, siis on küllaltki tõenäoline, et ta ei arvesta ei vanemate ega kooli arvamuse ja ootustega ning tema käitumine võib omandada hälbelise iseloomu.

Kohustussidemed kirjeldavad indiviidi seotust positiivsete kohustustega. Juhul, kui indiviid on investeerinud oma aega, energiat, iseennast mingisse sellisesse tegevusse nagu pere loomine, kõrghariduse omandamine, huviringides osalemine või hõivatus tööga – siis on tõenäoline, et investeeringute kaotushirmus ei riskeeri ta kuritegeliku käitumisega.

Ajalise hõivatuse sidemed näitavad isiku ajalist hõivatust. Kui isik on ajaliselt hõivatud mingisuguste tegevustega, siis ei ole tal kuritegude planeerimiseks ja toimepanemiseks aega.

Veendumuse sidemed näitavad indiviidi seotust ühiskonnaga läbi veendumuste. Kui isik on veendunud ühiselu reeglite vajalikkusest, siis selline veendumus hoiab teda eemal õigusnormide rikkumisest.

Eneseteostus sõltub aina enam inimese poolt seatud eesmärkidest ning positiivsest sotsiaalsest suundusest. Kui need puuduvad, siis laseb inimene ennast pahatihti juhtida oludest ning läheb kergema vastupanu teed. Töö ja kooliga hõivatus on ühelt poolt ajaline hõivatus ja kohustus ning teisalt võivad seal tekkida sümpaatiasidemed. Positiivsete suhete olemasolu sotsiaalvõrgustikus on kiindumussidemeks, kus kujunevad noore inimese veendumused.

3. Vanglakaristus ja kinnipeetavad

Seaduse olemasolu tõstatab küsimuse õigelt teelt kõrvalekaldumise ja eksiteele sattujate kohta. Kõigil aegadel on ühiskond pidanud otsustama, kuidas toime tulla nendega, kes on kehtivaid seadusi rikkunud ning seega sattunud vastuollu oma kaaskodanikega (Sanders 1995,366). Korduvkurjategijad tuleks püüda võimalikult vara identifitseerida ning suunata kriminaal-justiitsüsteemi käsutuses olevad ressursid selle grupi poolt toimepandavate kuritegude ärahoidmisele. Eelkõige peetakse silmas nende isikute kahjutuks tegemist ehk isoleerimist vabadusekaotusliku karistusega (Saar jt 2003,38). Teisalt on aga niigi selge, et vabadusekaotus ei paranda indiviidi käitumist, üksnes vähendab tema võimalust panna toime kuritegusid vabaduses (teatava aja jooksul, mitte enam!). Seega jääb vahendite ja võimaluste poolest efektiivseimaks ikkagi kuritegevuse kui sellise ennetamine.

Eksisteerib arvestatav risk, et vanglakaristus võib retsidiivsusega seonduvaid tegureid suurendada. Näiteks kolmandik vange kaotab elukoha, kaks kolmandikku töökoha, rohkem kui viiendikul on suuri rahalisi raskusi ja rohkem kui kaks viiendikku kaotab kontakti oma perekonnaga. Samuti on reaalne oht, et hakatakse kasutama narkootikume. Kui vanglakaristus tugevdab retsidiivsusega seotud faktoreid, võib vanglakaristus endale vastu töötada – takistades kuritegevuse vähendamist ja üldsuse turvalisust (H.Hilborn, J.W.Hilborn 2004, 45).

Kriminaalse karjääri paradigmat lähtuvalt võib eristada kolme suunda kuritegevuse kontrolli strateegiates (Saar jt 2003,42):

1. preventiivne suund - strateegiate eesmärk on vähendada potentsiaalsete kurjategijate arvu (et inimene ei paneks üldse toime kuritegusid);
2. karjääri modifitseerimise suund - strateegiad suunatakse individidele, kes on kuritegusid toime pannud ning kelle kriminaalset käitumist püütakse muuta (väärtushinnangute kujundamine, karistuse hirmu abil, seaduskuuleka elu võimaluste avardamine);
3. vangistamise, isoleerimise suund - eesmärgiks on vähendada kuritegude toimepanemist sellega, et aktiivse karjääri faasis olev kurjategija isoleeritakse ühiskonnast.

Antud uuring käsitleb juba kuritegusid toimepannud isikuid, kelle kuritegeliku aktiivse karjääri faasi peatamiseks on võetud kasutusse kurjategija isoleerimise suund (ja üritatakse muuta vangistuses olevate isikute kriminaalset käitumist läbi väärtushinnangute kujundamise, KUI nad on allutatud mõnele programmile vanglates). Seega on vangistus ühelt poolt karistuseks kuriteo toimepannud isikule ning, teiselt poolt üritatakse süüdimõistetut taaselülitada ühiskonda läbi erinevate rehabilitatsiooniprogrammide.

3.1. Vanglad ja vangistus

Vangistuse täideviimise eesmärk on kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele ja õiguskorra kaitsmine (RT I 2000, 58, 376).

Vastavalt vangistuseseadusele jaotuvad vanglad avavanglateks ja kinnisteks vanglateks:

- Kinnine vangla on valvatava müüri või muu piirdega vangla, mis võimaldab pideva järelevalve kinnipeetava üle. Kinnipeetavate majutamiseks on kinnises vanglas kambrid, mis võimaldavad kinnipeetavate pideva visuaalse või elektroonilise jälgimise.
- Avavangla on selgelt nähtavate tähistega märgistatud territooriumiga vangla, kus on kinnipeetavate majutamiseks elamud tubadega (RT 2000, 58, 376).

Tabel 1. EV vanglad meessoost kinnipeetavatele⁷ ("Vangla 2006")

Vangla	Vangla tüüp	Kinnipeetud isikute grupp
Murru vangla	Kinnine vangla ja avavangla osakond	Meesoost täiskasvanud kinnipeetavad
Pärnu vangla ⁸	Kinnine vangla	Meesoost täiskasvanud vahistatud, meessoost täiskasvanud kinnipeetud
Tallinna vangla	Kinnine vangla	Meesoost täiskasvanud vahistatud, naissoost täiskasvanud vahistatud, meessoost kinnipeetavad
Tartu vangla	Kinnine vangla	Meesoost täiskasvanud vahistatud, naissoost täiskasvanud vahistatud, meessoost kinnipeetavad
Viljandi vangla	Kinnine vangla ja avavangla osakond	Meesoost alaealised kinnipeetavad
Ämari vangla	Kinnine vangla	Meesoost täiskasvanud kinnipeetavad

3.2. Kinnipeetavad

Kinnipeetav on vangistuseeaduse kohaselt vanglas vangistust kandev süüdimõistetud (RT I 2000, 58, 376).

Vangide üldarv on muret tekitav. 01. jaanuar 2006 seisuga viibis Eesti vanglates 3386 kinnipeetavat ja 1096 vahistatud, kokku 4410 isikut. Siinkohal tasub juhtida tähelepanu sellele, et kui praegu on meil 100 000 elaniku kohta 333 vangi, siis analoogne näitaja Kesk- ja Ida-Euroopas jääb 150-200 vangi vahele ja Skandinaavias on 60-80 vangi 100 000 elaniku kohta (www.sisemin.gov.ee/atp/?id=5272).

Noorelt vanglasse sattunud on väga suured eeldused sinna hiljem taas ja taas jõuda. Suur osa praegusel hetkel esimest korda karistust kandvatest kurjategijatest sooritab tulevikus suure tõenäosusega uue kuriteo (Ernits 2001; K.Hypen 2002, ref Kraas 2006,10).

Tabel 2. Kinnipeetavad⁹ noored vanglates 01.01.2004 seisuga (http://www.eni.ee/uploads/files/justiitsministeeriumi_andmed.doc)

	Harku	Keskvanglahaigla	Maardu	Murru	Pärnu	Rummu	Tallinn	Tartu	Viljandi	Ämari	kokku
15 a									5		5
16 a			2						14		16
17 a	2								23		25
18-21 a	15	3	7	213	3	1	28	23	35	31	359
22-24 a	15	5		249	5	5	47	43		82	461
25-29 a	25	9	2	350	9	14	85	96		134	724
kokku	57	17	11	812	17	20	160	162	77	247	1580

⁷ Kõiki süüdimõistetud naissoost kinnipeetavaid hoitakse Harku vanglas.

⁸ Pärnu vangla on likvideeritud seisuga 15.01.2007.

⁹ Vangistuseeaduse järgi on noor kinnipeetav vanuses 14-21 eluaastat, siin on kasutatud natuke laiemat mõistet, mis vastab üldistele sotsioloogilistele kriteeriumidele 'noore' kohta.

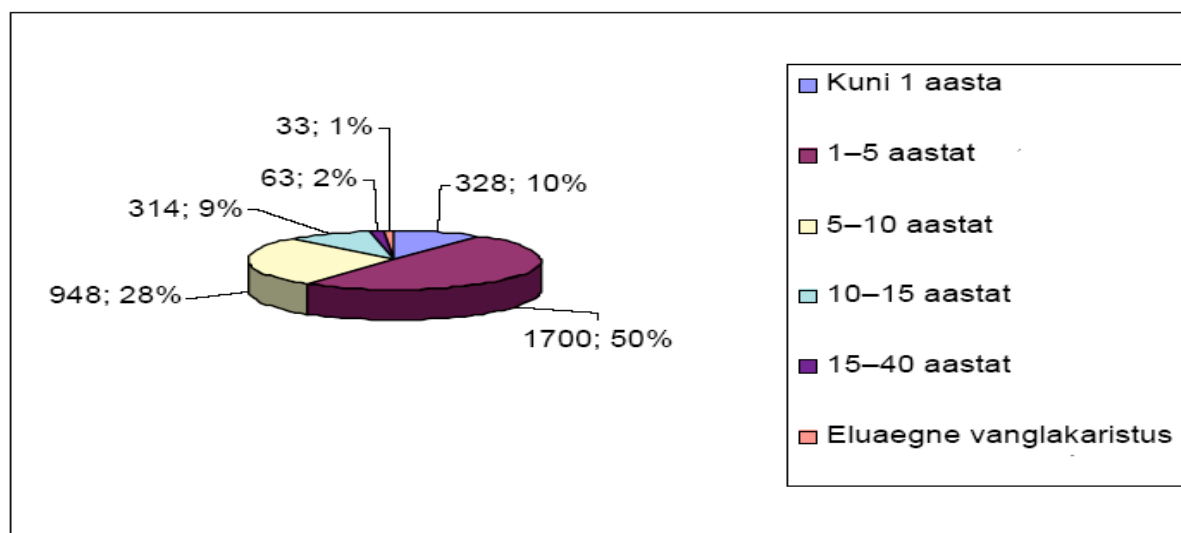
Esmakordselt karistatud kinnipeetavad on võrreldes korduvalt karistatutega võimekamad, töökamad, sihikindlamad. Noorelt kuritegevusega alustanutel on suurem rahulolemus ja neurootilisus, neis on rohkem nii füüsilist kui ka verbaalset agressiivsust ning vähem on neis tahtejõudu ja sihikindlust (Uueküla 2004,43-44).

Korduvalt karistatud isikuid iseloomustavad tugevam temperament, suurem suhtlemisvalmidus ning seltsivus. Nende juures on täheldatav suurem füüsiline agressiivsus ning soosivam suhtumine alkoholi (Uueküla, Vain 2001,32).

Mida pikem on inimese karistusaeg, seda tõenäolisemalt on kinnipeetav sooritanud oma kuriteo mingi aine mõju all ja seda vähem on neil inimestel sotsiaalset tuge ning piiratum probleemide lahendamise oskus, mistõttu raskusi pigem välditakse. Kui inimene viibib pikka aega vanglas, kipub sotsiaalne võrgustik sageli lagunema. Isiklike probleemide mitte lahendamist soodustab vanglateskkonna rutiin, mis soodustab ka õpitud abituse teket. Pikema karistusajaga vangid peidavad endas rohkem viha, kuigi väliselt on nad olukorraga leppinud ja kohanenud (ibid).

Paljud vangid on kogenud eluaegset sotsiaalset tõrjutust. Vangid on kolmteist korda suurema tõenäosusega olnud lapsena asendushooldusel, kolmteist korda suurema tõenäosusega töötud, kümme korda suurema tõenäosusega pidevad popitegijad, kaks ja pool korda suurema tõenäosusega on nende perekonnaliige kandnud kriminaalkaristust, kuus korda suurema tõenäosusega on nad noorelt isaks saanud ja viisteist korda suurema tõenäosusega HIV positiivsed, võrreldes vanglakaristust mitte kogenud eakaaslastega (H.Hilborn, J.W.Hilborn 2004, 45).

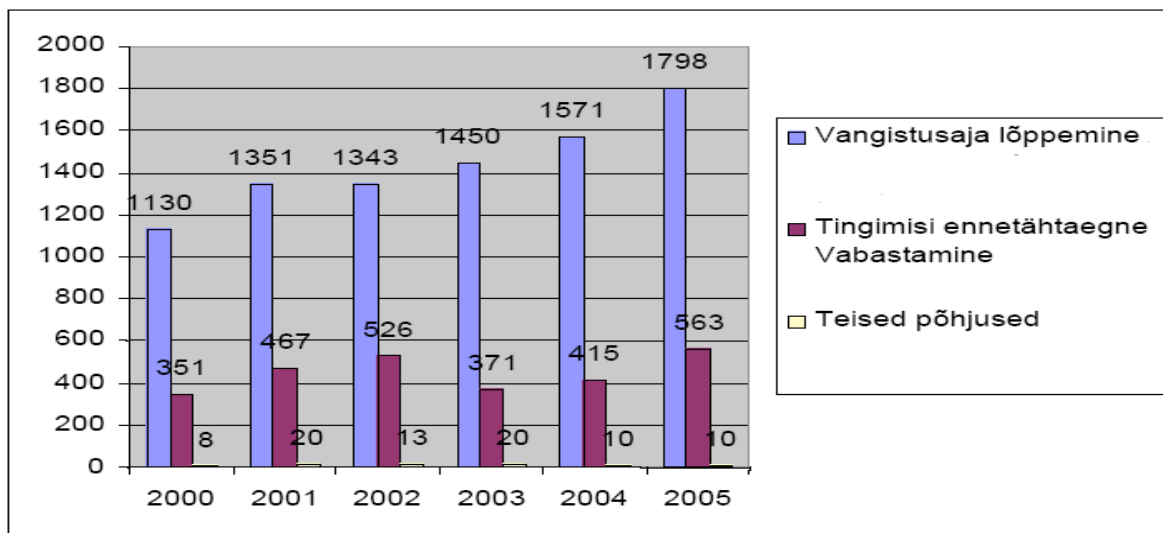
Üheks põhjuseks miks Eestis on vangide arv nii kõrge, on kindlasti vangistuse pikkus. Keskmise vangistuse pikkus on Eestis 5 aastat. Kui võrrelda seda teiste riikidega, siis näiteks Soomes on see näitaja 7 kuud ning Ameerika Ühendriikides 24 kuud. On selge, et kandes niivõrd pikki vanglakaristusi, võrduvad kinnipeetavad üha enam elust vabaduses ning tagasitulek ühiskonda on sellevõrra keerulisem. Kokkuvõtteks on pikad vanglakaristused nn masskuritegude eest pigem probleemi edasilükkamine, kui selle lahendamine (www.sisemin.gov.ee/atp/?id=5272).

Joonis 3. Vanglakaristuse pikkus 01.01.2006 seisuga (“Vangla 2006”)

Kui mujal Euroopas on ennetähtaegne vabastamine pigem reegel kui erand, siis Eestis vabastatakse vaid veidi rohkem kui veerand kinnipeetavatest ennetähtaegselt. Ühiskonna turvalisust silmas pidades ei ole tähtaegne vabastamine mõistlik, sest nende isikute osas

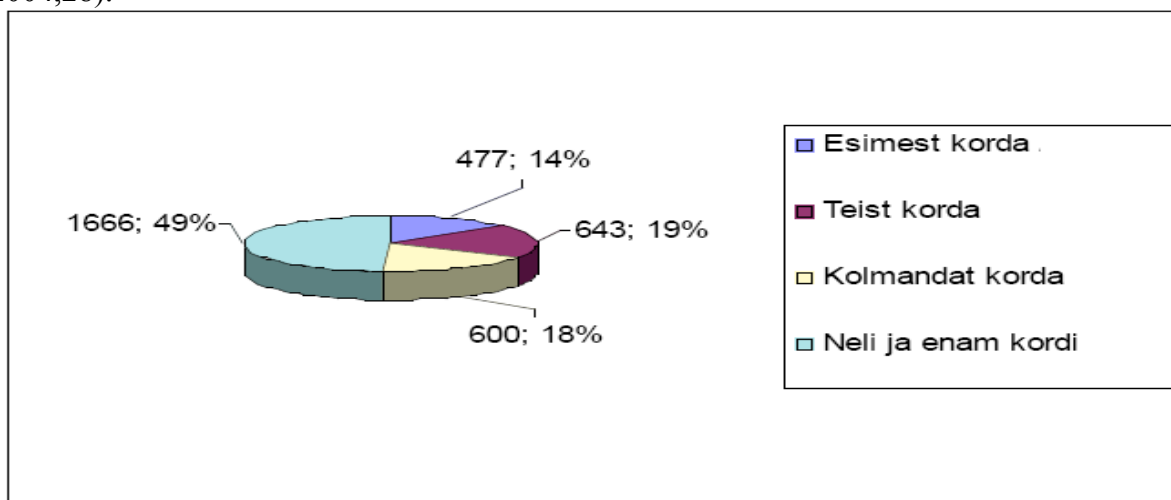
puudub järelevalvesüsteem. Ennetähtaegse vabastamise korral läheb isik kriminaalhoolduse alla, tema tegevuse üle toimib edasi riiklik järelevalve ja tema integreerimine ühiskonnaga ei ole niivõrd valulik. Kuigi ka kehtiva seaduse alusel on võimalik suurendada ennetähtaegselt vabanenute ja seeläbi kriminaalhooldaja järelevalve all ühiskonda tagasipöörduvate isikute ringi, on mõtteviisi muutmiseks otstarbekas seaduse ja seega ka ennetähtaegse vabastamise regulatsiooni muutmise. Töö selles osas on Justiitsministeeriumis käimas (ibid).

Joonis 4. Kinnipidamisasutusest vabastamine 2000 kuni 2005 aastani (“Vangla 2006”)

Kui vaadata kinnipeetavate retsidiivsust, siis üha enam kasvab nende kinnipeetavate arv, kes kannavad vanglakaristust teist või enam korda. Kui 2004. aastal moodustas esmakordselt kinnipeetavate arv 22% kõigist kinnipeetavatest, siis 2005. aastal oli see arv vaid 14% kõigist kinnipeetavatest. Ülejäänud kinnipeetavatest kandsid vanglakaristust teist, kolmandat korda ning peaaegu 50% on kinni peetud neljandat või enam korda. See näitab veelkord, et vanglakaristusel puudub resotsialiseeriv mõju (www.sisemin.gov.ee/atp/?id=5272).

Vanglast vabanenud isikute retsidiivsuse tase on Eestis ligikaudu 75%. See tähendab, et kolmveerand nendest, kes on korra vanglas viibinud, panevad varem või hiljem toime uue kuriteo ning tõenäoliselt satuvad taas õigussüsteemi järelevalve alla (Jakobi, Maurer 2004,28).

Joonis 5. Vanglakaristuse kandmine kordades 01.01.2006 seisuga (“Vangla 2006”)

Statistilised andmed retsiidiivsuse kohta räägivad sellest, et meie vanglasüsteem toodab paraku iseenesest kuritegevust ning vaid vähesed vanglakaristust kandnud süüdimõistetutest võidetakse tagasi ühiskonda.

3.3. Hariduse omandamine ja töötamine vanglas

Vangistuseaduse §34 lg 1 kohaselt on hariduse omandamise võimaldamise eesmärk kindlustada kinnipeetav piisavate teadmiste, oskuste ja eetiliste tõekspidamistega, mis võimaldab tal jätkata vabaduses hariduse omandamist ja töötamist (RT I 2000, 58, 376).

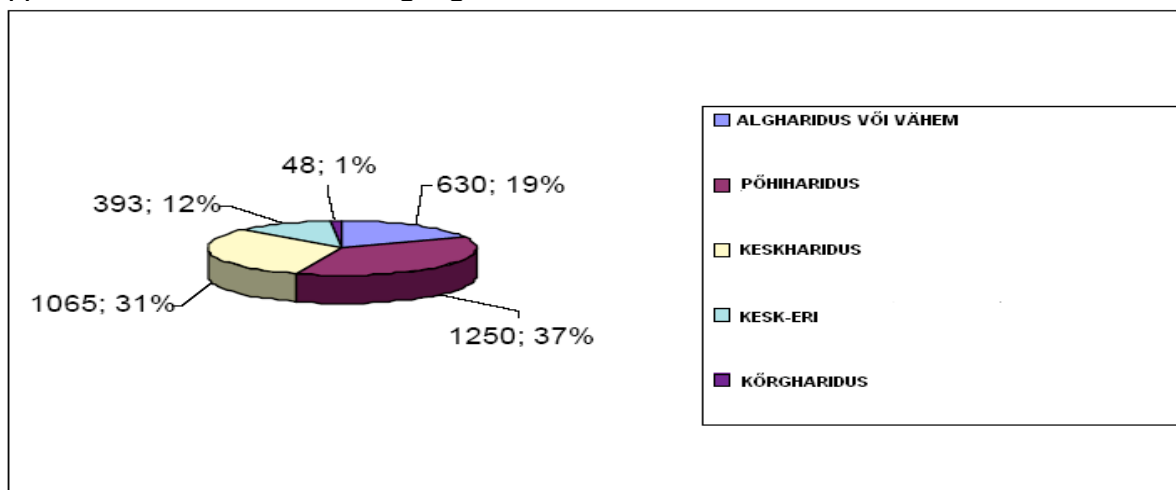
Hariduse andmist kinnipeetavatele korraldatakse haridusseaduse, põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse, kutseõppeasutuse seaduse, vangistusseaduse ning nende alusel välja antud õigusaktide kohaselt. Erialast järelevalvet hariduse üle vanglas teostab haridus- ja teadusminister.

Vastavalt haridusseadusele kehtib koolikohustus põhihariduse omandamiseni või 17-aastaseks saamiseni. Seega on õppimine vanglas täiskasvanud kinnipeetavatele vabatahtlik. Hariduskorraldaja roll on selgitada kinnipeetavale hariduse omandamise vajalikkust ja selle seoseid toimetulekuga tööturul. Samuti selgitatakse kinnipeetavale vangistusseadusest tulenevaid võimalusi (soodustused, lühiajalised väljasõidud, ennetähtaegne vabastamine), mille puhul võetakse arvesse ka suhtumist õppetöösse. Noore kinnipeetava motiveerimisel osaleb sotsiaalpedagoog. Motiveerimisele aitavad kaasa ka eluosakonna kontaktisik ning laiemalt kogu vangla personal oma soodsa suhtumisega õppetöösse. Õppeprotsessis nõustab ja toetab kinnipeetavat vangla hariduskorraldaja ning noortevanglas sotsiaalpedagoog (www.vangla.ee/6534).

Üldharidust põhikooli ja gümnaasiumi tasandil vanglates korraldavad piirkonna munitsipaalkoolid. Seetõttu ei selgu ka koolitunnistusest, et õpilane on hariduse omandanud vanglas. Õppetöö toimub eesti ja vene keeles. Kutseõpet korraldavad kutseõppekeskused või riigikoolid; kui õpet korraldavad kutseõppekeskused, ei ole koolitunnistusest võimalik välja lugeda, et tegu on vanglas omandatud haridusega. Kutseõpet toimub kõikides vanglates. Õppida saab eesti ja vene keeles. Enamlevinud erialadeks on puidu- ja metallitöö. Puidu- ja metallitöö erialal saab kutseõppe praktika sooritada AS-is Eesti Vanglatööstus, kus kursuse läbinud kinnipeetavad üldjuhul ka palgatööd võivad leida. Kinnipeetav võib taotleda luba õppida väljaspool vanglat. Enamasti asutakse sel juhul õppima kõrgkooli. Selliseid inimesi on igal õppeaastal 5–7. Luba väljaspool vanglat õppida annab kinnipeetavale õiguse vastavalt õppekavale viibida väljaspool vanglat päevasel ajal, õhtuks tuleb vanglasse tagasi pöörduda. Haridusminister moodustas 5. aprillil 2002. aastal töörühma, kes töötas välja arengukava hariduse korraldamiseks vanglas. Töörühma kuuluvad esindajad Haridus- ja Teadusministeeriumist, Koolivõrgu Büroost ning Justiits- ja Sotsiaalministeeriumist. Arengukava koostamise algul osales töörühma tegevuses EL-i Phare projekti „Kriminaalpreventsioon“ ekspert Soome Justiitsministeeriumist. Arengukava koostades lähtuti Eestis üldkehtivatest hariduskorralduse põhimõtetest ja arengusuundadest ning peeti tähtsaks kinnipeetavate hariduse normaliseerimist – haridus vanglas tuleb viia sarnastele alustele ja kvaliteeditasemele heatasemeliste koolidega väljaspool vanglat. Võeti arvesse Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitusi R(87)3 „Euroopa Vanglareeglistik“ ja R(89)12 „Haridus vanglas“. Viimases käsitatakse haridust vanglas selle mõiste kõige laiemas tähenduses: lisaks akadeemilisele ja kutseharidusele ka sotsiaalset arengut, kultuurilist tegevust ja raamatukoguteenuseid, kehalist kasvatust ja sporti (ibid).

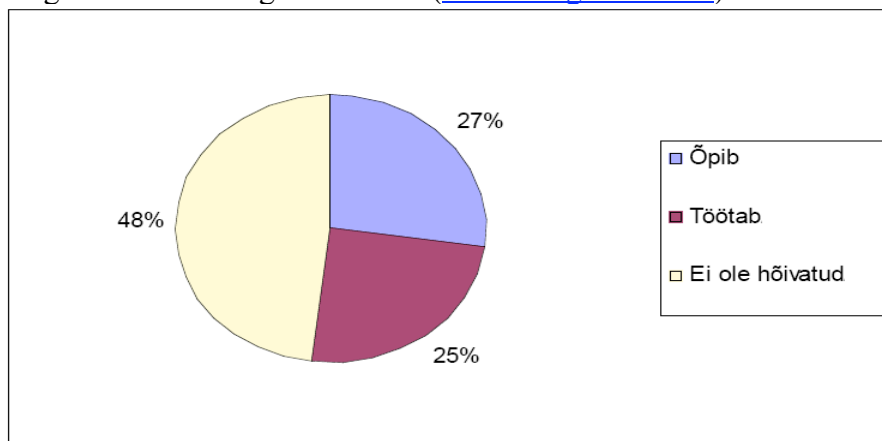
Vangla annab vanglas õpet läbi viiva kooli kasutusse õpperuumid, hoolitseb nende korrashoiu ja ülalpidamise eest, ning kindlustab õpetajate ja õpilaste turvalisuse. Vangla ülesanne on

selgitada välja kinnipeetavate hariduslik taust ja motiveerida kinnipeetavaid õppetöös osalema – selleks on vanglates sotsiaalosakonna koosseisus loodud hariduskorraldaja ametikoht. Alaealiste ja noorte kinnipeetavate õpinõustamiseks on Viljandis ja Tartus loodud sotsiaalpedagoogi ametikoht. Individuaalse täitmiskava¹⁰ koostamise raames selgitab vangla hariduskorraldaja või sotsiaalosakonna ametnik välja kinnipeetava haridustaseme ja soovi või vajaduse edasi õppida. Hariduskorraldaja selgitab kinnipeetavale võimalusi vanglas või väljaspool vanglat õpinguid jätkata. Andmed kinnipeetava haridusliku tausta ning vanglas õppimise kohta sisestatakse vangiregistrisse.

Joonis 6. Kinnipeetavate haridustase 01.01.2006 seisuga (“Vangla 2006”)

Vangistuseseaduse järgi on kõik alla 64-aastased, mitteõppivad ja meditsiiniliste vastunäidustusteta süüdimõistetud kohustatud töötama. Töötavad kinnipeetavad jagunevad kaheks: vanglasisestel majandustöodel hõivatud – abitöölised, koristajad, köögitöölised jt – ning tootmistegevuses hõivatud kinnipeetavad. 2001. aastal loodi riigi äriühing AS Eesti Vanglatööstus, et suurendada kinnipeetavate tööhõivet, tõsta toodangu konkurentsivõimet ning vähendada vanglate kulusid (www.vangla.ee/6534).

Joonis 7. Hõivatus töö ja õppimisega kinnipidamisasutustes 01.01.2006 seisuga (“Vangla 2006”)

Kinnipeetavate hõivatus kasuliku, huvitava tööga võimaldab kinnipeetutel omandada endale mingisugune oskus, mida oleks võimalik rakendada kinnipidamisasutusest vabanedes. Kvalifikatsiooni olemasolu ja töökogemus annavad võimaluse neil ühiskonda sulanduda. Samuti on tööga kinnipidamisasutuses võimalik hüvitada osaliselt kinnipidamiskulud ning kuriteo toimepanemisega tekitatud kahju.

¹⁰ ITK – eritermin kõikidele vangistatutele koostatava kava kohta.

3.4. Rehabilitatsiooniprogrammid vanglates

Esimene rahvusvaheliselt tunnustatud rehabilitatsiooniprogramm Eesti vanglasüsteemis võeti kasutusele 2001. aastal, kui koostöös Soome Justiitsministeeriumiga said meie vanglatöötajad koolitust „Viha juhtimise“ programmis (www.vangla.ee/9779).

Uurimistöös anname lühiülevaate meestevanglates teostavatest rehabilitatsiooniprogrammidest (ibd):

12 sammu (Tallinn, Taru, Murru) eesmärgiks on parandada osalejate teadmisi sõltuvustest kui haigustest ning selle laastavatest tagajärgedest, motiveerida neid püstitama eesmäärke, mis aitavad sõltuvusest hoiduda.

Adrenaliiniga heroini vastu (Viljandi) eesmärgiks on näidata noortele läbi ekstreemse tegevuse uusi võimalusi heaolutunde saavutamiseks, eneseteostuseks ja elu tähtsuse mõistmiseks.

Agressiivsuse asendamise treening (Tartu) eesmärgiks on õpetada osalejaid mõistma oma antisotsiaalset käitumist ning asendada seda positiivsete alternatiividega.

Viha juhtimine (Murru, Tartu, Tallinn, Ämari, Viljandi) eesmärgiks on selgitada osalejaile, mis nendega vihastades toimub, miks on vaja ärritumist kontrollida ja milleks on viha juhtimine kasulik ning anda õpilastele võimalus harjutada viha valitsemist rolliharjutuste läbi.

Kaine autojuht (Murru) eesmärgiks on aidata liiklusõnnetuse põhjustamise tõttu vanglasse sattunud kinnipeetavatel mõista oma kuriteo olemust ja tõsidust, et vähendada kuriteo kordamise tõenäosust vabaduses.

Muusika- ja kunstiteraapia vanglas (Tartu) eesmärgiks on muuta kinnipeetavaid emotsionaalselt stabiilsemaks, soodustada nende eneseanalüüsi ja isiksuslikku arengut ning motiveerida neid õiguskäitumisele. Lisaks paranevad suhted lähedastega, kaaskinnipeetavatega ja vanglatöötajatega.

Oska kuulata / Oska vaadata (Murru) eesmärk on arendada tähelepanu, empaatiat, kuulamisoskust ja tunnete analüüsimisoskust klassikalise muusika abil ning sotsiaalseid oskusi grupitöös.

Vangla ajaleht (Murru) eesmärgiks on kaasata kinnipeetavad kasulikku ja arendavasse tegevusse jagada kinnipeetavatele adekvaatset informatsiooni vanglas toimuvast nii vangide endi kui administratsiooni poolelt; vabanemiseks valmistumise informatsioon läbi tööd, elukoha, õppimisvõimalusi ja kriminaalhooldusteemasid puudutavate küsimuste.

Kitarriõpe (Ämari) eesmärgiks on õpetada kinnipeetavaid kitarrimängima ning aidata seeläbi kaasa kuritegevuse vähendamisele.

Jalgrattasõit ujuma (Murru) eesmärgiks on motiveerida kinnipeetavaid seadusekuulekale käitumisele, propageerida tervislikke ja sportlikke eluviise ning arendada suhteid vangla administratsiooni ja kinnipeetavate vahel.

Infotehnoloogia kursus (Murru) eesmärk on valmistada kinnipeetavaid ette tööturule astumiseks ning anda neile parema konkurentsivõime saavutamiseks infotehnoloogilisi oskusi.

EQUAL - New Horizons (Viljandi, koostöös Kuriteoennetuse Sihtasutusega) eesmärk on luua uusi ja praktilisi mehhanisme, mis hõlbustaksid kohtulikult karistatud noore taaskohanemist ühiskonnaga, tööturule tulekut ja iseseisva elu alustamist (autokool, tekstiilitöö, militaaratkad, arvutiõpe jm).

Töö kiriku juures (Murru) eesmärgiks on pika karistusajaga kinnipeetavate aktiivne taassuhestamine ühiskonnaga.

Paarissuhete hoidmine ja taastamine (Tallinn, Murru, Tartu, Ämari) eesmärgiks on teadvustada kinnipeetavatele ja nende perekondadele pärast vabanemist tekkida võivad emotsionaalseid pingeid ja nende maandamise võimalusi.

Päev lapsega (Murru) eesmärk on valmistada kinnipeetav ette naasmiseks perekonda pärast pikaajast vangistust ning soodustada isa ja lapse suhete arengut.

Sotsiaalsed oskused (Murru) eesmärk on õpetada ja kinnistada vanglast vabanejate sotsiaalseid oskusi paremaks toimetulekuks vabaduses.

Vabaduse lävel (Viljandi) eesmärgiks on rehabiliteerida kinnipeetavad eluks tavaühiskonda, õpetades neile positiivset mõtlemist, pakkudes võimalust veeta aega koos perega ning toetades peresid, kus poeg viibib kinnipidamisasutuses.

Ettevalmistus vabanemiseks (Tallinn) eesmärk on anda teadmisi ja praktilisi oskusi iseseisvaks asjaajamiseks eluaseme ja töö otsimisel, sotsiaalsete probleemide lahendamisel, dokumentide vormistamisel.

Kohanemispäev (Murru) eesmärgiks on anda kinnipeetavatele konkreetseid teadmisi esimeste tegevuste kohta vahetult pärast vabanemist (käigud pangas, kauplustes, Tööhõiveametis, transport jms).

Rehabilitatsiooniprogrammid, töö- ja õpikogemus vanglates suurendavad kinnipeetavate võimalusi vanglast vabanedes ühiskonda lihtsamini sulanduda: suureneb konkurentsivõime, tõuseb enesehinnang, paraneb suhtlemisoskus ja perekonna olemasolul taastuvad suhted pereliikmetega. Kuigi läbi eelpoolnimetatud võimaluste andmise vangistuses viibivatele isikutele peaks lihtsustama nende kohanemine vabaduses olles, on pikaajaline vangistus inimese elu ja mõttemaailma suures osas muutnud. Olles küll omandanud teoreetiliselt erinevaid oskusi ja teadmisi, on reaalne kohanemine siiski keerulisem.

3.5. Kriminaalpoliitilised suunad, lähtuvalt teiste riikide kogemusest

Tavaliselt nimetatakse kurjategijate karistamise peamiste eesmärkidena üld- ja eripreventsiooni, rehabiliteerimist, isoleerimist ja avalikku kättemaksu. Üldpreventsiooni ja avaliku kättemaksu eesmärgiks on piltlikult öeldes kogu elanikkonna hirmutamine. Eripreventsioon on aga suunatud konkreetsele kurjategijale, kus läbi rehabilitatsiooni üritatakse suunata kurjategijat, et ta enam tulevikus seadust ei rikuks. Isoleerimine tähendab ühiskonna kaitsmist kuritegelike rünnete eest selleks ajaks, kuni kantakse karistust. Isoleerimist teostada ja selle otsest efekti hinnata on lihtsam, kuid rehabiliteerimise tulu oleks jällegi pikaajalises plaanis suurem. (Saar 2003,13).

On olemas neli põhilist filosoofiat, millistele kohtunikud sageli karistuse määramisel toetuvad. Need on:

1. karistus/õiglase tasu – üksikisik on moraalselt vastutav kuriteo eest ning igaüks, kes seaduse vastu eksib, peab „kannatama“ vastutasuks tehtu eest. Karistus peaks olema vastav sooritatud kuritööle.
2. hirmutamise – kohtunike poolt määratakse karistusi, mis ei ole kavandatud ainult üksiku seaduserikkujate karistamiseks, vaid on ühtlasi ka teiste taoliste hirmutamiseks. Sellist karistamist võib ette tulla, eriti kui on tekkinud teatud kuritöö liigist sotsiaalne paanika.
3. kontroll seaduserikkujate üle – mõned seaduserikkujad on ühiskonnale suureks ohuks, nuhtluseks. Sellisel juhul võib kohtuotsus olla peaaegselt kavandatud mitte karistamiseks, vaid ühiskonna kaitsmiseks selliste inimeste eest.
4. ümberkujundamine – kohtud võivad tõdeda, et seaduserikkujate on häta sattunud kas tõsiste isikliku ellu puutuvate, perekondlike või sotsiaalsete probleemide pärast; kohtud võivad jõuda arusaamisele, et on olemas võimalus seaduserikkujate suhtumise muutmiseks ning nad võivad kasutada süüdimõistmise protsessi süüalusele mõningase abi osutamiseks. Sellist lähenemisviisi süüdimõistmisele kasutatakse eriti noorte seaduserikkujate puhul, keda võidakse näha kui purunenud perekonna, kooliprobleemide või töötaoleku ohvrit (Sanders 1995,369).

Kohtunikud võivad kohtuotsuste tegemisel uskuda, et õiglase tasu filosoofia baasil on enamus seaduserikkujatest ära teeninud vangistuse enamikel seaduserikkumise juhtudest, kuid vähemalt kaks kaalutlust võivad modifitseerida või mõjutada seda seisukohta. Esiteks on vangla äärmiselt kallis viis seaduserikkujatega tegelemiseks ning kogukonnale baseeruvad alternatiivsed võimalused on tavaliselt odavamad; teiseks, on küllaldaselt tõendusmaterjali, et vanglasolek üldiselt ei soodusta õiguste ennistamist (ei rehabiliteeri seaduserikkujat) – otse vastupidi: vanglasolek ennem kinnistab nende kuritegelikkust. Vangla on kuritegevuse probleemi suurendamise kallis vahend. Riikide valitsused on hakanud vanglate asemel üha rohkem otsima alternatiive kogukonnas (rahatrahvid, kogukonna heaks töötamine, karistuse kandmine päevakaupa, ühiselamumajad, kuritöös kannatanute kahjude kompenseerimine jne) ning õhutavad kohtuid jätma vanglakaristuse määramist ainult kõige raskemate kuritegude karistamiseks (ibid).

Vanim riigi poolt majandatud hoolekandeagentuur on Inglismaal, The Probation Service (kriminaalhooldus), mis tegutseb tänaseni. Inglismaa kriminaalhooldusteenistuse peamised ülesanded on:

- kohtumõistmise protsesse käigus varustada kohtuid ühiskonda puutuva informatsiooniga;
- korraldada nende seaduserikkujate järelevalvet, kellel on lubatud jääda kogukonda ning kellel on vaja sotsiaalset toetust;
- varustada vanglaid sotsiaalhoolekande teenindusega ning aidata vabadusse lubatud vange;
- organiseerida kogukonda teenindavat tööd (seaduserikkujate poolt kogukonda heaks tehtav tasuta töö);
- varustada tõsistes sotsiaalsetes raskustes olevaid seaduserikkujaid ühiselamumajade ja päevaste järelevalvekeskustega (Sanders 1995,372).

Erinevate riikide kriminaalpoliitika hindamisel tuleb arvestada, et paljude riikide aastatepikkune kogemus kriminaalpoliitika vallas ja teaduslikud uuringud näitavad veenvalt kolme asja:

- 1) vaatamata suure hulga inimeste seas suhteliselt levinud veendumusele puudub põhjuslik seos vangistuse kasutamise sageduse ning kuritegevuse taseme ja struktuuri vahel;
- 2) vangistuse vähendamine ei too endaga kaasa kuritegevuse kasvu ja elanikkonna turvalisuse objektiivset vähenemist;

3) inimeste hoiakuid kurjategijate karistamise ranguse suhtes peetakse rangemaks kui need on tegelikult ning elanikkonna suhtumine karistustesse on muutuv (www.gi.ee/~tarmo/nhdr/2001/2.4.html).

Eesti elanikkonna hoiakuid karistuste ranguse suhtes iseloomustavad 2000. aasta ohvriuuringus küsimusele "Missugune oleks õige karistus teistkordses murdvarguses süüdi tunnistatud 21-aastasele mehele, kes varastas teleri?" antud vastused. Valida oli järgmiste karistusliikide vahel: rahatrahv, vangla, ühiskasulik töö, tingimisi vanglakaristus või mõni muu karistus. Valdavalt eelistati ühiskasulikku tööd (51%) ja vanglakaristuse vajalikkuse pooldajate osatähtsus oli siinse elanikkonna hulgas vähenenud 40%-lt 1995. aastal 23%-le 2000. aastal. Võrdlus Soome elanikkonna vastava näitajaga (19%) demonstreerib ilmekalt, et Eesti elanikkonna karistuslikud hoiakud on muutunud leebemaks ega erine enam oluliselt Soome vastavast näitajast (Ahven, A. jt 2001, 34-35).

Saksamaal nägi 1960. aastatel ligi pool küsitletuist karistuse eesmärgina kättemaksu ja lunastust ning üksnes kolmandik süüdimõistetu parandamist ja taaslülitamist ühiskonda; 1980. aastateks oli viimaste osatähtsus tõusnud umbes 80 protsendini. Ent seost riigi üldise kuritegevuse taseme langusega pole hooldussüsteemi rakendavatel riikidel ette näidata. Viimase kahekümne aastaga on Euroopa Liidu maades kuritegevus keskel läbi kahekordistunud (Saksamaal 1,6 korda), olenemata heast või halvast hooldussüsteemist. Saksamaa hoopleb küll, et vanglakaristuste hulk on 20 protsendilt kahanenud ainult 5-le, sellegipoolest ollakse kuritegevuse tõusu poolest Euroopa keskmike hulgas (Jarne).

Soome, Rootsi ja Holland on sarnase majanduse ja sotsiaalse arenguga riigid, ning kuritegevuse struktuur on neis samuti sarnane. Ometi on nendes riikides vanglaasukate arvu muutumine viimase 50 aasta jooksul olnud erinev. Soomes on kinnipeetavate arv vähenenud, Rootsis on see olnud enam-vähem püsiv ja Hollandis on pärast langust toimunud järsk tõus. Vaadeldava perioodi lõpul on võrdlusalustes riikides erinevused kadumas.

Kinnipeetavate arvu vähenemine Hollandis 1950. ja 1960. aastatel oli põhjustatud karistusvastase ja tolerantse mõtteviisi domineerimisest ühiskonnas, mis tõi kaasa lühikeste karistusmäärade eelistamise. Aastail 1975–1985 toimusid riigis olulised muutused. Kuritegevuse kasv sundis 1980. aastatel valitsust karistuspoliitikat kardinaalselt muutma ning ajakohastama karistussüsteemi ja eraldama kuritegevusega toimetulekuks rohkem vahendeid. Kokkuvõttes kasvas ajavahemikus 1985–2000 vanglakohtade arv 5900-lt 15700-ni. Kuritegevuse kasvu põhjustas majanduslik depressioon, immigratsioon ja uimastite levik. Karistuste suhtes varem valitsenud liberaalne ja humanne hoiak muutus samuti, avalik arvamus nõudis tõhusat kontrolli kuritegevuse üle (Hofer 2003, 21-38).

Rootsis levis 1960. ja 1970. aastatel arvamus, et vangistus on kallis, ebaefektiivne ja kahjulik karistusviis, mida tuleks kasutada ainult piiratud juhtudel. Selline suhtumine valitses ka poliitikute, ametnike ja ajakirjanike hulgas. Rootsi karistuspoliitika on hoidnud vangide arvu kontrolli all ja see on viimase 30 aasta jooksul olnud küllaltki stabiilne. Alles 1990. aastate lõpust on see tõusma hakanud ja üle pika aja kavandati 2002. aastal 1000 uue vanglakoha loomist. Rootsi ühiskonnas ei vaidlusta keegi enam vanglakaristuse vajalikkust. Pigem on üldine toetus vanglakaristuste laialdasema kasutamise ja nende pikendamise poolt. Arengusuund on kokkuvõttes Hollandiga sarnane (ibid).

Kinnipeetavate arvu langus Soomes on seotud kahesuguste abinõude rakendamisega:

- 1) teatud kuritegude eest ei karistata enam vangistusega (nt joobes auto juhtimine, vargus) ja rohkem kohaldatakse üldkasulikku tööd vanglakaristuse alternatiivina;
- 2) karistused on lühemad ja rohkem määratakse tingimisi karistusi.

Nende abinõude kombineeritud mõju on kaasa toonud pideva kinnipeetavate arvu vähenemise, sealjuures vangistusaja keskmine pikkus ei ole alates 1950. aastate keskpaigast oluliselt muutunud. Vangide arvu vähenemine Soomes on teadliku, pikaajalise ja süstemaatilise kriminaalpoliitika tulemus (ibd).

Eestis on esmakordselt vanglakaristust kandvate isikute arv aastatega vähenenud, aga pea pooled õigusrikkujad kannavad vanglakaristust kolmandat või neljandat korda, mis näitab, et vangla ei kasvata õigusrikkujat ümber, vaid suurendab üldjuhul korduvkuritegude toimepanemist. Pikad vanglakaristused muudavad kinnipeetu abituks, kes ei suuda lahendada vabaduses olles ette tulevaid probleeme. Reeglina on toetav sotsiaaltööstus nende ümber lagunenud, mistõttu vanglast vabanedes leitakse üles „vanad või uued sõbrad“ ja minnakse lihtsama vastupanu teele, ning sealt tagasi vanglasse. Selliselt kujuneb välja kinnine ring, kus meie ühiskond kulutab pidevalt vahendeid samade kurjategijate tabamiseks ning süüdimõistmiseks ja sealt edasi ülalpidamiseks.

Retsidiivsuse suur osakaal näitab, et kriminaalpoliitika üheks eesmärgiks olev inimeste süütegudest hoidumise mõjutamine ei ole suures osas toimiv. Pigem muutuvad kinnipeetud karistust kandes abituks ja seega on ühiskonnas toimetulek veelgi raskendatud. Seega tuleks sammud seada suunas, kus karistus kannaks pikemas perspektiivis lisaks kriminaalse karjääri peatamisele ja pikaajalisele isoleerimisele ka ühiskonna jaoks kasulikemaid eesmärke. Olulisel kohal peaks olema kurjategijate retsidiivsuse vähendamine, läbi vanglast vabanenute hooldus- ja järelevalvesüsteemide ning teiste erinevate programmide. Karistuspoliitika edendamisel ei tohiks olla põhiliseks eesmärgiks inimeste pikaajaline vangistus, vaid tuleks rohkem kaaluda preventioonivõimalusi ning alternatiivkaristusi (rahalised karistused, ühiskondlikult kasulik töö jms). Soovitud resultaadini saab meid viia üksnes pikaajaline järjekindel kriminaalpoliitika muutmine, eesmärgiga vähendada vangide arvu teiste demokraatlike Euroopa riikidega võrreldava tasemeni ning ülalpeetavate vangide arvu vähendamine enamate alternatiivkaristuste abil, ning vangistuse täideviimisele kuluvate ressursside (ümber)paigutamine kinnipeetute ümberkujundamiseks.

II osa: Uurimistöo noorte meessoost kinnipeetavate, vanuses 16-24, retsidiivsuse teemal

1. Uuringu taust

Uurimistöo põhieesmärk on selgitada välja uurimisandmete alusel retsidiivsuse sotsiaal-majanduslikke ja käitumuslikke põhjuseid. Selle järelused peaks võimaldama pakkuda noortele kinnipeetavatele ja kinnipidamisasutustest vabanenud noortele paremat tuge ja õpet, et seeläbi ära hoida ning vähendada edasist kuritegude toimepanemist noorte hulgas.

1.1. Eeluuring¹¹

Sihtrühmast ülevaate saamiseks viidi kõigepealt läbi eeluuring. Valimi moodustasid kõik kinnipeetavad, kes vabanesid Viljandi vanglast aastatel 1995-1999, ühtekokku 332 isikut, vanuses 15-20 eluaastat. Eeluuringu teostamisel töötati läbi nende isikute vangistustoimikud ja kokkuvõtted tehti seal fikseeritud andmete põhjal.

Peamiselt tuli välja, et põhiosa noori oli nende esimese vahistamise ajal 16-aastased, kuid märkimisväärselt oli ka 15-a vanuses noori. Seejuures peab silmas pidama, et tavaliselt ei vahistata selles eas noort sugugi mitte pärast esimest õigusrikkumist, tavaliselt on tegu juba teatava kriminaalse karjääriga.

Sellega seoses uuriti veel eraldi, mitmes kriminaalkaristus siis tegelikult noored vanglasse viis. 49% juhtudest oli see juba teine kriminaalkorras süüdimõistmine, mille puhul kohaldati vangistust. Seega võib öelda, et üheksakümnendate keskpaiku ja teisel poolel oli meie kohtupraktikas juba levinud alaealiste puhul vangistuse mõistmisel hoolikam kaalutlemine, ja alternatiivsete võimaluste andmine. Samas, 39% noormeestest olid saanud reaalse vabaduskaotusliku karistuse juba esimesel süüdimõistmisel. Kuna enam kui kolmveerand nendest kandsid karistust üksnes varavastaste kuritegude eest, annab see arv tunnustust asjaolust, et vähemalt toonases karistuspraktikas kohaldati vangistust ka alaealistele ja noortele väga paljudel juhtudel, et mitte öelda kergekäeliselt.

Uuritud kinnipeetavate vabastamine toimus 60% juhtudest ennetähtaegselt, mis oli üsna hea näitaja, arvestades toonase kriminaalhoolduse teket ja alles laiemalt levima hakanud ennetähtaegse vabanemise praktikat.

Hariduslikust taustast ilmnas, et valdavalt oli lõpetatud üksnes 7 klassi. Üle poole kõigist uuritavatest olid 6-8 kl haridusega, st ilma põhihariduseta, reeglina oli siis hariduslikult 2-4-aastane mahajäämus eakaaslastest.

Rahvuslikult koosluselt oli eestlasi 50%, mis ei vasta meie rahvastiku demograafilisele pildile ning avaldab ilmekalt, et mitte-eestlaste kriminaalne aktiivsus on eestlaste omast suurem. 44% oli venelasi ja ülejäänud 6% olid teiste rahvaste esindajad.

Eeluuring vaatles ka, millise haridustasemega olid erinevate rahvuste esindajad. Eestlaste, venelaste ja muude rahvaste esindajate seas olid kõikjal enamuses 6-8-klassilise haridusega noormehed, venelaste ja muulaste seas oli aga märkimisväärselt rohkem neid noori, kes olid juba põhikooli ära lõpetanud. Eestlaste seas oli suurem ka selliste isikute hulk, kelle haridustase oli madalam kui 6 klassi.

¹¹ Eeluuringu täpsemad andmed ja diagrammid on toodud Lisades.

Eeluuringust võib järeldada, et mitte-eestlaste tõenäosus kriminaalsele teele asuda on suurem kui eestlastel, ja et poolelijäänud koolitee võib olla seoses edaspidise kriminaalse karjääriga. Samuti hakkas nende andmete põhjal huvi pakkuma, milline on siis ennetähtaegse vabastamise mõju pikemas perspektiivis, eeskätt pärast katseaja lõppemist. Ning loomulikult andis eeluuring mõtteainet selles osas, kui vajalik ja mõttekas on ikkagi eriti alaealistele vanglakaristuste kohaldamine, ning millist mõju see avaldab noore isiksuse edasisele eluteele. Nendest järeldusest ja tekkinud küsimustest lähtudes hakati sõnastama uuringu hüpoteesi, koostama lähteülesannet, ja nende täitmiseni viivat metoodikat.

1.2. Uuring

Eesmärgist lähtuvalt püstitati järgmine lähtehüpotees:

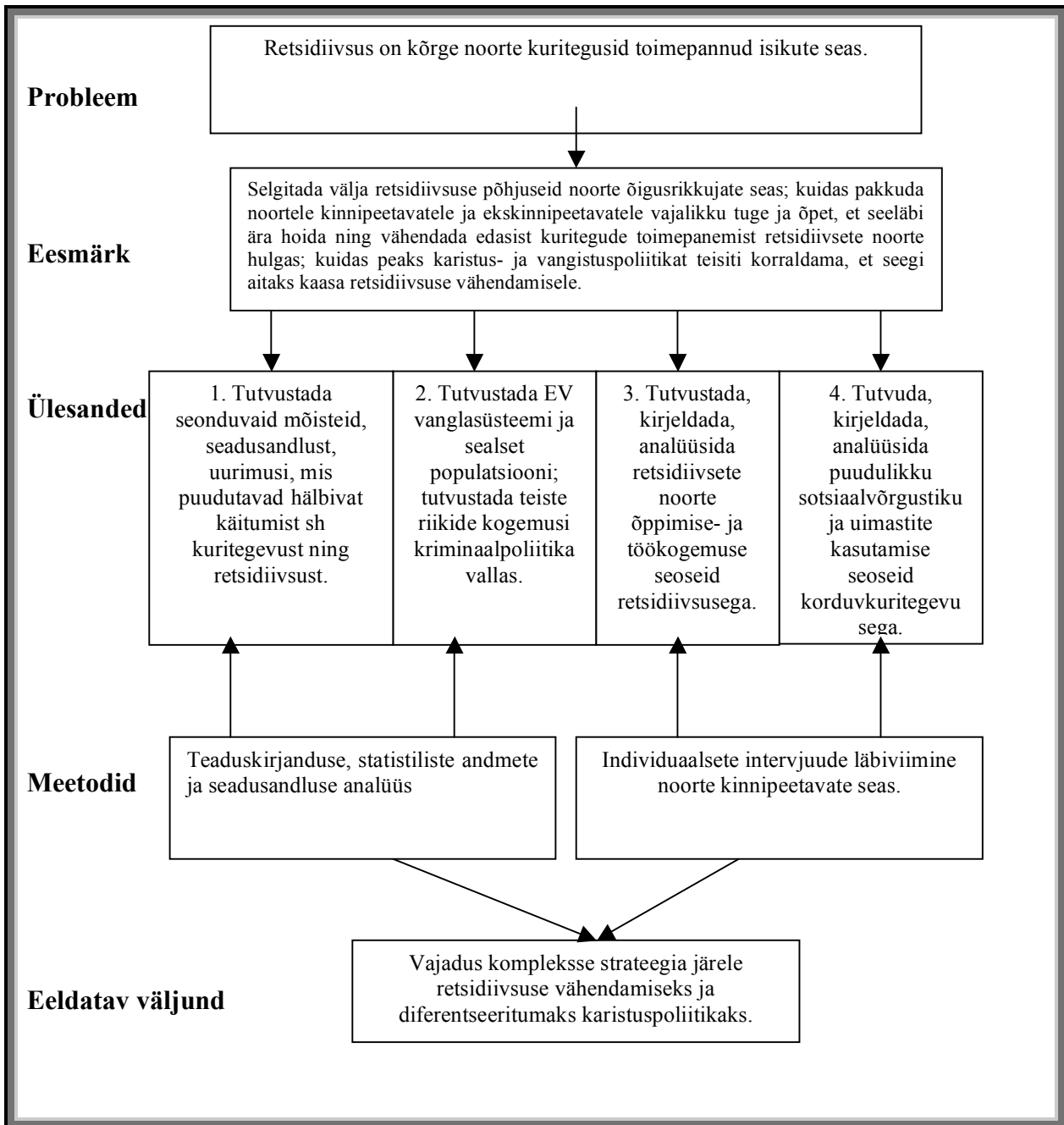
vähene või nõrk sotsiaalvõrgustik, madal haridustase ning tööalase karjääri puudumine soodustavad kinnipidamisasutusest vabanenud noorte seas retsidiivsust; samuti soodustab ühiskonnaga taas mitte kohanemist vangistuspoliitika ja vanglakaristuste kohaldamise ulatus.

Eesmärgi saavutamiseks ja hüpoteesi kontrollimiseks on püstitatud järgmised ülesanded:

- teaduskirjanduse läbitöötamisel karistuspoliitika olulisemate mõistete ja ideoloogiate kokkuvõtlik summeerimine praktilise kasutuse tarbeks, eeskätt sotsiaalsfääris töötavatele spetsialistidele (käsitleti I osas);
- ülevaate andmine EV Vanglasüsteemist: vanglatüüpidest, vanglapopulatsioonist, statistilistest andmetest – samuti vanglas teostavatest rehabilitatsiooniprogrammidest (käsitleti I osas);
- selgitada välja, millised on noorte korduvkuritegusid toimepannud isikute õpi- ja töökogemused;
- uurida välja, milline on noorte retsidiivsete kurjategijate sotsiaalvõrgustik ja noorte korduvkurjategijate esmaste vajaduste rahuldamise võimalused pärast kinnipidamisasutusest vabanemist;
- selgitada välja noorte retsidiivsete kurjategijate suhted uimastitega ning analüüsida uimastite kasutamise seoseid korduvkuritegevusega;
- kirjeldada ja analüüsida puuduliku või nõrga sotsiaalvõrgustiku, madala haridustaseme ja tööalase karjääri puudumise seoseid retsidiivsusega;
- analüüsida Eestis kehtivat karistuspoliitikat ning selle mõju nii karistuse objektidele kui ühiskonnale;
- analüüsida olemasolevaid vangistusasutusi ja nende mõju süüdimõistetute käitumise korrigeerimisele.

2. Uuringu metoodika

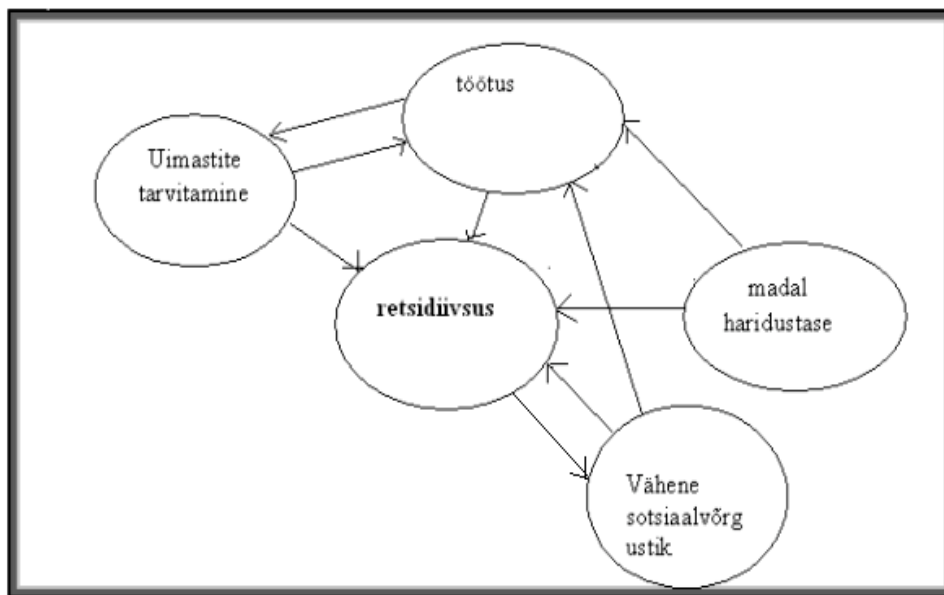
2.1. Uuringu struktuur

Joonis 8. Uurimisprobleemi asetus ja metoodika

Käesoleva empiirilise uurimuse aluseks on uurimisandmed, uurimismeetodiks on ankeetintervjuu. Intervjuud on läbi viidud 166 süüdimõistetuna vanglakaristust kandva 16 kuni 24 aastase meessoost isiku seas, kes olid varem vähemalt ühel korral olnud karistatud vabadusekaotusega ja nad olid realselt kandnud karistust vanglas ning on peale seda vabastatud, kas tähtaegselt või ennetähtaegselt. Seega, intervjuude läbiviimise hetkel viibisid respondendid vähemalt teist korda süüdimõistetuna vangistuses. Intervjuud viidi läbi kõigis 6 Eesti vanglas, kus viibivad meessoost süüdimõistetud, intervjuerijateks olid inimesed, kes evivad kõik töökogemust sihtrühmaga ja oskavad seetõttu nendele personaalselt läheneda. Küsimustiku koostamisel lähtuti juba eeltoodud teoreetilistest seisukohtadest.

Vanglast vabanenud noore inimese jaoks on olulisel kohal lähisuhtevõrgustik, kes teda esialgu toetaks ja aitaks nii elamispinna kui teiste elementaarsete vajaduste rahuldamisega (riided, toit jms). Samuti on suurema sotsiaalvõrgustikuga inimesel kergem leida tööd. Kuriteo toimepannud isikul on töö leidmine raskendatud, seoses kinnipidamisasutuses viibimise kogemusega. Kõrgem haridus või kutsehariduse olemasolu lihtsustab töö leidmist. Uimastite kasutamine viib inimese töötuseni, mõnikord lähisuhtevõrgustiku lagunemiseni ning korduvkuritegevuseni. Uimastite taaskasutamine pärast vabanemist võib olla seotud meeletehingega nii töötuse kui puuduliku sotsiaalvõrgustiku osas. Nii madal haridustase, tööalase karjääri puudumine kui vähene sotsiaalvõrgustik võivad viia kord kuriteo toimepannud isiku tagasilanguseni ehk uue kuriteo sooritamiseni. See on nagu kinnine ring, kus paljud probleemid on pöördvõrdelised ning nendest välja saamiseks tuleb leida võimalused antud probleemide lahendamiseks.

Joonis 9. Uurimisprobleem

2.2. Küsitluse struktuur

Ankeet koosneb 39 küsimusest. Nendest on valikvastustega 8 ja lahtist 31 (sh 5 lahtist küsimust asuvad põhiandmete blokkis). Küsimused moodustavad 5 blokki: põhiandmete blokk, esmaste vajaduste rahuldamise blokk, töösuhte blokk, perekonna ja sõprade blokk ning viimane blokk sisaldab endas lõpuküsimust kuriteo toimepanemise ajendi kohta.

- Põhiandmete blokk (küsimused 1-10) hõlmab üldküsimusi respondendi kohta, kus ta pidi valima variandi valikvastuste seast (rahvus, kodakondsus, karistatus ja vangistusega karistatus, tähtaegne või ennetähtaegne vabanemine) ja kirjutama sobiva vastuse punktiirile (vanus; eelmise vanglakaristuse kestvus; vabaduses oldud aeg; käesolev vanglakaristuse pikkus; paragrahv, mille alusel süüdi mõisteti).
- Esmaste vajaduste rahuldamise blokk (11-14) sisaldab küsimusi esmaste vajaduste rahuldamise kohta peale kinnipidamisasutusest vabanemist.
- Töösuhete blokk (15-29) käsitleb küsimusi, mis on seotud noore korduvkurjategija hariduse (sh erikooli) ja kutseõppe kohta. Samuti käsitleb antud blokk varasemaid töösuhteid ja -kogemusi ning töökoha leidmist.
- Perekonna ja sõprade blokk (30-38) keskendub küsimustele, mis puudutavad noore kinnipeetava sotsiaalvõrgustikku. Samuti on antud blokki paigutatud küsimused, mis puudutavad vaba aja veetmist (sh ka uimastavate ainete kasutamist ning nendele kulutatavat raha).

- Lõpuküsimuse blokk (39) sisaldab endas lõpuküsimust kuriteo toimepanemise ajendi kohta, milles ta süüdi mõisteti ning määrati karistuseks vabadusekaotuslik karistus.

2.3. Andmekogumisprotseduur ja analüüsimeetod

Uurimisgrupp määratles töö algusstaadiumis esmalt ära sihtrühma, ja seejärel leiti, ent antud kriteeriumidele vastavaid respondente on kõige mõttekam küsitleda vanglasüsteemis, kuna seal on võimalik saada potentsiaalselt sihtrühma kuuluvate isikute seast kõige suuremat ja esinduslikumat valimit. Uuringu teostamisele aitasid kaasa justiitsministeerium ja kõik 6 vanglat, kus küsitluse läbiviimise ajal viibisid meessoost kinnipeetavad: Murru, Ämari, Tallinna, Tartu, Viljandi, Pärnu¹².

Andmete kogumine teostus ajavahemikul juuni kuni juuli 2006, mil viidi läbi individuaalsed intervjuud 166 süüdimõistetuna vanglakaristust kandvate 16-24-aastaste meessoost isikute seas, kes olid varem vähemalt ühel korral olnud karistatud vabadusekaotusega ja nad olid realselt kandnud karistust vanglas ning on peale seda vabastatud, kas tähtaegselt või ennetähtaegselt. Kõige nooremaks intervjuueerituks oli 16 aastane ja kõige vanemaks oli 24 aastane isik. Intervjuueeritavate keskmine vanus oli 21,64 aastat.

Andmete kogumiseks viidi läbi valimisse kuuluvate isikutega struktureeritud intervjuud ehk ankeetintervjuud valdkonnas eriettevalmistuse saanud küsitlejate poolt, mille põhjal tehti hiljem kokkuvõtvaid teoreetilisi järeldusi. Uuritavatele on tagatud anonüümsus ning keegi ei saa kasutada saadud informatsiooni nende vastu. Intervjuud alustati lühida sissejuhatusega uurimuse eesmärgist. Intervjuu kestvus oli keskmiselt 50 minutit. Intervjuueerimisel protokolliti vastused intervjuerijate poolt koheselt küsimustiku lehele. Intervjuud viidi läbi intervjuueeritavate emakeeles.

Uurimismeetodina kasutati kvantitatiivseid vastuseid võimaldavat ankeetküsitlust. Ankeedid kodeeriti ja sisestati. Valikvastustega küsimuste ehk kvantitatiivse materjali andmeanalüüsis rakendati andmetöötluspaketti SPSS for Windows.

2.4. Valim

Käesoleva uurimuse valimiks olid süüdimõistetuna vanglakaristust kandvad noored vanuses 16-24 aastat, kes kandsid vähemalt teist korda vabadusekaotuslikku karistust. Respondendid valiti juhuvalimi põhjal, mille ainukesteks tingimusteks oli teistkordne vanglakaristus ning vanus 16-24 aastat.

Kuritegudes süüdistatavate soolise jaotuvuse tabelist võib näha, et meeste osakaal kuritegude toimepanemises ja seega ka süüdistatavateks tunnistamises on palju suurem kui naiste osakaal (aastate lõikes 91,67%). Seetõttu võib väita, et korduvalt kuritegusid toimepannud isikud on enamjaolt meessoost isikud.

Tabel 3. Kuritegudes süüdistatavad soo järgi

	1995	1996	1997	1888	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Mehed	9539	9921	9518	9001	10186	12181	12191	8719	9857	12387
Naised	761	926	976	949	1006	1116	1201	947	1042	1446
Sugu teadmata	0	0	0	0	0	0	0	0	0	125

Eesti statistika aastaraamat 2005 (www2.ebs.ee/statistika2005)

¹² Pärnu vangla on praeguseks likvideeritud.

Samuti võib kuritegudes süüdistatavate vanuselises jaotuvuses näha kuritegevuse tõusujoont vanuserühmas 16 kuni 17 ning mõningast tõusu vanuserühmas 18-24. Vanuserühmas 25 kuni 29 on kuritegevustase veidi madalam ning sealt edasi langeb vanuserühmiti veelgi. Aastate lõikes võib märgata küll mõningaid väikseid erinevusi, aga statistiliste andmete põhjal võib järeldada, et kuritegude toimepanemises on tõusutendents vanuserühmas 16 kuni 24 aastat.

Tabel 4. Kuritegudes süüdistatavate vanus (Saar jt 2003, 296)

Aasta	13-15	16-17	18-24	25-29	30-39	40-55	55 ja vanem
1995	762	1312	3144	1438	2080	1342	240
1996	726	1318	3397	1647	2145	1379	235
1997	605	1289	3268	1726	2015	1316	274
1998	599	1180	3111	1570	1965	1272	253
1999	592	1232	3734	1812	2152	1420	250
2000	645	1275	4772	2202	2529	1603	271
2001	739	1329	4797	2152	2463	1636	276

Poole kõikidest kuritegudest panevad toime kuni 24 aastased inimesed (Saart 1994,12).

Eelpooltoodust johtuvalt, ning lähtuvalt noore töötaja vanuselise määratlusest, otsustati kaasata valimisse 16-24 meessoost isikuid.

Kuna antud uurimistöo eesmärgiks oli uurida retsidiivsuse põhjuseid seoses puuduliku või nõrga sotsiaalvõrgustiku-, madala haridustaseme- ja tööalase karjääri puudumisega, siis oli oluline, et kinnipeetav kannaks süüdimõistetuna teistkordselt vanglakaristust.

Uurimuse esialgne valim koosnes kuuest kinnipidamisasutusest (Murru vangla, Pärnu vangla, Tallinna vangla, Tartu vangla, Viljandi vangla ja Ämari vangla) ja 166 kinnipeetavast.

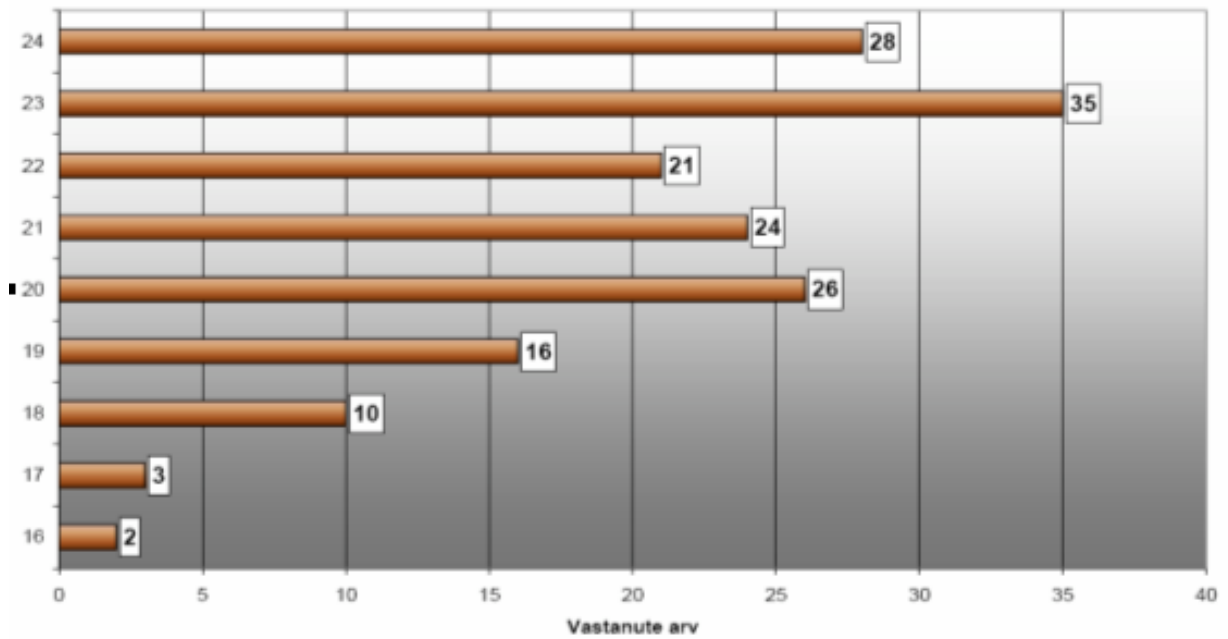
Mitte ükski valimisse sattunud kinnipidamisasutus ei keeldunud ankeetintervjuust. Lõplik valim koosneb kuuest eelpoolnimetatud kinnipidamisasutusest ja nende asutuste 166 kinnipeetavast.

3. Andmete analüüs ja arutelu

3.1. Valimi kirjeldus

Uurimuse valimi moodustavad 166 (N=166) meessoost respondenti.

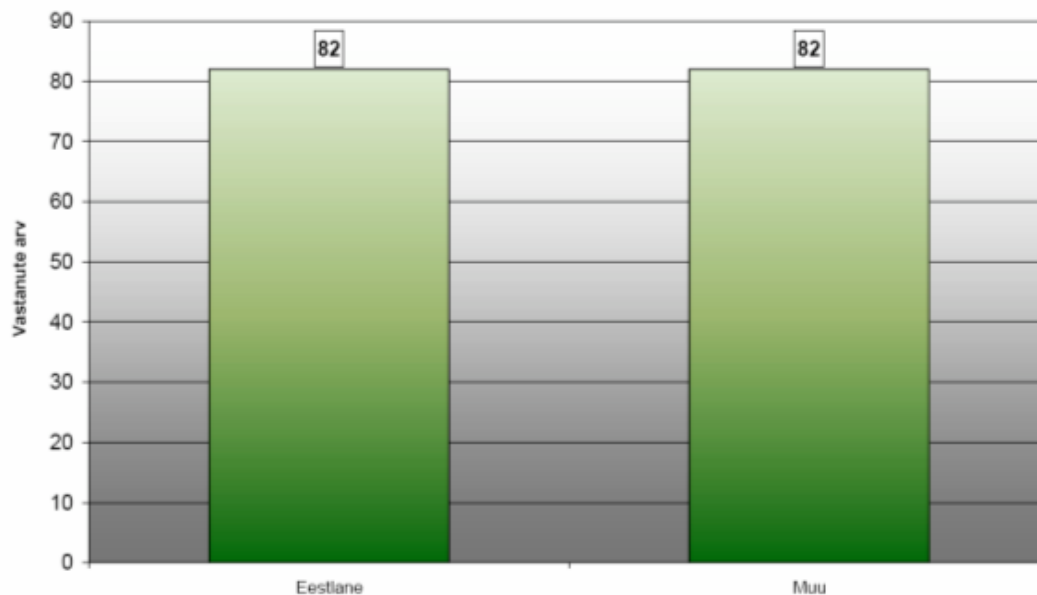
Küsitlusele vastanute vanuseline jaotuvus on järgmine: kõige rohkem ehk 21,21 % vastanutest olid 23-aastased. 17% vastanutest olid 24-aastased. 16% respondentidest jäid vanusesse 20, millele järgnesid 21-aastased 14,54%. 16-19 aastased moodustasid vastanutest kokku 19% ehk neljas vanuses kinnipeetud noormeestest moodustasid suuruselt pea sama suure rühma kui teised vanuserühmad eraldiseisvana (tabel 1). Olgu siinkohal mainitud, et 16-aastaseid kordvkuritegude toimepanijaid oli valimis vaid 2 (1%) ja 17-aastaseid 3 isikut (2%). Vastanute keskmine vanus oli 21,64. Üks isik ei avaldanud oma vanust.

Joonis 10. Vastanute vanuseline jaotuvus

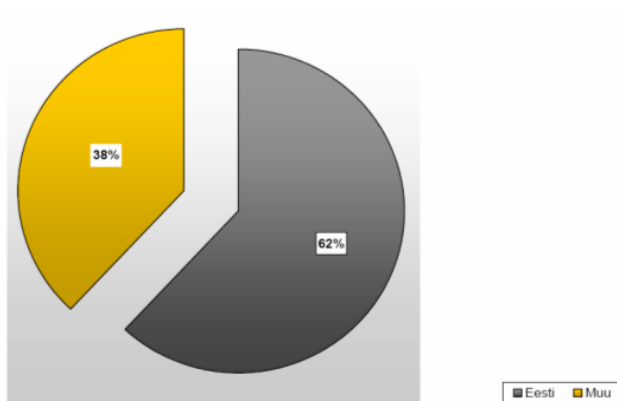
Respondentide rahvuseline jaotuvus on järgmine: 50% (N=82) on eestlased ning 50% (N=82) on mitte-eestlased. Kahe intervjuueeritava rahvus oli jäetud märkimata.

Arvestades mitte-eestlase osakaalu ühiskonnas tervikuna, on nende osakaal vanglate populatsioonis märkimisväärselt kõrgem, ja seda peegeldab objektiivselt ka antud uuringu respondentide juhuvalim. Mitte-eestlase kuritegelik aktiivsus on suurem kui eestlaste oma.

Joonis 11. Vastanute rahvuseline jaotuvus

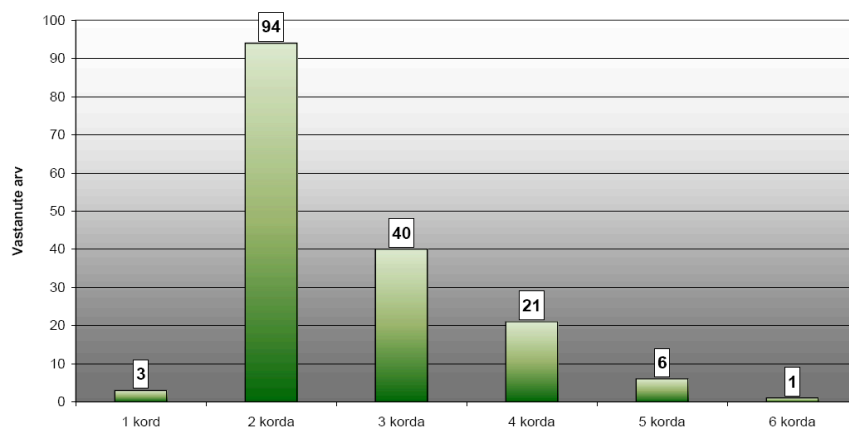
Eesti kodakondsus on kinnipeetavatest 62% (N=102) ja 38% (N=63) respondentidest on mõne muu riigi kodanikud. Üks intervjuueerija ei märkinud ankeedile intervjuueeritava kodakondsust.

Joonis 12. Vastanute kodakondsus

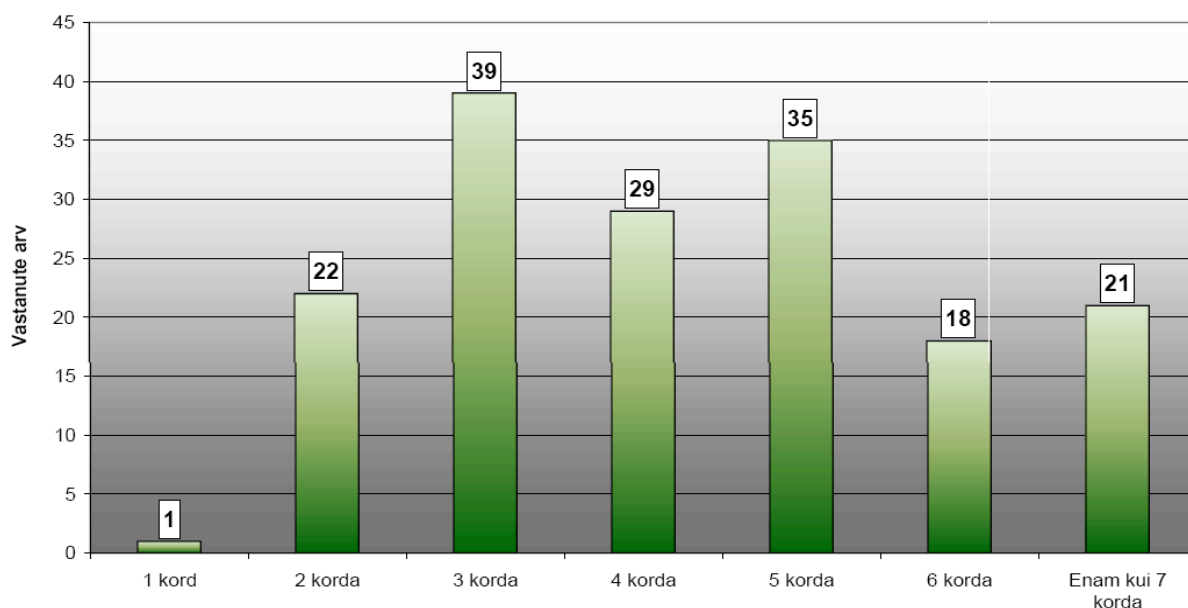
3.2. Kinnipeetavate karistatus

Kui teoreetilisest osast nähtus, et 2005. aastal moodustas Eesti vanglasüsteemis esmakordselt kinnipeetavate arv vaid 14% kõigist kinnipeetavatest ning 50% kinnipeetavatest kandsid vanglakaristust neljandat või enamat korda, siis antud uurimistöö valimis olevad kinnipeetavad jagunesid vanglakaristuste kandmise järgi kordades järgmiselt: kõige suurem osa ehk 57% (N=94) respondentidest kannavad vanglakaristust teist korda, pea poole vähem respondentidest ehk 24% (N=40) kannavad vabadusekaotuslikku karistust juba kolmandat korda. Neljandat korda kinnipidamisasutuses karistust kandmas on 13% (N=21). Viieandal korral karistatud vabadusekaotusliku karistusega on 6 respondenti (4%). Ühe respondendi puhul oli jäänud vanglakaristuste arv märkimata. “Esimest korda” reaalset vanglakaristust kandvaid respondente on valimis 3 (2%) – need olid isikud, kes olid viibinud eelmisele süüdimõistmisele eelnevalt pikemat aega vahialustena eeluurimisvanglas ning vabastatud kohtuotsuse väljakuulutamisel, mistõttu nad kvalifitseerusid samasse sihtrühma, so olid juba reaalset teist korda vangistuses. Üks respondent on juba vanglakaristust kandmas kuuendat korda, mis annab alust arvata, et tegemist on pikka kriminaalset karjääri omava isikuga, kelle poolt toimepandud kuritegude jada on pikk ning on tegemist tugevalt retsidiivse kurjategijaga, keda ainuüksi vanglakaristuse kandmine tõenäoliselt kunagi ei muuda. Kuna Eesti Vabariigi vanglasüsteemis on enamus karistust kandvatest isikutest vähemalt juba teist korda vanglakaristust kandmas, siis peegeldab uuritav valimisse kuuluv kontingent reaalset olukorda, uurimistöö eesmärkidest lähtuvalt.

Joonis 13. Vanglakaristuse kandmine kordades

Vanglakaristuste arvust lähtuvalt ei saa me ülevaadet tegelikust kinnipeetu karistusregistrist, kuna reaalne vanglakaristus on üks võimalikest karistusliikidest. Kriminaalkaristuste arv annab ülevaate küll karistusest kuid ei anna tegelikku ülevaadet sellest, kui palju on isik reaalset toime kuritegusid oma kriminaalse karjääri jooksul. Seega annab kriminaalkaristuste arv kordades ülevaate kurjategijate karistusregistrist, kus sisalduvad vaid politsei poolt avastatud kuriteod, kuid pahatihti mitte sellest, kui palju kuritegusid on isik tegelikult toime pannud (korduvkurjategijate kuritegude latentsuse määr on kõrge). Seda kui palju on kuritegeliku karjääri jooksul pandud toime kuritegusid mis jäävadki avastamata, teavad vaid teo toimepanijad ise (nt alaealistel kurjategijatel arvatakse latentsuseks olevat 4x, so iga avastatud kuriteo kohta on nad toime pannud veel 4 kuritegu, mida pole avastatud).

Joonis 14. Kriminaalkaristused kordades

Antud valmis on respondentide kriminaalkaristuste jaotuvus järgmine: Teist korda kriminaalkorras karistatud ning vanglakaristust kandmas on 22 respondenti (13%). Kolmandat korda on karistatud kõige enam respondente ehk 39 (24%). Neljandat korda karistatud on 29 kinnipeetavat (17,5%). Viiendat korda kriminaalkorras karistatud on 35 retsidiivset kurjategijat (21%). 18 respondenti (11%) on 6 korral karistatud; 21 respondenti (13%) on koguni 7 või enamal korral kriminaalkorras karistatud. Ühe intervjuueeritava kriminaalkaristused jäid intervjuueerijal ankeedile märkimata ning üks viibis vangistuses teist korda, kui arvestada tema eelnevat eelvangistust ühel korral.

142 respondenti (ehk tervelt 86,06%) antud valimist on karistatud kriminaalkorras kolm kuni seitse ja enam korda ja reaalset vanglakaristust on antud valimis kandnud kolm või enam korda 68 respondenti (41%).

Kuna pea kolmveerand vastanutest on karistatud kriminaalkorras kolm või enam korda, ning veidi vähem kui pooled on kandnud vanglakaristust tervelt kolm või enam korda, siis võib järeldada, et kriminaalkorras karistamine ei vähenda korduvkuritegude toimepanemist ning vanglakaristus ei mõju kuritegelikule karjäärile pärssivalt. Paljud esimest korda kinnipidamisasutusest vabanenud kurjategijad panevad toime uue kuriteo.

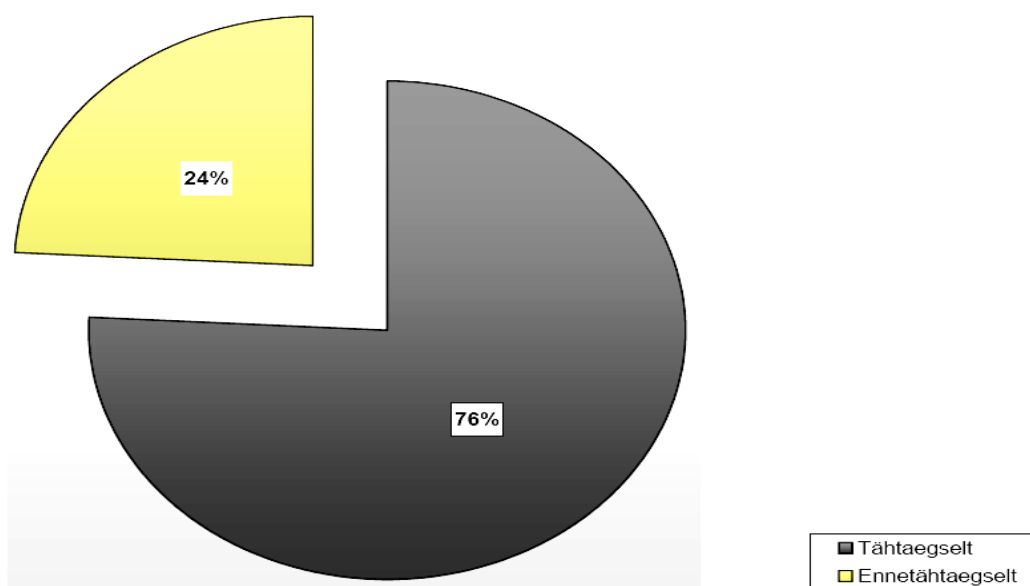
3.3. Kinnipeetavate vabastamine ja ennetähtaegne vabastamine

Kriminaalmenetluse seadustiku § 426 näeb ette ka tingimisi enne tähtaega vangistusest vabastamist. Selle kohta teeb karistuse täitmise asukohta järgne maakohtu täitmiskohtunik karistust täitva asutuse juhi esildise alusel määruse süüdimõistetule enne tähtaja lõppemist tingimisi vangistusest vabastamise kohta.

Vanglast vabanemine eelmise karistuse kandmise ajal toimus kolmveerandil respondentidest tähtajaliselt 76% (N=120), ning 24% (N=38) vastanutest vabanes ennetähtaegselt. 8 respondenti jätsid küsimusele vastamata.

Eestis vabastatakse vaid veidi rohkem kui veerand kinnipeetavatest ennetähtaegselt. Veidi vähem kui kolmveerand kinnipeetavatest vabanevad tähtaegselt. Uuritava kontingendi vabanemise protsentuaalne osakaal oli tähtaegselt või ennetähtaegselt kinnipidamisasutusest vabanenute osas sarnane ja peegeldab kinnipeetavate ning kohtupraktika üldpilti.

Tähtajaliselt vabanenute osas puudub järelevalvesüsteem, millest võib olla ka tingitud asjaolu, et korduvkurjategijate hulgas on üle kolmveerandi kinnipidamisasutusest tähtajaliselt vabanenuid kuritegusid toimepannud isikuid.

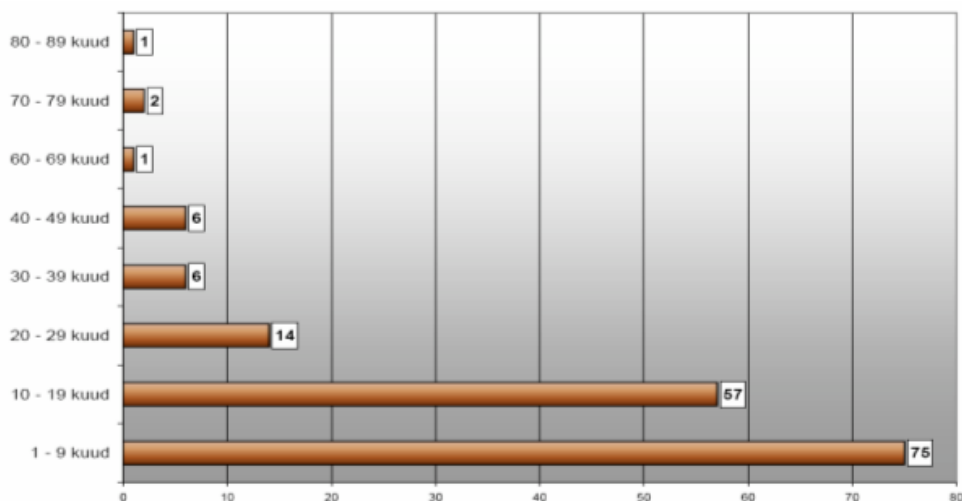

Joonis 15. Kinnipeetavate vanglast vabanemine tähtaegselt ja ennetähtaegselt

Antud uurimistöö valimis olevatest respondentidest on kurjategijate retsidiivsuse tõttu nende vanglast vabastamine ennetähtaegselt vähene.

3.4 Vangistuses oldud aeg

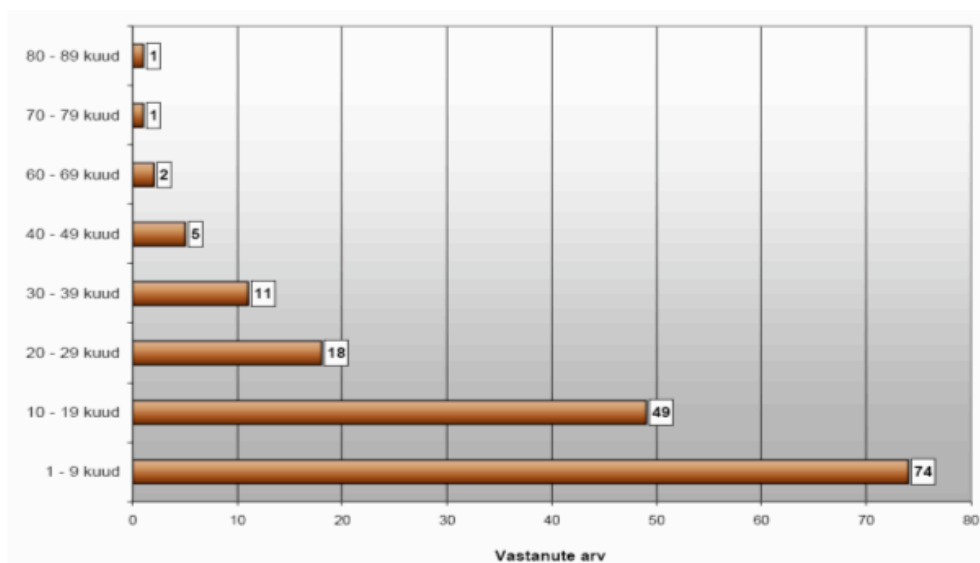
Eelmise vanglakaristuse pikkus jaotub respondentidel järgmiselt: kõige suurem osa vastanutest ehk (N=75) viibisid kinnipidamisasutuses 1 kuni 9 kuud ning 57 vastanule oli määratud karistusena vangistus vahemikus 10 kuni 19 kuud. Seega suurim osa vastanutest (N=132) kandsid vanglakaristust kuni 19 kuud ehk 1 aasta ja 7 kuud.

Joonis 16. Eelmise vanglakaristuse pikkus kuudes

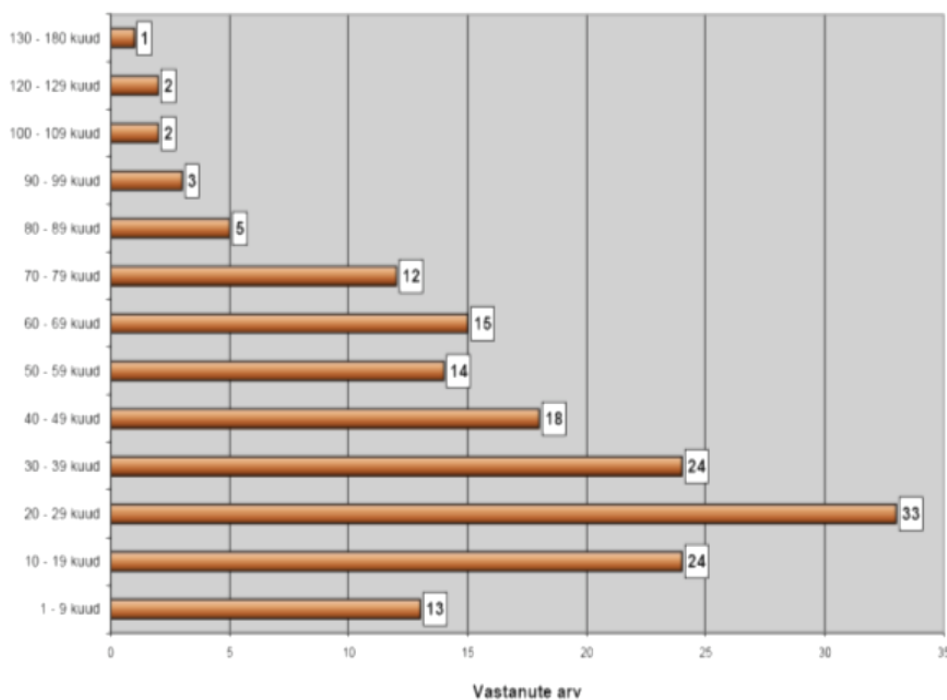
14 respondenti kandsid karistust 20 kuni 29 kuud ehk oli nende vanglakaristus kuni 2 aasta ja 5 kuu pikkune. Proportsionaalselt olid respondendid kandnud karistust kinnipidamisasutuses 30 kuni 39 kuud (N=6) ja 40 kuni 49 kuud (N=6). 60 kuni 69 kuu pikkust vangistust kandis vaid 1 respondent. 70 kuni 79 kuulist vanglakaristust kandsid 2 vastanut ning 1 respondent kandis pikimat ehk 80 kuni 89 kuulist karistust vangistuse näol.

I osas kirjeldati retsidiivseid kurjategijaid kui isikuid, kelledest 6-7 kümnest paneb toime uue kuriteo juba esimesel vabadusaastal. Antud uuring kinnitab seda väidet. Respondentidest pea pooled ehk 46% (N=74) olid vabaduses vaid 1 kuni 9 kuud ning 30% (N=49) intervjuueeritavatest olid vabaduses 10 kuni 19 kuud. 11,2% (N=18) respondentidest olid vabaduses 20-29 kuud ning (N=11) respondenti juba 30-39 kuud ehk kolme aasta ringis. 5 intervjuueeritavat olid vabaduses 40-49 kuud, 2 respondenti 60-69 kuud ehk viis aastat või üle selle. 7-79 kuud ehk 6 aastat või üle selle oli vabaduses vaid üks respondent ning 80-89 kuud samuti üks respondent.

Joonis 17. Vabaduses oldud aeg kuudes

Seega 76% respondenti ehk üle kolmveerandi vastanutest on naasnud 1 aasta ja 7 kuu jooksul kinnipidamisasutusse karistust kandma. Karistuse määramise aeg on seotud kuriteosündmust puudutavate asjaolude tuvastamisega. Mõnikord võib kuriteo toimepannud isiku kinni pidada juba sündmuskohal ning kui tõendamiseseme asjaolud on selged ja kõik vajalikud tõendid on kogutud, siis võib prokuratuur taotleda teise astme kuriteo puhul kriminaalasja lahendamist kiirmenetluses. Teinekord võib erinevate menetlustoimingute teostamine võtta aega ka aastaid (näiteks on isik kuulutatud tagaotsitavaks), enne kui määratakse kuriteo toimepannud isikule karistus. Seega ei saa seostada kurjategija vabaduses oldud aega kuriteo toimepanemise ajaga, ehk isik, kes oli vabaduses 2 aastat võis siiski panna kuriteo toime vahetult peale kinnipidamisasutusest vabanemist. Siiski on enam kui selge, et $\frac{3}{4}$ respondentidest on kuriteo sooritanud vähemalt aasta jooksul peale vabanemist.

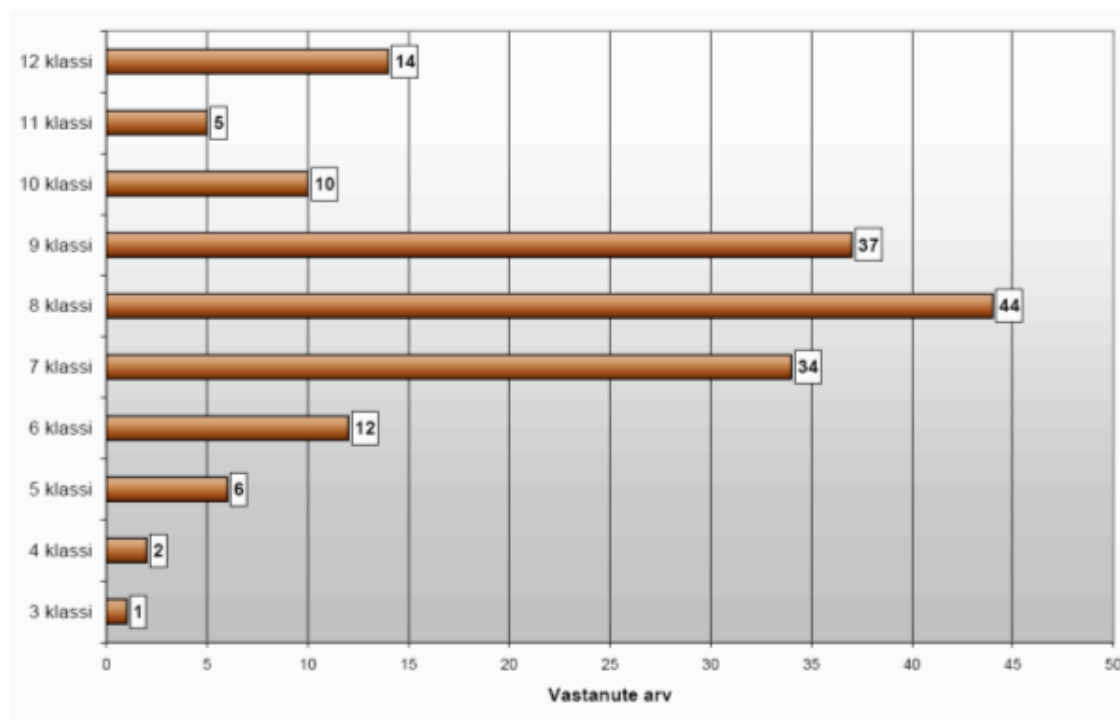

Joonis 18. Käesolev karistus kuudes

Kui võrrelda respondentide eelmiseid vabadusekaotuslikke karistusi käesolevatega, siis on näha märgatavat karistusaja pikenemist. Kuna üle poolte intervjuueeritavate (N=94) kannavad vabadusekaotuslikku karistust teist korda, siis vabadusekaotuslike karistuste pikkuste erinevused võrreldes eelmise vangistusega võivad tuleneda sellest, et lisaks kuriteole võeti karistuse määramisel arvesse eelnevaid kuritegusid ja nende eest mõistetud karistusi. Kuna tegemist on korduvkurjategijatega, siis on tõenäoline ka see, et vabaduses oldud ajal pandi toime hulk kuritegusid, mille eest määrati seoses korduvusega suurem karistus. Samuti võisid toimepandud kuriteod raskusastmelt suurened. Et selles osas vettpidavaid järeldusi teha, tuleks vaadelda iga kuriteo toimepannud isiku kriminaalset karjääri eraldiseisvana.

3.5. Kinnipeetute haridus- ja õpikogemus

I osas kirjeldati retsidiivisti kui kurjategijat, kellel on madal haridustase.

Joonis 19. Kinnipeetute omandatud haridus keskkoolis

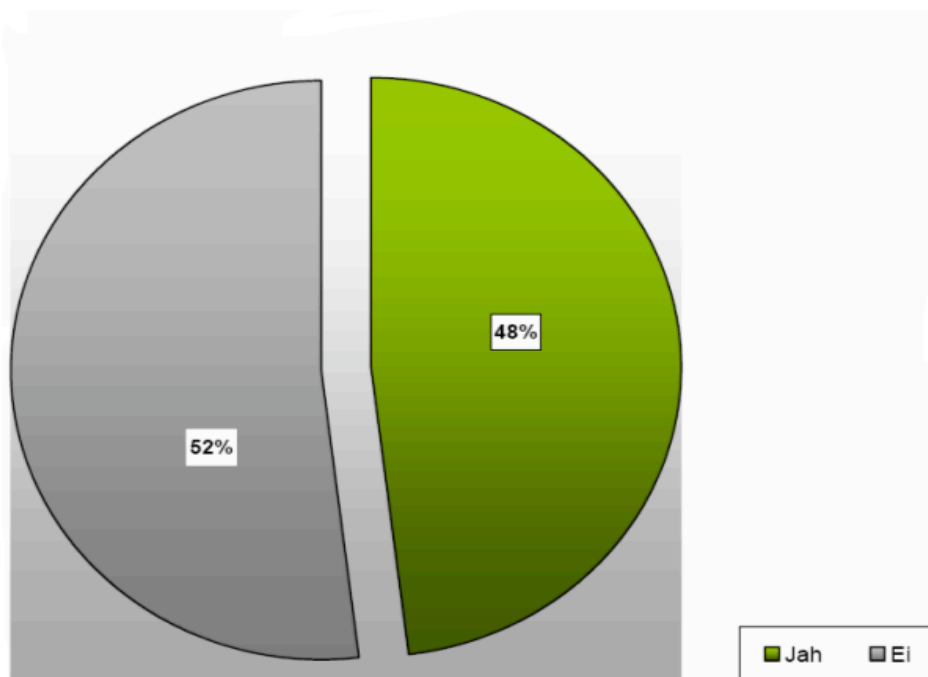
Vaadeldes retsidiivsete kurjategijate haridust võib näha, et keskhariduse omandanuid on (N=14) 8,5% respondentidest. 11 klassi haridusega kuritegusid toimepannud isikuid on 3% (N=5). 10 klass on jäänud viimaseks 6% vastanutest (N=10). Põhiliselt on noorte kinnipeetavate haridustee katkenud just põhikooli viimastes klassides. Põhikooli viimase ehk 9. klassi lõpetanud on (N=37) 22% respondenti. 8 klassi haridust omab 26,7% vastanutest (N=44), mis teeb veidi üle ¼ kõigist respondentidest. 14 kordvkurjategijatest (21%) on lõpetanud haridustee 7 klassiga ning 12 (7%) haridustee on katkenud peale 6. klassi lõpetamist. Vaid 5 klassi haridusega on 6 respondenti ning 4 klassi haridusega 2. Ühe intervjuueeritava haridustee on katkenud juba pärast 3 klassi lõpetamist. Küsimusele on jätnud vastamata 21 respondenti.

Kinnipeetavate omandatud haridust ja haridustee katkemist vaadeldes võib väita, et enamusel uuritavast kontingendist on jäänud vabaduses olles koolitee katki 7., 8. ja 9. klassis. **Nimelt 70% vastanutest on omandanud kas põhihariduse, või jäänud veel madalama haridusega.** See näitab, et keskmiselt meie uuringu 21-aastane kinnipeetav on 8-9-klassilise haridusega.

Haridustee katkemine või vaid põhihariduse omandamine ehk madal haridustase on seotud kuritegeliku karjääriga. ESMALT on need isikud jätnud pooleli koolitee, millele on järgnenud antisotsiaalne vms elustiil, mis on kulmineerunud kuritegude ja vangistusega. Uuringust ei nähtu, et madal haridustase oleks kuritegevuse oluliseks põhjuseks, kuid see on oluline kaasfenomen, ja madal haridustase soosib jätkuvat antisotsiaalset elustiili (nt jätkuvalt on sõbrad ja tuttavad sama haridustasemega, ei ole võimalik leida stabiilset või tasuvat tööd jms).

Kinnipidamisasutuses on küll kuriteo toimepannud isikel võimalused haridustee jätkamiseks, aga seda võimalust täiskasvanuks saanud kinnipeetud (st üle 18, kellel enam pole seaduse järgi õppimise kohustust vanglas) ei kasuta. Kui nad õpivadki vanglas, siis on vähetõenäoline, et vabaduses olles hariduse omandamise jätkamiseks ollakse motiveeritud.

Tänapäeval on oskustöõjõud väga nõutud ning kutse või eriala olemasolul suurenevad töötaja väljavaated tööturul. Kutseõppe või erialase väljaõppe on omandanud respondentidest kursustel või koolis 48% (N=80) ning 52% (N=86) ei oma eriala ega kutset. Antud küsimusele vastasid kõik intervjuueeritavad (N=166). Seega on pea pooltel kinnipeetavatel olemas mingisugune omandatud oskus, mille olemasolu lihtsustab kandideerimist töökohtadele vabaduses olles. Teisalt aga peab arvestama, et nende läbitud kursused ei ole veel iseenesest töövõime näitajaks, sest pooleaastane kursus vanglakoolis, ilma järgneva praktikata, ei tee kellestki veel spetsialisti. Samuti kuuluvad tööoskuste juurde lahutamatu ka muud sotsiaalsed oskused (võime töötada kollektiivis jms), mis on kinnipeetavatel oluliselt nõrgemad.

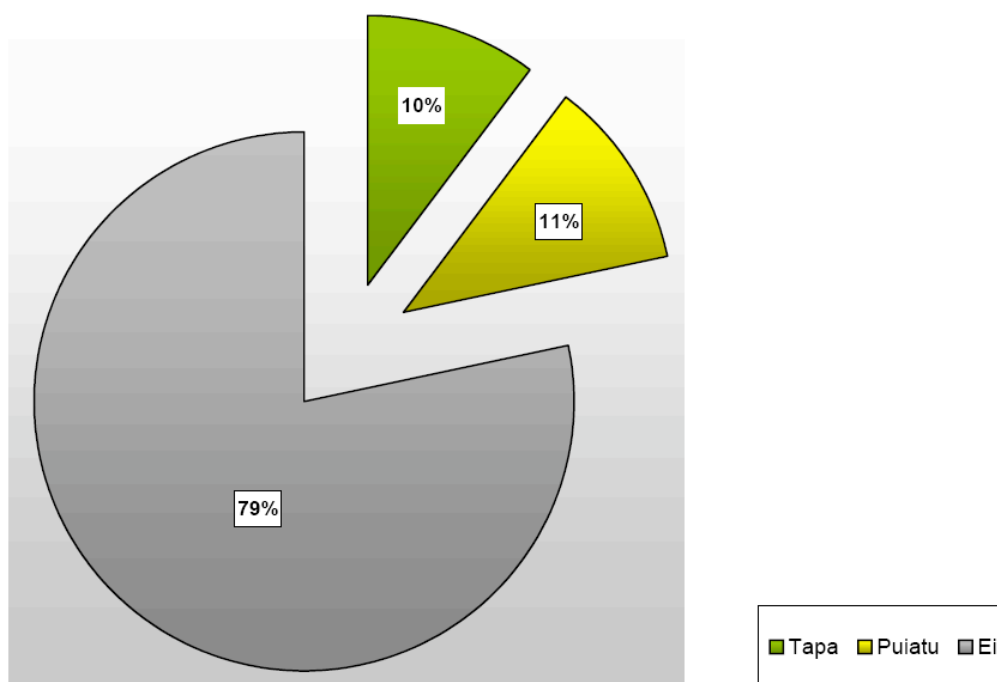

Joonis 20. Kutseõppe või eriala omandamine

Meie uurimistulemused avaldavad, et 22% vastanutest (N=166) on viibinud Tapa (N=17) – või Puiatu (N=19) erikoolides. Nendesse koolidesse saadetakse õpilasi, kes lisaks koolikohustuse mittetäitmisele on toime pannud ka väärtegevusi või kuritegevusi, kuid kelle puhul kasutatakse mõjutusvahendina kasvatus eritingimusi vajavate õpilase kooli suunamist. Erikoolide õpilaskontingent on sageli aga juba sinna suunamise ajaks väljakujunenud käitumismallidega noored õigusrikkujad, kelle puhul erikool ei suuda nende väärtushinnanguid ja käitumist oluliselt mõjutada.

Üle 1/5 intervjuueeritavatest, kes juba lapsena on sooritanud õigusrikkumisi, on kujunenud retsidiivseteks kurjategijateks. Nende resotsialiseerimine ei ole õnnestunud, ei viibimisega järelevalvega internaatkoolis ega kinnipidamisasutuses. Isoleerimine ei ole nende kriminaalset karjääri lõpetanud.

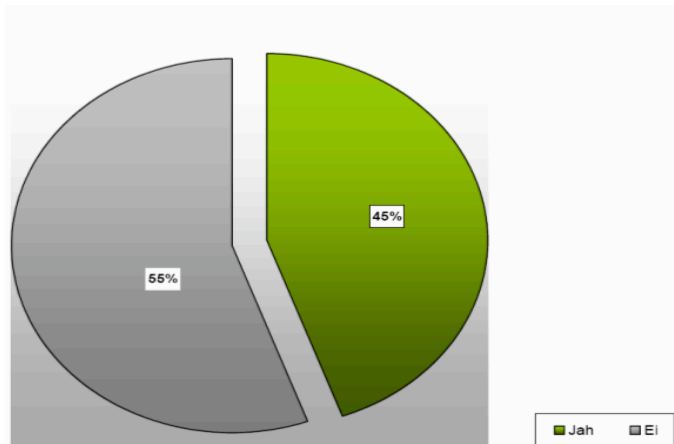
Kõigist Eesti põhikoolides õppijatest õpivad erikoolides ühel ajahetkel vaid ca 150 õpilast – ja kui meie juhuvalimisse sattus 22% erikoolide endist õpilast, siis on see erakordselt suur suhtarv, mis näitab vajadust integreerituma haridus- ja karistuspoliitika järele, et nii haridus- kui vangistussüsteem võiksid muutuda efektiivsemateks.

Joonis 21. Erikoolis viibimine

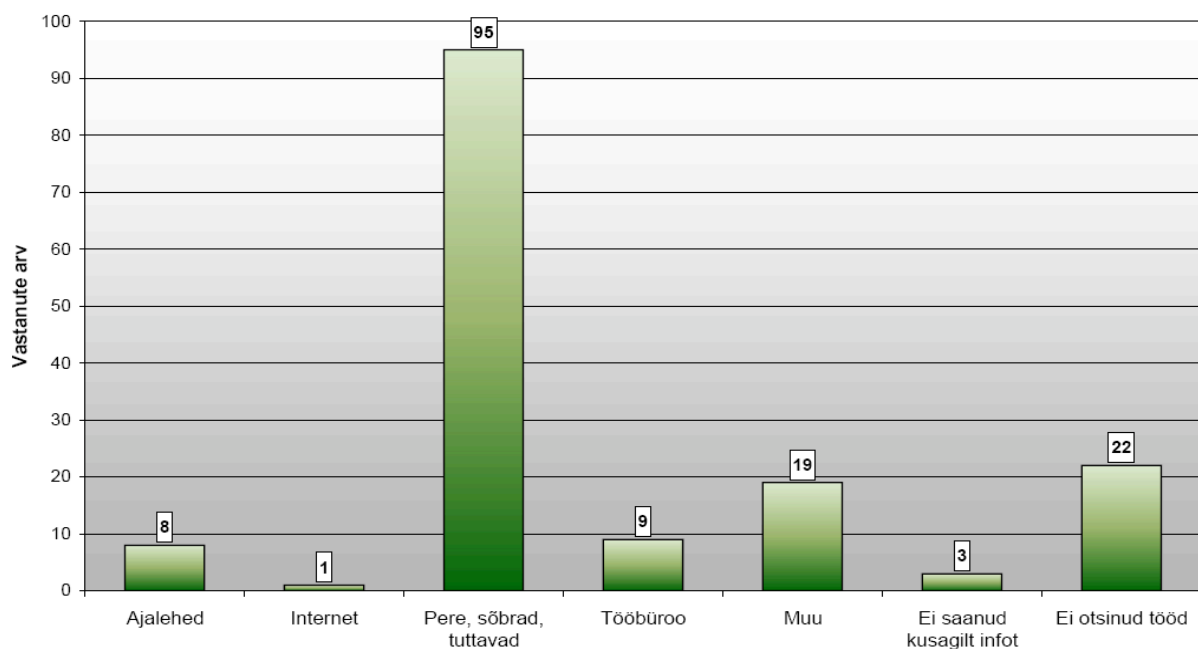
3.6. Kinnipeetavate töökogemus

Töötuse osakaal on suures osas vähenenud võrreldes eelmise aastaga. Tööjõu-uuringu andmetel oli 2006. aasta II kvartalis 43000 töötut ning samal ajal oli registreeritud töötuid Tööturuameti andmetel 16000. Andmed registreerinud töötute kohta kajastavad vaid osalist töötute hulka ning üle poole inimestest ei registreeri end töötuks. **Uuringu andmetest ilmneb, et 45% retsidiivsetest kurjategijatest võtsid ennast vabaduses olles töötusijana arvele ning 55% ennast töötusijana arvele ei võtnud.** Ennast töötusijana mitteregistreerimine Tööturuameti võis johtuda sellest, et kinnipeetavad leidsid endile sobiva töö ilma Tööturuameti vahenduseeta või nad ei olnudki motiveeritud tööle minema.

Joonis 22. Vanglast vabanedes töötusijana arvele võtmine.

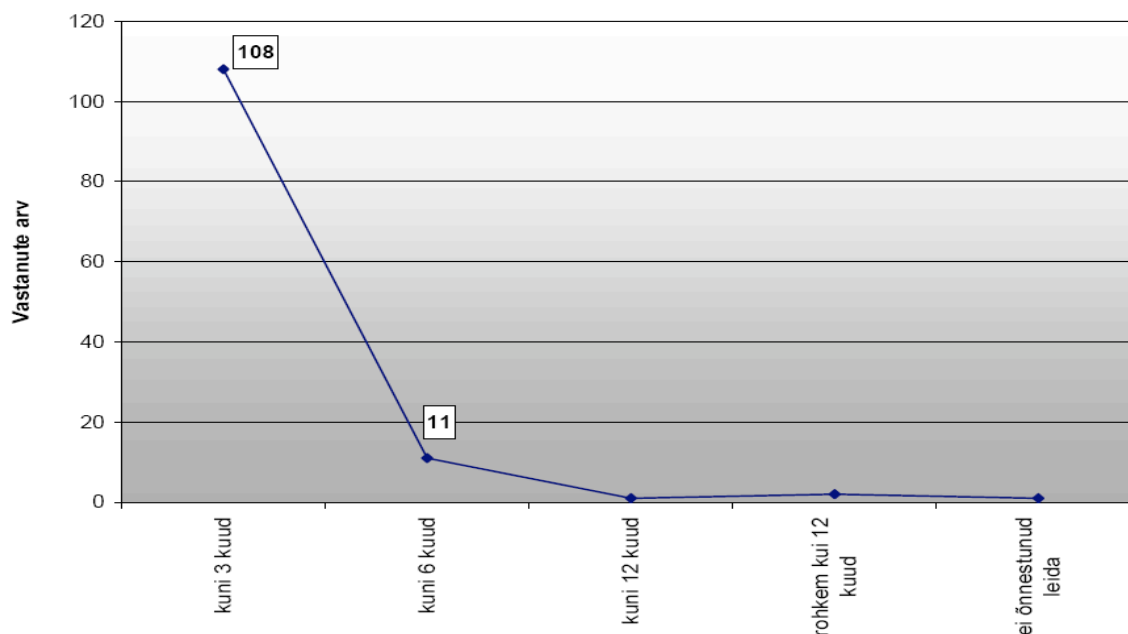
Respondentidelt küsiti infoallikaid, mis olid neile abiks töökoha leidmisel. **Koguni 95 (60,5%) intervjuueeritavat vastasid, et neile olid abiks töökoha otsimisel pere, sõbrad, tuttavad.** Seega üle poole vastanutest kasutas töökoha otsimisel sotsiaalvõrgustiku abi.

Joonis 23. Infoallikad töö otsimisel.

8 vastanut (5%) otsis endale sobivat töökohta ajalehtede kaudu. 9 (6%) kinnipidamisasutusest vabanenut said abi tööturuametist (endise nimetusega tööbüroo). Vaid üks respondent kasutas interneti abi. 19 intervjueeritavat kasutasid muid võimalusi. Kolm (2%) kinnipidamisasutusest vabanenut ei saanud kusagilt infot vabadest töökohtadest ning 22 (14%) ei otsinudki tööd. Infoühiskonnas elades on vakantsetest töökohtadest info saamine huvi olemasolu korral lihtne, tasuta võimalusi selleks pakuvad raamatukogud, väljaanded töökuulutustega jms

Seda, kui palju aega kulus noortel kinnipidamisasutusest vabanenutel selleks, et leida endale sobiv töökoht, kajastab järgmine joonis:

Joonis 24. Töökoha leidmiseni kulunud aeg.

Seega näeme, et tervelt 108 respondenti (73%) leidsid endale sobiva töökohta juba kolme kuu jooksul so peaaegu ¾ vastanutest.

Kuni kuus kuud võttis töö leidmine aega 11 intervjueeritaval (7%).

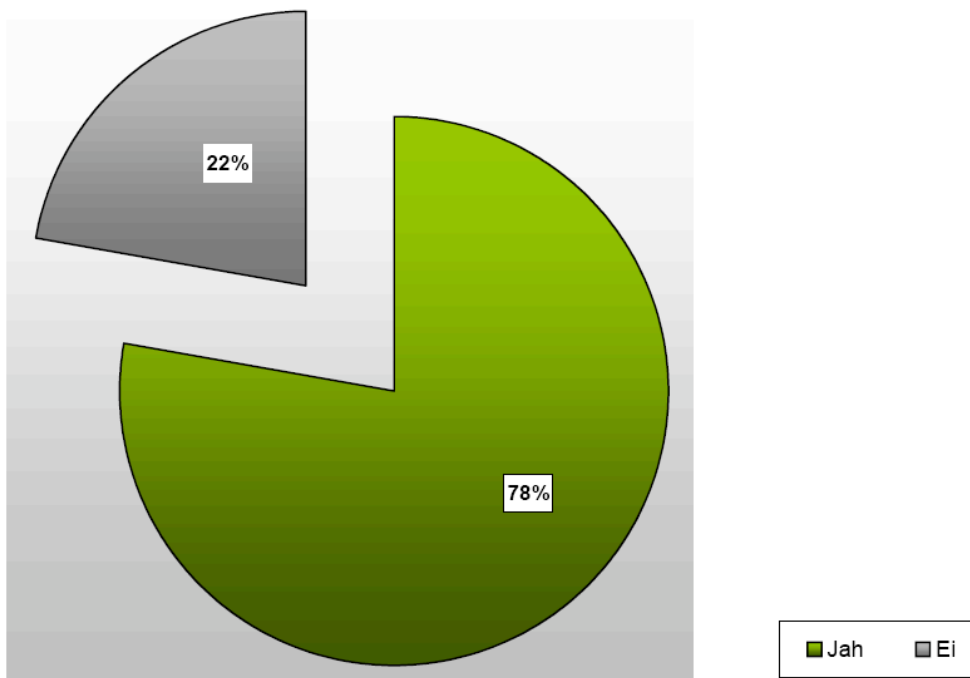
Ühel kinnipidamisasutusest vabanenul kulus aasta aega selleks, et leida endale töö (1%).

Kahel respondendil kulus selleks aega kaks aastat (1,4%).

Vaid üks vastanu väitis, et tal ei õnnestunud tööd leida (1%).

Kuid 25 intervjueeritavat ei otsinudki endale tööd (17%).

Antud küsimusele vastas 148 intervjueeritavat. Respondendid vastasid töötamise ja mittetöötamise kohta järgmiselt: 22% (N=37) retsidiivsetest kurjategijatest ei töötanud vabaduses olles ja 78% (N=129) vastanutest töötasid. Antud küsimusele vastasid kõik respondendid (N=166).

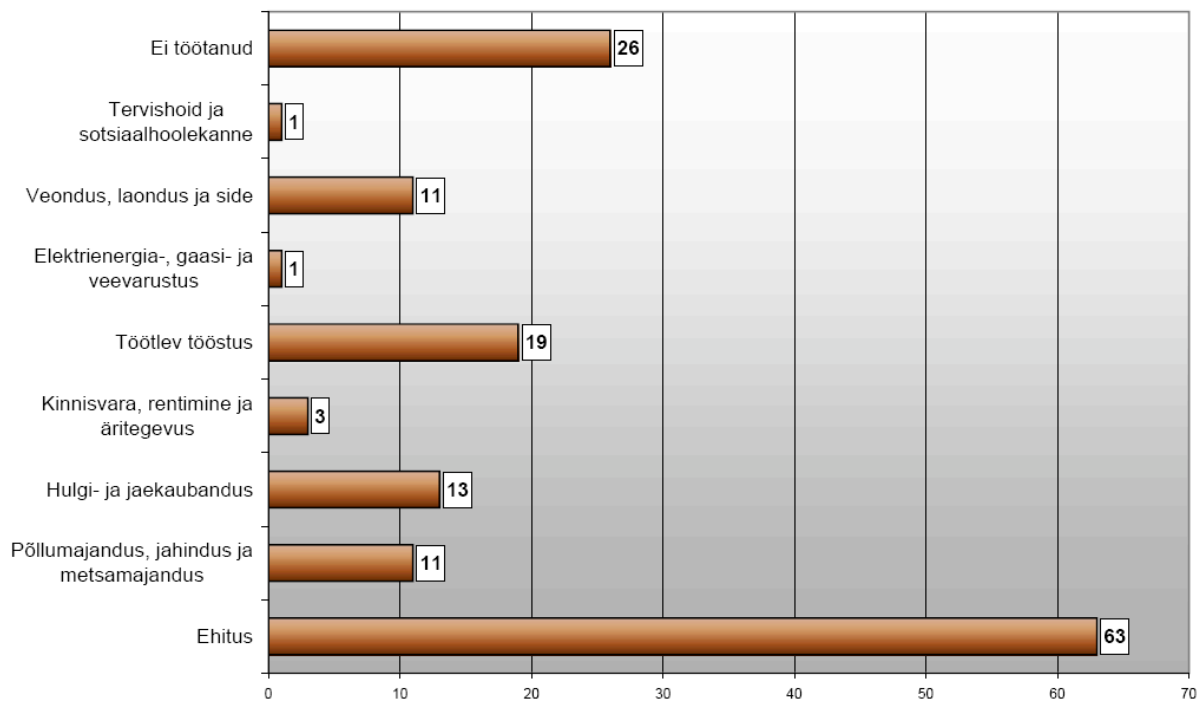

Joonis 25. Töötamine vabaduses.

Siit nähtub, et töötus ei ole tänases Eestis enam nii tugev valukoht, sest vanglast vabanenutest 73% leidsid endale töö juba kolme kuu jooksul, mis johtub suuresti praegusest majandusbuumist ja üldisest madalast tööpuudusest. Kuid 17% ei otsinudki endale tööd. Aasta-aastalt on tööpuudus vähenenud ning vajatakse tööjõudu ning seda näitab ka meie uuring. Retsidiivsetel kurjategijatel ei ole uue kuriteo toime panemise põhjus selles, et nad ei leia vanglast vabanenuna töökohta ja puuduvad väljavaated tööturul konkureerimiseks. Kuritegude toimepanemise põhjused ei ole siinkohal mitte sotsiaal-majanduslikud, vaid tulenevad kurjategijate endi väärtustest, ellusuhtumisest ja isikutüübist.

Kinnipeetavad töötasid peale vabanemist erinevatel töökohtadel, kuid kõigist vastanutest (N=142) peaaegu pooled ehk 43% (N=63) töötasid ehitusel. 19 (13%) respondenti töötasid töötleva tööstuse sfääris. Hulgi- ja jaekaubanduses töötas 13 süüdimõistetut (9%). Veonduse, laonduse ja side valdkonnas töötas 11 intervjueeritavat (7%). Sama palju (7%) töötas neid põllumajanduses, jahinduses ja metsamajanduses. Kinnisvara ja äritegevusega oli seotud 3 vastanut (2%). Ühe vastanu töökoht oli seotud tervishoiu ja sotsiaalhoolekandega (1%). Üks vastanu (1%) tegeles elektrienergia-, gaasi- ja veevarustusega.

26 (18%) vastanut ei käinud tööl.

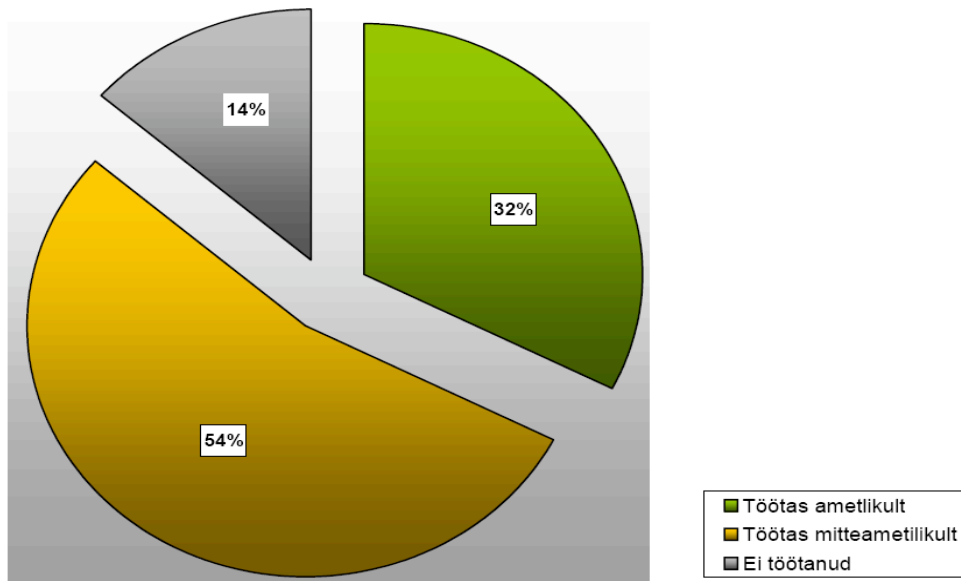

Joonis 26. Töösäär.

Seega peaaegu pooled vastanud on peale eelmist kinnipidamisasutusest vabanemist saanud tööd ehitusel ning seega omavad enamus tööst huvitatud kinnipeetavatest kogemust just selles vallas.

Kuigi $\frac{3}{4}$ kinnipidamisasutusest vabanenutest leidsid endale kolme kuu jooksul töökoha, omasid neist vähesed ametlikku töösuhet tööandjaga. Antud küsimusele vastasid 148 intervjueeritavat.

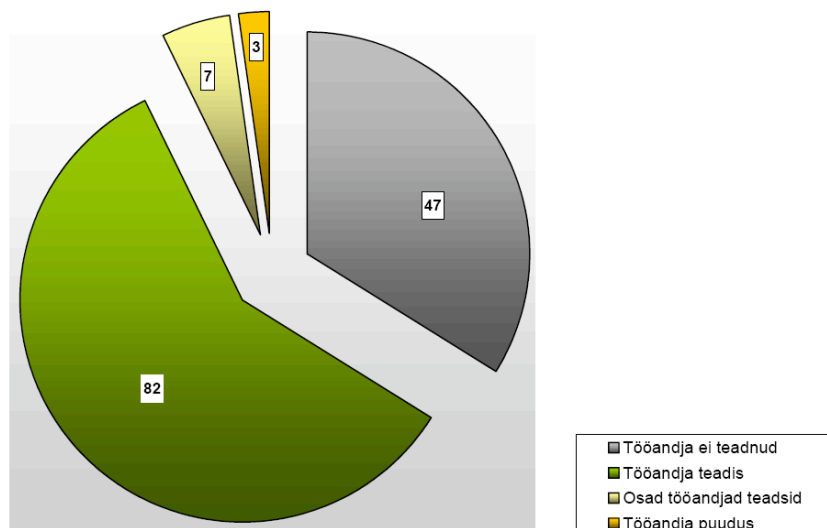
Vastanutest ametlikult töötasid vaid 32% (N=48) ning mitteametlikult käis tööle üle poole 54% (N=80) respondentidest. Töösuhet vabaduses ei omanud 13,5% (N=20) kinnipeetavatest retsidiivsetest kurjategijatest. **Seega näitavad uurimistulemused, et suurt osa tööd leidnud endisi kinnipeetuid ei vormistatud tööle ametlikult ning seega käisid nad tööle ilma õigusliku aluseta.** Selline töösuhete vorm ei taga inimesele kindlustunnet, sest ei ole tagatud töötaja õigused. Samuti ei kohusta selline töösuhe millekski ning on ka oma olemuselt üsna kaootiline – nii palgapäeva kui ka tööle käimise osas jms.

Joonis 27. Töösuhte vorm.

Tööl käimine iseenesest ei vähenda korduvkuritegude toimepanemist ning seega ei peata ka kriminaalset karjääri, sest enamus noortest kinnipeetutest leidis vabaduses olles endale soovi korral töökohta. Kuid vastanute seas oli 17% retsidiivseid kurjategijaid, kes ei otsinudki endale töökohta ning elasid tõenäoliselt kuritegelikul teel saadud ressurssidest või olid sotsiaalvõrgustiku poolt ülalpeetavad. 54% vastanutest, kes käisid tööl, ei olnud tööle vormistatud ametlikult – seega ei olnud neile tagatud kindlustunne töökohta olemasolu näol, koos sellega kaasnevate sotsiaalsete garantiidega. Sellest tulenevalt on retsidiivsuse põhjustena tõenäolised ebakindlus tööalases karjääris (mitteametlik tööl käimine ja sellega kaasnevate sotsiaalsete garantiide puudumine) ning tööalase karjääri puudumine, mis johtub ka huvi puudumisest töö tegemise vastu. Üheks võtmeks probleemistiku lahendamisel on küsimus, kuidas saab tagada endistele kinnipeetavatele püsivat ja legaalselt tööd.

Käesolev uuring ei anna küll tulemusi tööandjate kohta, kuid peab arvestama, et tööturu konjunktuurist lähtudes on ehitusfirmad ja muud teenindavas sektoris töötavad ettevõtted just need, mis kõige tõenäolisemalt endisi kinnipeetavaid probleemideta tööle võtavad. Samas on nende seas ka sellised ettevõtted, kelle tegevus pole kaugeltki legaalne (must tööjõud, ümbrikupalk jms). Tööle mittevormistamise aluseks võib olla ka tööandja teadlikkus sellest, et töötaja on kuriteo toimepanemises süüdimõistetud, ning sellega on kaasnenud tööandjapoolsed hirmud, mitteusaldamine. Järgnevalt jooniselt nähtub tööandja teadlikkus töötaja kohtulikust karistusest.

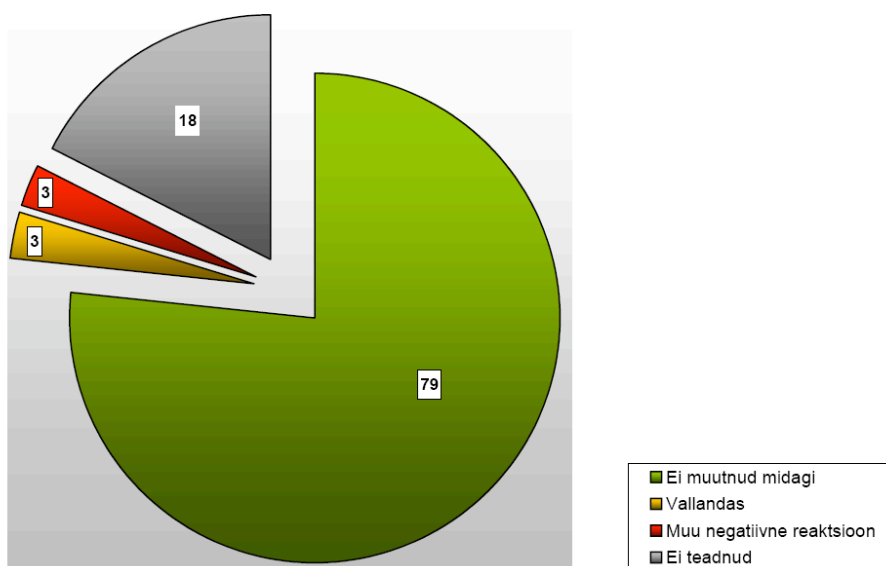

Joonis 28. Tööandja teadlikkus kohtulikust karistusest

Respondendid vastasid tööandja teadlikkusest kohtuliku karistuse kohta järgmiselt: 82 (56%) intervjuueeritava tööandjad teadsid, et töötaja on kohtulikult karistatud isik. 47 (32%) respondenti arvasid, et nende tööandja sellest ei teadnud. 7 (5%) respondenti vastas, et osad tööandjad teadsid kohtulikust karistusest ning 3 (2%) vastas, et tööandja puudus. Küsimusele vastas 139 respondenti.

Seega enam kui pooltel juhtudel teadsid tööandjad, et töötaja on kohtulikult karistatud. See teadmine võis tingida tööandjapoolse hoiaku, kus ta ei olnud huvitatud töösuhte ametlikust sõlmimisest endise kurjategijaga, kasutades seejuures ära endise kinnipeetava oskamatust või abitust. Samuti kasutatakse antud olukorda ära teadmisega, et endised kinnipeetavad on raha teenimise nimel nõus töötama mitteametlikult ning seda kindlasti ka suurema palga nimel.

Tööandja reaktsioon, mis järgnes teada saamisele, et töötaja on kohtulikult karistatud kurjategija, oli järgmine:

Joonis 29. Tööandja reageering töötaja kriminaalsele minevikule

79 (70,5%) respondenti vastas, et töandja hoiak ei muutunud peale seda, kui tuli ilmsiks, et töötaja on kohtulikult karistatud kuriteo toimepanemise eest. 18 (16%) intervjueeritava töandja ei teadnud, et töötaja on kohtulikult karistatud. Kolm respondenti vallandati seoses kriminaalse minevikuga ning kolm said töandja muu negatiivse reaktsiooni osaliseks. 9 vastanut ei otsinudki tööd. Küsimusele vastanuid oli kokku 112.

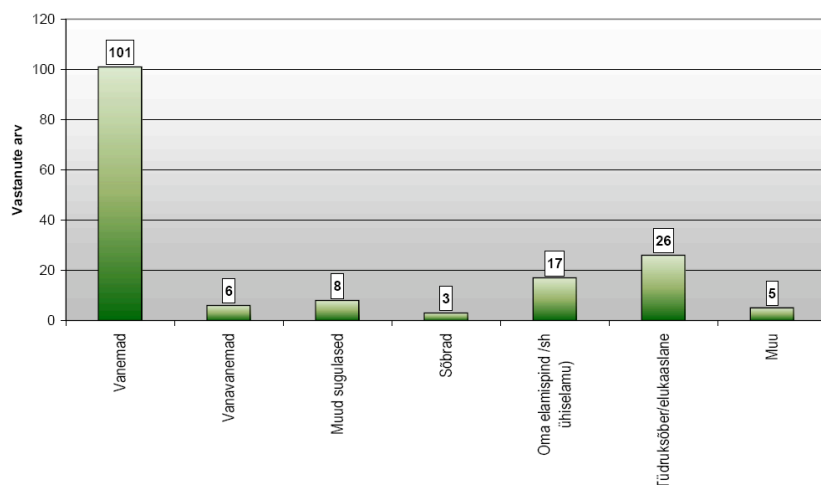
Seega 80 (54%) respondenti käisid tööl mitteametlikult, 82 (56%) respondendi töandjad teadsid töötaja karistusest ning 79 (70,5%) vastanu puhul ei muutnud töandja-poolne teadasaamine midagi. Seega võib järeldada, et „mustalt töötavate“ isikute eelnev karistus ja kriminaalne karjäär ei vallanda töandjas negatiivset reaktsiooni. Selline töösuhte vorm on töandjale tunduvalt mugavam – ta ei pea tagama töötajale sotsiaalseid garantiisid ning ei pea maksma töötaja pealt riigile makse. Mitteametlikult tööl käivad isikud kajastuvad läbiviidud tööjõu-uuringutes tööalast karjääri mitteomavate isikutena, tõenäoliselt registreerimata töötutena.

Ühe olulise tegurina peab veel arvestama, et kuna enamus endisi kinnipeetavaid leidis tööd tänu oma sotsiaalsele lähivõrgustikule, siis ei saanudki karistus olla probleemiks, kuna see oli nagunii võrgustikule teada (kuigi see ei pruukinud olla teadvustatud töandjale, kuid tihti piisab kellegi soovitusel töö leidmiseks).

3.7. Noorte kinnipeetavate sotsiaalvõrgustik: toetamisvõimalused pärast vabanemist

Sotsiaalvõrgustik on inimest argielus ümbritsevad sotsiaalsed suhted, mis on vajalikud inimese eksisteerimiseks ühiskonnas (Korp 2002,45). Sotsiaalvõrgustikul on tähtis roll kanda sel ajal, kui lähedane isik vabaneb kinnipidamisasutusest, kergendamaks tema esialgset vabaduses toimetulekut ja kohanemist. Uuringutega on kindlaks tehtud, et kolmandik vange kaotab vanglakaristust kandes elukohta ja rohkem kui 2/5 kaotab kontakti oma perekonnaga, mistõttu vanglakaristus võib retsidiivsusega seonduvaid tegureid suurendada (H.Hilborn, J.W.Hilborn 2004,45).

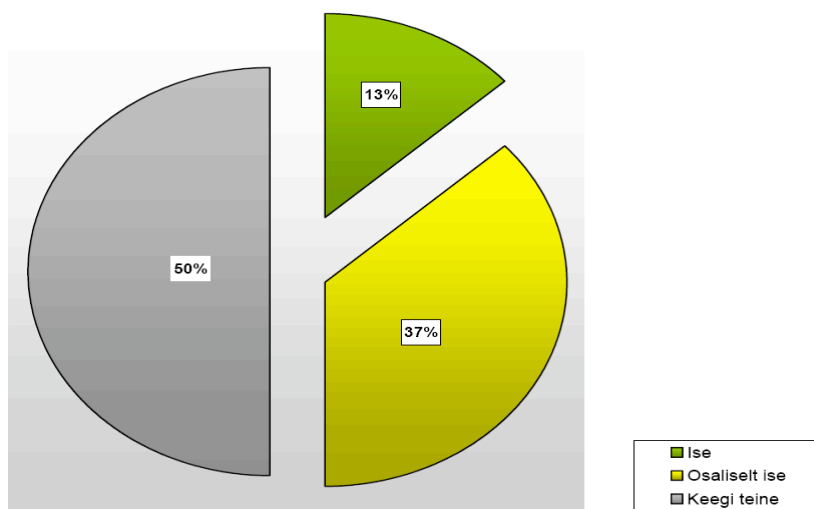
Küsimusele, kellega koos vabaduses elati, vastasid respondendid järgmiselt: 101 (ehk enam kui 3/5; 61%) intervjueerivat elasid peale kinnipidamisasutusest vabanemist koos vanematega. 6 respondenti elasid vabaduses koos vanavanematega (4%). 8 respondenti (5%) elasid koos teiste sugulastega.

Joonis 30. Kooselu või elukoht vabaduses.

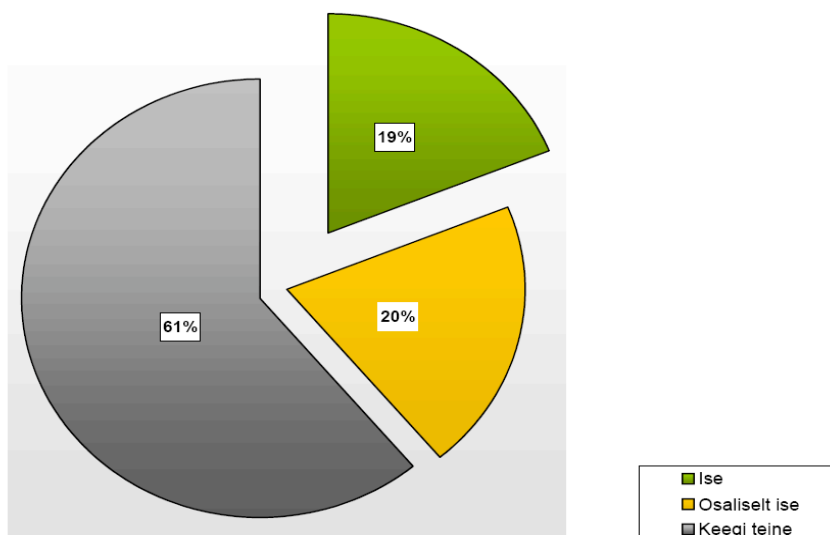
26 respondenti (16%) elasid vanglast vabanedes tüdruksõbra või elukaaslase juures. 3 respondenti elasid sõbra juures (2%). 17 respondenti (10%) elasid isiklikul elamispinnal või üürikorteris. 5 respondenti (3%) elas mujal. Küsimusele vastasid kõik respondendid. **Uurimistulemuste põhjal saab väita, et üle poolte noorte elavad peale kinnipidamisasutustest vabanemist koos oma vanematega ning 87% (N=144) vastanutest on vabanedes asunud elama sugulaste, sõprade või elukaaslaste juurde. 10% vastanutest on asunud elama oma elamispinnal või üürikorteris. Seega on enamusel kinnipidamisasutusest vabanenutel suhted sotsiaalvõrgustikuga säilinud.**

Kui enamus kinnipidamisasutusest vabanenud elasid pere või sõprade elamispinnal, siis vabaduses olles toimus toidu eest maksmine respondentidel järgmiselt: 50% (N=83) intervjuueeritava toidu eest hoolitsesid teised inimesed, 37% (N=61) respondentidest tasusid osaliselt toidu eest ning vaid 13% (N=22) tasusid enda söögi eest täies mahus ise. Üks intervjuueeritav ei vastanud küsimusele.

Joonis 31. Toidu eest maksmine.

Kommunaalmaksude eest tasumine toimus respondentidel järgmiselt: 61% (N=101) kinnipidamisasutusest vabanenud noorte kommunaalmaksud tasuti kellegi teise poolt. 20% (N=33) intervjuueeritavatest tasusid vabaduses olles osaliselt kommunaalmakse ning 19% (N=31) tasusid kommunaalmaksud ise.

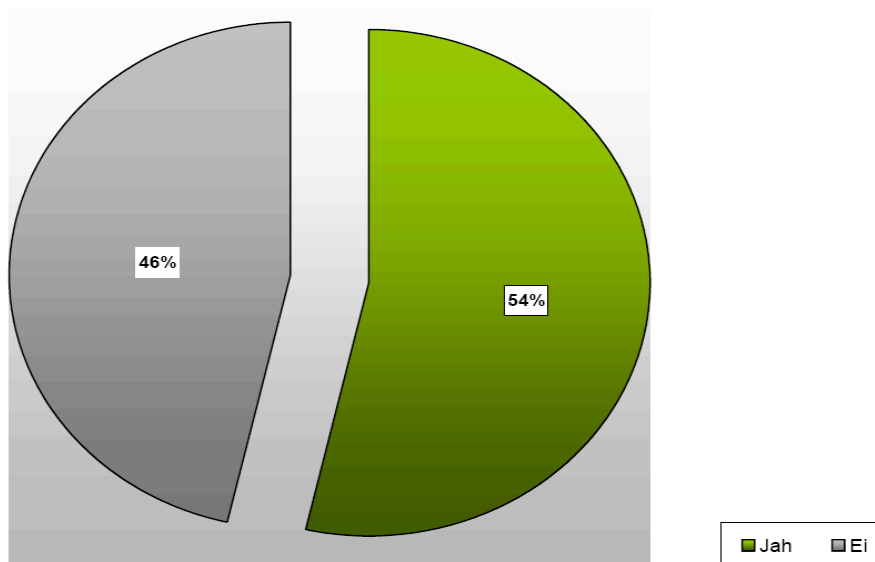

Joonis 32. Kommunaalmaksude maksmine

76% respondentidest on naasnud 1 aasta ja 7 kuu jooksul taas kinnipidamisasutusse karistust kandma. Vabadusse naastes on korduvalt kuritegusid toimepannud noortest 87% asunud elama perekonna, elukaaslaste või sõprade juurde. 13% intervjueeritavatest tasusid vabaduses elades söögi eest täielikult ise ja 19% maksid ise kommunaalmaksud. Kuigi 73% intervjueeritavatest leidsid peale vanglakaristuse kandmist endale töö kolme kuu jooksul, ei eraldanud suurem osa neist omi sissetulekuid toidu ja eluaseme eest tasumiseks ning elasid vabaduses kellegi poolt ülalpeetavatena.

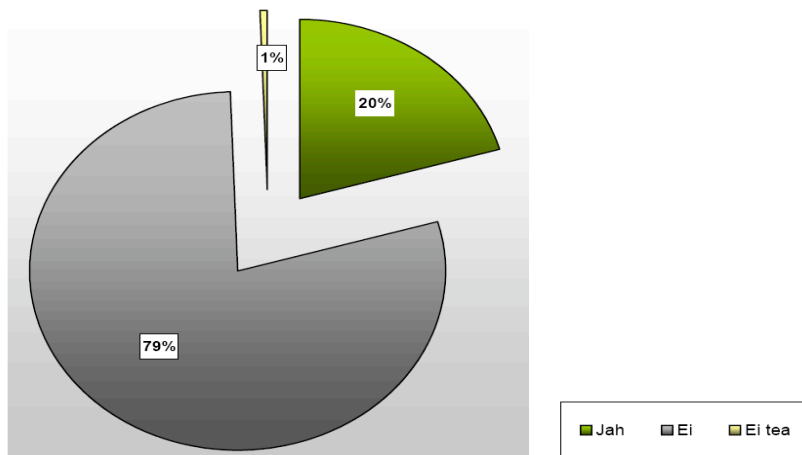
Seega võib öelda, et vanglakaristus muudab kinnipidamisasutusest vabanenu abituks ja vanglast vabanedes oodatakse pigem sotsialvõrgustiku poolset ülalpidamist ning välditakse vastutuse võtmist majapidamiskulutuste osas. Uurimistöö teoreetiliselt osast nähtus, et retsiidivsus mõjutab peresuhete puudumine ja vastutusest hoidumine. Uurimistulemused kinnitavad seda. Alla 1/5 vastanutest elasid koos tüdruksõbra või elukaaslasega ja on võtnud endale vastutuse kanda omad kulutused nii elamispinna kui ka söögi eest.

Respondendid vastasid suhete kohta vastassugupoolega järgmiselt: 54% (N=89) omavad suhet tüdruksõbraga või on olemas elukaaslane. 46% (N=77) vastanutest eitasid tüdruksõbra või elukaaslase olemasolu. Küsimusele vastasid kõik intervjueeritavad (N=166).

Joonis 33. Tüdruksõbra olemasolu

Intervjueeritavate keskmiseks vanuseks oli 22 aastat ning 20% (N=34) respondentidest on lapsevanemad. 1 vastanu (1%) ei teadnud, kas ta omab lapsi või mitte. 79% (N=131) vastanutest ei ole lapsevanemad. Antud küsimusele vastasid kõik respondendid (N=166). Seega on 1/5 retsiidivsetest noortest kurjategijatest jõudnud lapsevanema staatusesse, ning veidi üle poolte respondentidest omavad suhet tüdruksõbraga või elukaaslasega. Seega ei saa öelda, et paarissuhete olemasolu vähendaks korduvkuritegude toimepanemist. Samas peame arvestama, et nende poolt karistuste vahel vabaduses viibitud aeg oli liialt lühike, et oleksid võinud tekkida pikemaajalised paarisuhted. Esmalt peavad seni intiimsuhetes nõrgad isikud õppima vastavat käitumist, et olla suutelised kooseluks.

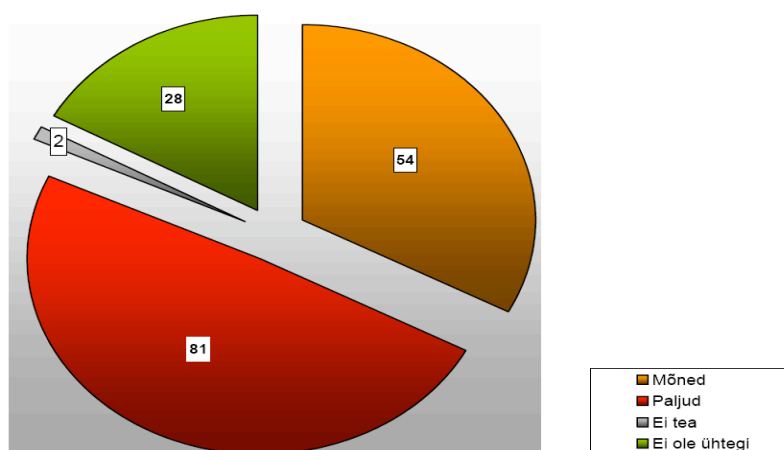

Joonis 34. Lapse olemasolu.

Paljudel endistel kinnipeetutel on vanglast vabanedes ning ka kinnipidamisasutuses viibides välja kujunenud oma suhtlusringkond, mis koosneb kriminaalse karjääriga sõpradest. Kuritegevust soosivad hoiakud ja sotsiaalsed suhted kriminaalse taustaga sõpradega mõjutavad retsidiivsust.

Respondentide vastused näitasid suhtlusringkonna karistatuse kohta järgmist: tervelt 81 (49%) vastanul on suhtlusringkonnas paljud inimesed kriminaalkorras karistatud. 54 (33%) respondentil on mõned isikud suhtlusringkonnas kriminaalkorras karistatud. 28 (17%) intervjuueeritaval ei ole ühtegi inimest suhtlusringkonnas, kes oleks süüdimõistetud kuritegude toimepanemise eest. 2 (1%) respondenti vastasid, et ei tea, kas nende suhtlusringkonnas on kriminaalkorras karistatud isikuid või mitte. Küsimusele vastas 165 intervjuueeritavat.

Seega peab tõdema, et suhtlusringkonna kriminaalsus mõjutab oluliselt retsidiivsust. Tervelt 82% vastanutest omavad suhtlusringkonnas kriminaalkorras karistatud isikuid ning neist 49% ehk pea pooltel kõigist vastanutest on enamus isikud suhtlusringkonnas kriminaalkorras karistatud. Kui suhtlusringkond, kellega pidevalt lävitakse, on kriminaalselt aktiivne ning kuritegevust soosivate hoiakutega, siis mõjutab selliste sotsiaalsete suhete olemasolu oluliselt uute kuritegude toimepanemist.

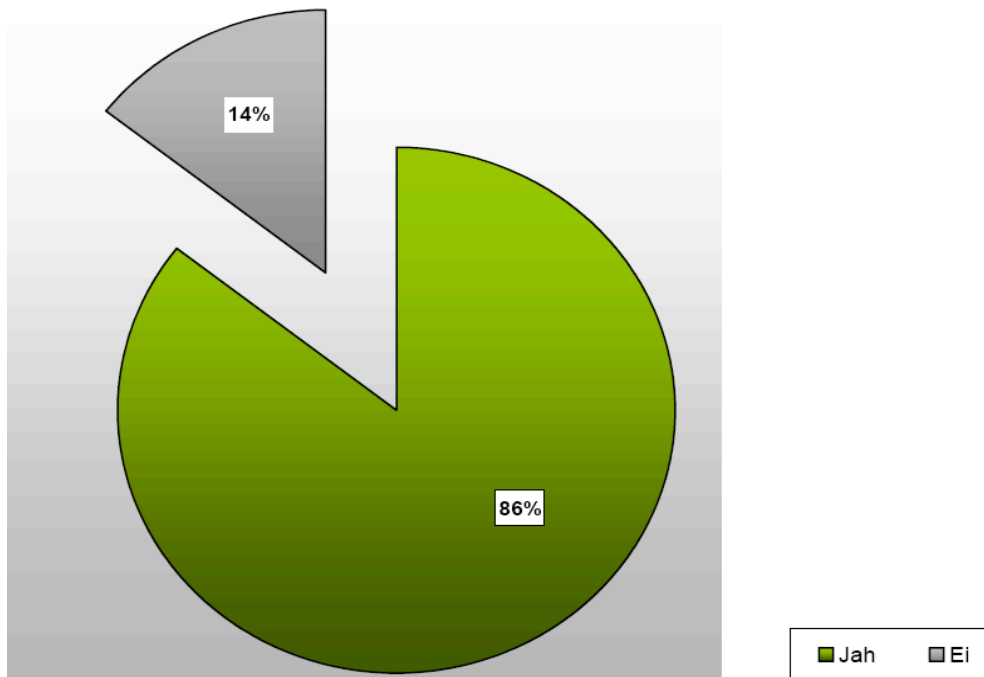

Joonis 35. Karistatus suhtlusringkonnas

3.8. Meelemürkide tarvitamine ja selle seosed retsidiivsusega

Käitumisteadused on praktikutele andnud mõningaid uuringutest saadud andmeid, mille alusel ennustada isiku ohtlikkust ja retsidiivismi, mida suurendab muuhulgas ka narkootikumide- või alkoholisõltuvus (Saar 2001,13; H.Hilborn, J.W.Hilborn 2004,45; Kasemets 2001,14; K.Hypen 2002, ref Kraas 2006,10). Retsidiivsusrisi vähendamisel on oluline tegeleda muuhulgas sõltuvusprobleemidega: alkoholi, narkootikumidega ja nende väärkasutamisega.

Respondentidest 86% (N=142) tarvitasid alkoholi kinnipidamisasutusest vabanedes, 14% (N=24) intervjueeritavatest alkoholi vabaduses olles ei tarvitanud. Vastused andsid kõik intervjueeritavad (N=166).

Joonis 36. Alkoholi tarvitamine vabaduses

Kuigi 86% tarvitasid alkoholi, oli selle tarbimine intervjueeritavate hulgas erinev: kes tarbis alkoholi igapäevaselt, kes korra nädalas. Antud olukorda ilmestavad lõigud valitud intervjuudest retsidiivsete kurjategijatega. Lõigud parandati keeleliselt nende sisu muutmata.

/Tarbisin lahjat alkoholi korra kuus/(R09).

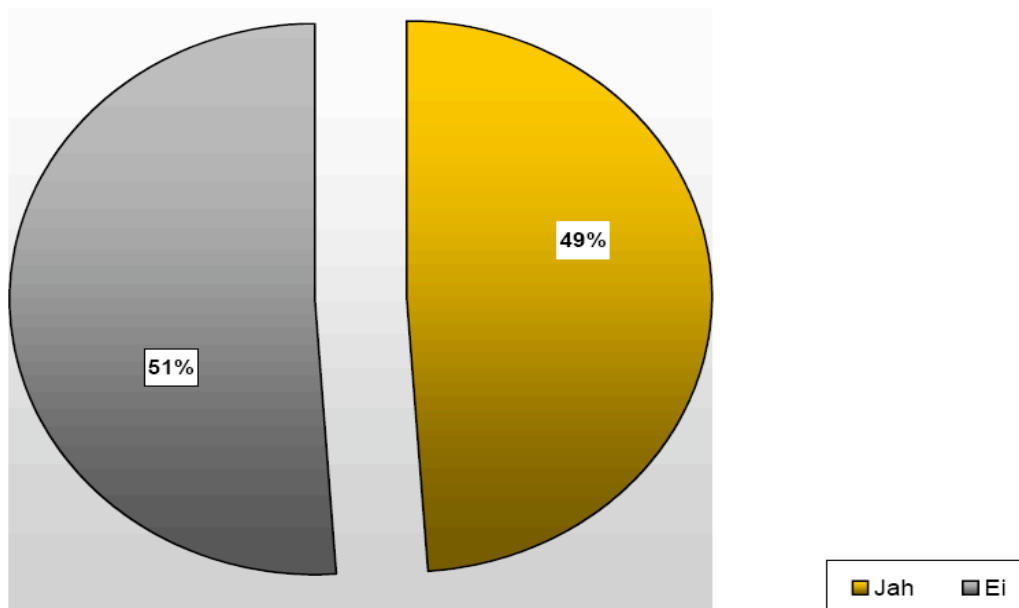
/Tarbisin alkoholi korra nädalas/ (R 17).

/Tarbisin viina iga päev/ (R04)

/Tarbisin viina kaks korda kuus, aga kaks kuni kolm liitrit korraga/ (R10).

Sõltuvusprobleemides vaevlevad inimesed ei tule toime igapäevaste toimetustega, ning valdav enamus narkosõltlastest saavad raha narkootikumide ostmiseks just kuritegelikul teel. Kui kinnipidamisasutus hoiab sõltuvusprobleemidest eemal, siis vabaduses olles asutakse suhtlema kriminaalse taustaga sõpradega ning proovitakse uuesti uimasteid ning ei suudeta neist enam vabaneda.

Narkootikumide tarvitamist peale kinnipidamisasutusest vabanemist respondentidest 49% (N=81), ehk pea pooled kõigist intervjueritavatest.

Joonis 37. Narkootikumide tarvitamine vabaduses

Narkootikumidest sõltumine viib jällegi kuritegevuseni, sest päevast-päeva narkootikumide tarvitav inimene ei ole võimeline käima igapäevaselt tööl, et teenida summasid, mis narkosõltuvusele kuluksid. Neil respondentidel, kes tarvitasid regulaarselt narkootikume, kulub mõnuainetele minimaalselt 3000.- ja maksimaalselt 7000.- krooni nädalas. Olukorda ilmestavad järgmised lõigud valitud intervjuudest:

/Kasutasin oopiumi ning sellele kulus 20 000.- krooni kuus/ (05).

/Tarbisin amfetamiini vabaduses olles iga päev ja uimastitele kulus nädalas minimaalselt 3000.- krooni/ (R 11).

/Tarbisin peaaegu igapäev amfetamiini ja kaks korda nädalas viina liitrites./ (R02).

/Narkootikumide tarvitamine olenes sellest kui palju raha oli. Keskmiselt kulus uimastitele 2000-3000.- krooni kuus/ (R06).

/Tarbisin amfetamiini igapäevaselt ja sellele kulus 5000.- krooni nädalas/(R13).

/Tarbisin igasuguseid narkootikume ja igapäevaselt ning sellele kulus kuus 30 000.- krooni/ (R14).

/Tarbisin heroini üks kuni kaks korda päevas ja ühes kuus kulus uimastitele 4000.- nädalas/ /R12).

3.9. Retsidiivsuse põhjused: kinnipeetavate endi seletused

Ühelt poolt on oluline teada saada ühe või teise asjaolu mõju retsidiivsusele, läbi kurjategijast isiku üldise elukäigu: lapseõlve, hariduse, suhtumise töösse, uimastite tarbimise, perevõrgustike, materiaalse olukorra jms. Teisalt on aga oluline saada teada, mida korduvkurjategija ise arvab, mis asjaolud teda sundisid taas kuritegusid toime panema.

Osad intervjuueeritavad olid ühel ja kindlal seisukohal, mis uue kuriteo toimepanemiseni viis, teised tõid välja mitmeid erinevaid põhjuseid, mille tulemusena pandi toime uus õigusrikkumine. Kokku toodi välja 190 põhjust, mis koondati ühiste nimetajate alla ja, mille alusel kujunes välja järgmine pingerida:

1. *Uimastid* – nimetati kõige rohkem, 91 korda ehk 48% kõigist pakutud põhjustest. Mõned respondendid nimetasid põhjusena narkootikume või alkoholi eraldiseisvana, mõni nimetas ka mõlemat. Seega võib öelda, et 91 (55%) respondenti näevad ühe põhjusena, mis neid kuritegevuseni viis, uimastite tarbimist, sõltuvust. Kuritegu oli pandud toime kas uimastite mõju all, või tingis uue kuriteo narkosõltuvus.

2. *Eesmärgiks saada kuritegelikul teel raha* – nimetati 27 korda so 14% kõigist pakutud põhjustest. Need vastanud (16%) ei tunnistanud uimastite sõltuvust, vaid pigem omasid soovi kergemal moel raha teenida või ei omanudki soovi minna tööle, sest varastamine ongi nõ nende töö. Paljud intervjuueeritavad vastasid, et kuritegelikule teele viis neid raha puuduses vaevlemine.

3. *Kambavaimu kuriteo toimepanemise põhjusena* nimetati 19 korda ehk 10%. Siin nimetati halba ja kriminaalkorras karistatud tutvusringkonda, suutmatust öelda sõpradele ei ja avaldada sel moel muljet, suutmatust suhelda mitte vanglakaristust kandnud inimestega.

4. *Ei oska põhjendada* – nimetati 15 korda ehk 8%. Ainult 15 intervjuueeritavat ei osanud tuua välja mingeid põhjuseid, mis neid uuesti kuritegevuseni viisid.

5. *Oskamatus sisustada vaba aega, sh põnevate positiivsete tegevuste näol* – nimetati 11 respondendi poolt, 6% kõigist nimetatud põhjustest. Nimetati igavust, oskamatus sisustada vaba aega positiivsete tegevustega, liigset vaba aega. Toodi välja põnevuse ja seikluste otsimist, sest ei teata teisi vaba aja veetmise viise.

6. *Vanglakaristus mõisteti kuriteo eest, mis oli toimepandud enne eelmist vangistust* – nimetati 7 korda, 7 intervjuueeritava poolt. Kurjategijale mõisteti vanglakaristus enne eelnevat vanglakaristust toimepandud kuritegude eest, mis avastati hiljem või mille eest saabus kohtulik lahend hiljem. Pärast eelmist kinnipidamist ei pannud kurjategija enda sõnul toime õigusrikkumisi.

7. *Töötust* nimetati kõigist 190-st põhjusest vaid 5-l korral (3%).

8. *Vanglakaristus ei mõjunud* – nimetati samuti 5-l korral so 3% kõigist teistest nimetatud põhjustest. Selle nimetaja alla koondusid põhjused, kus kurjategijad väitsid, et ei suhtunud esimesse vanglakaristusse tõsiselt, aastane vangistus ei hirmuta ega mõjuta, karistamatuse tunne, hirmu puudumine vangla ees.

9. kohale jäid kõik põhjused, mis ei kuulunud eelpool nimetatud põhjuste hulka (vt lisa).

4. Kokkuvõte ja järeldused

Käesoleva uuringu põhilisteks eesmärkideks oli selgitada välja uurimisandmete alusel retsidiivsuse põhjuseid seoses puuduliku või nõrga sotsiaalvõrgustikuga, madala haridustasemega ja tööalase karjääri puudumisega.

Samuti oli teiseks eesmärgiks saada sellist allikmaterjali, mis võimaldaks analüüsida meie vanglasüsteemi olemust ja efektiivust ning vanglakaristuste mõju karistatavatele ning ühiskonnale tervikuna.

Uurimuses osales 166 süüdimõistetuna vanglakaristust kandvat 16-24-aastast meesoost isikut, kes olid varem vähemalt ühel korral olnud karistatud vabadusekaotusega ja nad olid realselt kandnud karistust vanglas ning olid peale seda vabastatud, kas tähtaegselt või ennetähtaegselt. Töö eesmärk ja ülesanded täideti ning püstitatud hüpotees leidis enamaltjaolt kinnitust.

Uurimistöo uurimistulemuste analüüsist selgus järgmist:

- kõige suurema osa küsitatud 16-24-aastastest retsidiivsetest noortest moodustasid vanuselises jaotuvuses 23-aastased kinnipeetud (21%). 17% vastanutest olid 24-aastased. 16% respondentidest jäid vanusesse 20, millele järgnesid 21-aastased 14,54%. 16-19-aastased moodustasid vastanutest kokku 19%;
- rahvuseline jaotuvus oli respondentidel võrdne, eestlasi ja mitte-eestlasi oli respondentide seas võrdväärselt, mis tõendab, et mitte-eestlaste kriminaalne aktiivsus Eestis on suurem kui eestlastel;
- kõige suurem osa ehk 57% (N=94) respondentidest kannavad vanglakaristust teist korda, 37% (N=61) kannavad vabadusekaotuslikku karistust juba kolmandat, neljandat korda;
- ligikaudu $\frac{3}{4}$ respondentidest on karistatud kriminaalkorras kolm või enam korda, ning veidi vähem kui pooled on kandnud vanglakaristust tervelt kolm või enam korda. Seega ei vähenda kriminaalkorras karistamine korduvkuritegude toimepanemist ning vanglakaristus ei mõju kuritegelikule karjäärile pärssivalt. Paljud esimest korda kinnipidamisasutusest vabanenud kurjategijad panevad toime uue kuriteo;
- üle $\frac{3}{4}$ respondentidest vabanesid eelmisel korral vanglakaristust kandes kinnipidamisasutusest tähtajaliselt ning veidi vähem kui $\frac{1}{4}$ vastanutest vabanesid ennetähtaegselt. Tähtajaliselt vabanenute osas puudub järelevalvesüsteem, millest võib olla ka tingitud asjaolu, et korduvkurjategijate hulgas on üle $\frac{3}{4}$ kinnipidamisasutusest tähtajaliselt vabanenuid kuritegusid toimepannud isikuid;
- kui teoreetilises osa kirjeldati retsidiivseid kurjategijaid kui isikuid, kelledest 6 kuni 7 kümnest paneb toime uue kuriteo juba esimesel vabadusaastal, siis antud uuring kinnitab seda väidet. Respondentidest pea pooled ehk 46% (N=74) olid vabaduses vaid 1 kuni 9 kuud ning 30% (N=49) intervjueeritavatest olid vabaduses 10 kuni 19 kuud. Üle $\frac{3}{4}$ vastanutest on naasnud 1 aasta ja 7 kuu jooksul kinnipidamisasutusse karistust kandma;
- $\frac{3}{4}$ respondentidest on kuriteo sooritanud orienteeruvalt aasta jooksul pärast kinnipidamisasutusest vabanemist;
- põhiliselt on noorte kinnipeetavate haridustee katkenud just põhikooli viimastes klassides. Nimelt 70 % vastanutest on omandanud kas põhihariduse või jäänud veel madalama haridusega. Enamusel uuritavast kontingendist on jäänud vabaduses olles koolitee katki 7, 8. ja 9. klassis. Haridustee katkemine või vaid põhihariduse omandamine ehk madal haridustase on seotud kuritegude toimepanemise ja korduvkuritegevusega;
- pea pooled kinnipeetavad (48%) on läbinud mingi kutseõppe või erialase väljaõppe;
- üle $\frac{1}{5}$ intervjueeritavatest, kes lapsena on sooritanud õigusrikkumisi, on kujunenud retsidiivseteks kurjategijateks. Nende kriminaalse karjääri lõpetamine ei ole õnnestunud ei järelevalve all viibimisega internaatkoolis ega kinnipidamisasutuses;
- 45% respondentidest võtsid ennast peale kinnipidamisasutusest vabanemist töötajana arvele;

- koguni 60,5% intervjuueeritavaist abistas töökohta otsimisel sotsiaalvõrgustik: pere, sõprade ja tuttavate näol. 5% otsis endale sobivat töökohta ajalehtede kaudu. 6% vabanenuist said abi tööturuameti kaudu. Vaid üks respondent kasutas interneti abi. 2% kinnipidamisasutusest vabanenud ei saanud kusagilt infot vabadest töökohtadest ning 14% ei otsinudki endale tööd;
- vanglast vabanenud kurjategijad ei pane uut kuritegu toime seepärast, et nad ei leia töökohta. Samuti ei vähenda tööl käimine korduvkuritegude toimepanemist ja ei peata kriminaalset karjääri, sest koguni 73% respondentidest ehk peaaegu $\frac{3}{4}$ intervjuueeritavatest leidsid endale mingi töökohta kolme kuu jooksul pärast kinnipidamisasutusest vabanemist. 17% respondentidest ei otsinudki endale töökohta ning elasid tõenäoliselt kuritegelikul teel saadud ressursidest või olid sotsiaalvõrgustiku poolt ülalpeetavad. 54% vastanutest, kes käisid tööl, ei olnud tööle vormistatud ametlikult – seega ei olnud neile tagatud kindlustunne töökohta olemasolu näol, koos sellega kaasnevate sotsiaalsete garantiidega. Sellest tulenevalt on retsidiivsuse põhjustena tõenäolised ebakindlus tööalases karjääris (mitteametlik tööl käimine ja sellega kaasnevate sotsiaalsete garantiide puudumine) ning tööalase karjääri puudumine huvi puudumisest töö tegemise vastu;
- 80 (54%) respondenti käisid tööl mitteametlikult, 82 (56%) respondenti tööandjad teadsid töötaja karistusest ning 79 (70,5%) vastanul ei muutnud tööandja informeeritus karistusest midagi. Seega tundub, et „mustalt töötavate“ isikute eelnev karistus ja kriminaalne karjäär ei vallanda tööandjas negatiivset reaktsiooni;
- üle poolte respondentidest elavad pärast kinnipidamisasutustest vabanemist koos oma vanematega ning 87% vastanutest on vabanedes asunud elama sugulaste, sõprade või elukaaslaste juurde. Vaid 10% vastanutest on asunud elama oma elamispiinal või üürikorteris. Seega on enamusel kinnipidamisasutusest vabanenutel suhted sotsiaalvõrgustikuga säilinud;
- 13% intervjuueeritavatest tasusid vabaduses elades söögi eest täielikult ise ja 19% maksid ise kommunaalmaksud. Kuigi 73% intervjuueeritavatest leidsid peale vanglakaristuse kandmist endale töö kolme kuu jooksul, ei paigutanud suurem osa neist oma sissetulekuid toidu ja eluaseme eest tasumiseks, ning elasid vabaduses kellegi poolt ülalpeetavatena. Seega võib öelda, et vanglakaristus muudab kinnipidamisasutusest vabanenu abituks ja vanglast vabanedes oodatakse pigem sotsiaalvõrgustiku poolset ülalpidamist ning välditakse vastutuse võtmist majapidamiskulutuste osas. Alla 1/5 vastanutest elasid koos tüdruksõbra või elukaaslasega ja on võtnud endale vastutuse kanda omad kulutused nii elamispiinal kui ka söögi eest. Uurimistulemustest nähtub, et vastutusest hoidumine mõjutab retsidiivsust;
- 54% (N=89) omavad suhet tüdruksõbraga või on olemas elukaaslane ning 20% (N=34) respondentidest on lapsevanemad;
- absoluutne enamik ehk 82% vastanutest omavad suhtlusringkonnas kriminaalkorras karistatud isikuid; küsitletutest 49% ehk peaaegu pooltel kõigist vastanutest on enamik isikuid suhtlusringkonnas kriminaalkorras karistatud. Seega peab tõdema, et karistus suhtlusringkonnas mõjutab oluliselt retsidiivsust. Kui suhtlusringkond, kellega pidevalt lävitakse, on kriminaalselt aktiivne ning kuritegevust soosivate hoiakutega, siis mõjutab selliste sotsiaalsete suhete olemasolu oluliselt uute kuritegude toimepanemist;
- uurimistulemustest nähtub, et 86% respondentidest tarvitasid kinnipidamisasutusest vabanedes alkoholi ja tervelt 49% tarvitasid narkootikume ning neil kulus narkootikumidele 3000-7000 krooni nädalas;
- 91 (55%) respondenti näevad ühe põhjusena, mis neid kuritegevuseni viis, uimastite tarbimist, sõltuvust. Kuritegu oli pandud toime kas uimastite mõju all või tingis kuriteo toimepaneku narkosõltuvus.

III osa: Filosoofiline analüüs ja soovitused

Prof. Mart Raukas

Eesti Vabariigi karistuspoliitika ja loomuõiguslikud intuitsioonid

EV Justiitsministeeriumi poolt 2007 aastal välja antud „Eesti vanglasüsteemi ja kriminaalhoolduse aastaraamat 2006“ on õdvastust tekitav tekst. Vangide suhtarvult 330 inimest 100.000 elaniku kohta ning keskmise karistusemääraga 5 aastat ühe kinnipeetu kohta on Eesti kujunenud kriminogeenses mõttes paariariigiks, mis akumulereib enese rüppe sotsiaal-eetilisi pingeid.

Need pinged ei johtu sedavõrd kumulatiivsest kriminogeensuse potentsiaalst, vaid kannavad endas sotsiaalse õigluse ja praktilise tarkuse puudumise implikatsioone, mis on otseselt või kaudselt hoomatavad enamikule ühiskonna liikmetest, eksides terve mõistuse ning loomuõiguslike intuitsioonide vastu.

Ei ole meeldiv ega mõistuspärane elada sootsiumis, mille tara taga on vedruna pingestatud ühiskonnavaenulik element. Mõistetav on, et teatud kriitilise suhtarvu puhul tõstatub paratamatult ka küsimus: kes siis keda õieti isoleerib.

Potentsiaalne kriminogeensus on üldisem sotsiaalne pahe kui konkreetne kuritegu, mis on enamasti pahe alaliik või sotsiaalsete pahede üks tekkeeldusi.

Teiste Euroopa riikidega võrreldes on Eesti kinnipeetute pikk keskmine karistusaeg, nagu ka vangide silmatorkavalt suur suhtarv, Eesti karistuspoliitikas kombineeritud olukorraga, kus puudub võimalus vanglakaristuste täideviimise sisuliseks diferentseerimiseks (kinnipeetavate väga erinevate tüüpide järgi) ja toimivate rehabilitatsioonikavade rakendamiseks. Eesti viimaste aegade karistusideoloogia ja -praktika on soosinud suurte kombinaatvanglate (Tartu, ehitatav Viru) teket; väikeste vanglate (näiteks Pärnu 2006 ja Viljandi 2008) sulgemine on praegu Eestis valitseva üldise karistuspoliitiline trend, mis sallib ja isegi soosib erilaadsust formaalselt seaduskuuleka ühiskonnaosa siseselt, kuid isoleerib enesest suhteliselt valimatult ning ühte patta panevalt selle osa ühiskonnast, mis seadusi eirab.¹³

¹³ Rangelt võttes pole õige kõiki kurjategijaid nimetada inimesteks, kes ühtviisi ei hooli seadustest. Loomuõiguse klassik Aquino Thomas – eristades kuut erinevat seaduse tasandit, märgib, et mõned kurjategijad on inimesed, kes järgivad pigem tungide ja ihade seadusi (*lex concupiscentia*), kui inimeste poolt kirja pandud ning ühiskonna poolt tunnustatud seadusi. Vt. Thomas Aquinas, ST I-II, Q. 91, AA, 1-6. Sel põhjusel väärivad kurjategijad ka diferentseeritud kohtlemist, sest loomuõiguse printsibist, et moraalne halb peab pälvima hukkamõistu, ei järeldu, et hukkamõist peaks olema ühtlaselt distributeeritud. Ei ole välistatud olukord, et mõned kurjategijad järgivad pigem loomuõiguse seadusi kui positiivset õigust. Kaasaja maailmas valitseva terrorismivastase sõja ning Abu Ghraibi ning Guantanamo vangilaagri juhtumite valguses on taas põhjust mõelda fraasi *lex iniusta non est lex* tähendusele.

Viimati öeldut toetab Thomase mõte, et erinevalt teistest õiguse alaliikidest ei tuletu karistusõigus niivõrd spekulatiivselt evidentsetest printsipiidest, kui kuulub praktilise mõistuse ning valdkonna praktikute kompetentsi.

Analoogiliselt on näiteks mõeldav, et inimese poolt loodud ja kirja pandud positiivsele õigusele kuulekas inimene – näiteks ebaõiglane kohtunik või ebakompetentne ning ametisse mittesobiv õiguse looja või tudengeid valesti õpetav juuraõppejõud – eksib rängalt loomuõiguse seaduste vastu, olles õigusrikkuja muidugi teistsugusel viisil, kui tavakurjategija.

Välistatud on aga olukord, kus loomuõigusele (*ex naturalis*) kuulekas inimene eksib igavikulise õigluse (*lex eternitas*) vastu, sest loomuõigus pole midagi eraldiseisvat igavikulisest õigusest. Loomuõigus kujutab endast viisi, kuidas ratsionaalne olend (näiteks inimene) on osaline teo ja teo tagajärjega igavikulistest seadustest (*lex eternitas*). Vt. Ibid. AA.2.

Et tegemist on valitseva ühiskondlik-väärtuselise hoiakuga, näitavad teravad sotsiaalsed probleemid, mis on seotud tänapäeva Eestis nn. elu võitjate poolele mittekuuluvatesse inimestesse (vanurid, invaliidid, asotsiaalid, narkomaanid, kurjategijad) tõrjuva suhtumisega.

Allpool püüan lühidalt näidata, et Eesti karistuspoliitika on eksinud teatud tervemõistuslike intuitsioonide vastu. Kõige parem on seda selgitada mõneti üldisemalt – loomuõiguse mõningate printsiipide aspektist. Seda põhjusel, et loomuõigus asetab positiivse õiguse (sealhulgas karistusõiguse) holistlikku¹⁴ konteksti.

Selline kontekst võimaldab konkreetse riigi õiguskultuuri mõista laiema sotsiaalse eluvormi osana ning siduda kõik õiguskultuuris osalevad inimesed (seadusloojad ja täideviijad kaasa arvatud) sellele eluvormile omase ratsionaalsuse, tervemõistuslikkuse ning loomuliku õiglustunnetusega.

Alljärgnevas olen ma Eesti karistuspoliitikat kritiseerides toetunud eelkõige kolmele loomuõiguse printsiibile:

- 1) halba tuleb vältida;
- 2) seadused peavad aitama inimesi muuta paremateks;
- 3) seadused peavad olema loomulikud ja mõistuspärased – st positiivne õigus peab olema ratsionaalne analoog loomuõigusele.

Karistuspoliitika ja loomuõiguse üldprintsiip

Karistuspoliitika on osa riigi õiguskultuurist. Erialakirjanduses on tihti ületähtsustatud lahkavamuusi erinevate karistusteooriate vahel, märkamata seejuures, mis neid kõiki omavahel seob. Erinevate karistusfilosoofiate ning -trendide paljusus ei peaks segama tõsiasja mõistmist, et praktikas kasutusel olevad levinumad karistuspoliitikad tulenevad *loomuõiguse üldisest printsiibist*, mille järgi *halba tuleb vältida*.¹⁵

Väide, et miski on halb, võib esineda nii suhtelise kui absoluutse väärtusotsustuse vormis. Kõige üldisemal kujul pole vahet suhtelise väärtusotsustuse ja samavormilise absoluutse väärtusotsustuse vahel. Mis eristab viimast esimesest, on teatud moraalne paratamatus, mistõttu kuritegu pole pelgalt asjade ebasoovituslik seis.

Ludwig Wittgenstein on oma *Loeng Eetikast* toonud järgmise tabava näite:

„*Oletagem, et ma oskan mängida tennist ja keegi lausus mind mängimas nähes: “Jah, te mängite küllaltni kehvasti” – ja oletagem, et ma vastasin: “Tean, et mängin kehvasti, kuid ma ei soovigi paremini mängida.” Kõik, mida teine isik võiks selle peale kosta, oleks: “Noh, hästi, sel juhul on kõik kombes.”*”

¹⁴ holistlik – *fil.* terviklik

¹⁵ Kuivõrd tegemist on praktilise mõistuse üldise ja evidentse printsiibiga, leiab see printsiip tunnustamist kõikide riikide, sealhulgas totalitaarsete ning ebaõiglaste riikide õiguskultuuris. Mis eristab ebaõiglast õiguskultuuri õiglasest, on mitte praktilise mõistuse üldprintsiibi kehtivus, vaid selle rakendamise oskus.

Konkreetses õiguslikes olukordades eeldab see lisaks tervemõistuslikule ratsionaalsusele (*facultas*) habituaalsust (*habitus*), mida antiik- ja skolastiline filosoofia nimetasid *synderesiseks* ning mis seisneb oskuses adekvaatselt näha nüansse ning õiguslikes olukordades arvestada asjaomast ning õigussensitiivset sotsiaalset konteksti.

Et *synderesise* näol on tegemist just oskusega, mitte rakendusliku akti endaga, selgitab alljärgnev lihtne näide, mille eest ma võlgnen tänu Sir Anthony Kennyle: Kui keegi räägib mingit keelt - näiteks inglise keelt -, siis seda tänu ratsionaalsusega seotud võimele rääkida keelt. Mingi keele grammatika tundmine on *habitus* ning konkreetsed (inglisekeelsed) laused ja nendest arusaamine selle oskuse rakenduslik akt (*actus*). (Vt. Anthony Kenny, **Aquinas on Mind**, Routledge, London 1993, p.51, 121.)

Ülaltoodut arvestades saame seega järeldada, et erinevate riikide õiguskultuurid kujutavad endast loomuõiguse aspektist erinevaid – ja mõnikord ka vildakaid ning alaarenenud – õiguskeele grammatikaid, mida kajastavad mõnikord eri riikide markantselt erilaadsed õiguspraktikaid.

Kuid oletagem nüüd, et ma olen teist kellegi kohta rääkinud pöörast valet ja et see isik ütleb minu juurde tulles: “Su käitumine on elajalik” – ja oletagem, et ma vastan: “Tean küll, et käitun halvasti, kuid ma ei püüagi paremini käituda.” Kas võiks too isik seepeale veel ütelda: “Noh, hästi, sel juhul on kõik kombes”? Kindlasti mitte. Ta ütleks: “Sa pead püüdma paremini käituda.” Siin on meil kõne all absoluutne väärtushinnang, samas kui eelnenud näites oli küsimus suhtelises väärtushinnangus.”

Praktilise mõtlemise printsiip „Halba peab vältima“ ei ole kehtiv seetõttu, et eeldaks mingite metafüüsiliste printsiipide nagu *lex eternitas* olemasolu ja kehtivust. Loomuõigus võib, aga ei pea toetuma *lex eternitas* tüüpi metafüüsilistele või teoloogilistele eeldustele.

Filosoofiline analüüs lubab väita, et printsiibi *halba peab vältima* näol on tegemist *a priori* ja analüütiliselt tõese lausega, sest mõiste “halb” kontseptuaalne grammatika ongi need olukorrad, kus midagi tuleb vältida. Teiste sõnadega võiksime ka ütelda: *halba tuleb vältida seetõttu, et halb ongi see, mida vältida tuleb.*

Kuivõrd tegemist on praktilise mõtlemise *evidentse* printsiibiga, siis erinevalt spekulatiivsest mõtlemisest, mille järeldused tulenevad üheselt, iseloomustab praktilist mõtlemist konkreetsetes järeldusolukordades iseloomulik *deviantsus*.

Näiteks normist, et hoiuleantud vara tuleb tagastada järeldub, et vara tuleb tagastada. Kuid olukorras, kus hoiule on antud relvi, ning on reaalne oht, et neid relvi võidakse kasutada riigivastases tegevuses, on praktilise mõtlemise järeldus asjaoludest sõltuv ja seega deviantsust tolereeriv.¹⁶

Karistusõigus ja selle rakendamine on üheks kõige enam partikulaarseid asjaolusid ja individualiseeritust arvestama pidav valdkond. Seetõttu iseloomustab selles valdkonnas aset leidvaid praktilise mõistuse implikatsioone eriti suur deviantsus, millest tuleneb pigem ootus karistuste diferentseerituse kui univormsuse suunas.

Kas karistamine on asjade faktiline seis?

Karistus on asjade faktiline seis sedavõrd kui see sisaldab fakte – näiteks nii ja niipalju aastaid, määratlusi nagu “tingimisi” või “kinnises vanglas”.

Olemuslikult ei ole on karistus faktiline asjade seis, vaid asjaolude teatud nägemise viis, ja see nägemise viis puudutab isikut ennast või talle lähedasi inimesi. Võiksime ka ütelda, et karistus on asjaolude isikukeskne nägemise viis. Need on asjaolud, mis isikut on tabanud ning mida ta võimaluse korral igati väldiks.

Lause “Mind on karistatud” loogika sisaldab küll paratamatust mõelda kausaalahelast karistuse ning selle põhjuse vahel. Kuid sellest, et selline paratamatu kausaalahel eksisteerib, ei järeldu, et erinevad inimesed näevad karistust või karistuse põhjust selles kausaalahelas ühtviisi.¹⁷

¹⁶ Aquino Thomas märgib, et “Now it is clear that, as the speculative reason argues about speculative things, so that practical reason argues about practical things. Therefore we must have, bestowed on us by *nature*, not only speculative principles, but also practical principles. Now the first speculative principles bestowed on us by *nature* do not belong to a special power, but to a special habit, which is called “the understanding of principles,” as the *Philosopher* explains (*Ethic. vi, 6*). Wherefore the first practical principles, bestowed on us by *nature*, do not belong to a special power, but to a special *natural* habit, which we call “synderesis.” Whence “synderesis” is said to incite to good, and to murmur at *evil*, inasmuch as through first principles we proceed to discover, and judge of what we have discovered. It is therefore clear that “synderesis” is not a power, but a *natural* habit.” **ST I, Q. 79, AA, 12.**

¹⁷ Kaasaja filosoofidest on seda hästi esile toonud L. Wittgenstein, esitades kujutletava kõneluse kahe isiku vahel, kellest üks näeb mingit asjade seisu karistusena ja teine mitte: „Suppose, you had two people, and one of them, when he had to decide which course to take, thought of retribution, and the other did not. One person might, for instance, be inclined to take everything that happened to him as a reward or punishment, and another person doesn't think this at all. Take two people, one of whom talks of his behaviour and of what happens to him in terms of retribution, the other does not. These people think entirely differently. Yet, so far, you can't say they believe different things. (Wittgenstein, L., *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*. Blackwell 1994, p.55)

On mõeldav, et erinevatel inimestel on karistusest ja karistust esilekutsuvast põhjusest hoopiski erilaadsed pildid, kusjuures see, mida üldjuhul peetakse karistuseks, ei pruugigi korduvkurjategijale olla mõistetav kui karistus, vaid hoopiski asjade soodus ning koguni ihaldusväärne seis.

“Olid mõned noored sellid, kes sooritasid oma autoriteedi suurendamiseks põgenemiskatse, lootusetu katse, mis lisas neile kakskümmend viis aastat, ja võib-olla veel kakskümmend viis aastat sabotaaži eest. Kui nad siis uude laagrisse läksid ja rääkisid teistele, et neil on 100 aastane karistusaeg, tegi see neist laagri arusaamade kohaselt väljapaistvad tegelased.”¹⁸

Järelikult – ja eelöeldut lühidalt kokku võttes – saame väita, et karistuspoliitiline tendents senisest enama karistuste diferentseerituse suunas oleks kooskõlas nii loomuõiguse printsiibiga, et seadused peavad muutma inimesi parimateks, kui ka printsiibiga, et kurjategija peab kuriteo eest saama karistatud.

Kuna aga karistus kui selline on teoreetiliselt võttes asjade soovimatu seis ja seega alati halb, tuleb karistuspoliitiline püüdlus, et halba tuleb vältida, subordineerida püüdlusele, et seadused peavad muutma inimesi paremateks. Selline asjaolu nõuab karistuste senisest oluliselt suuremat individualiseerimist ja diferentseerimist.

Karistuspoliitika loomulikkus ja mõistuspärasus

Positiivse õiguse kõige üldisemaks eesmärgiks on muuta inimesed paremaks. Lubage mul siinkohal esitada järgmine lihtsustatud näide: kui kinnipidamiskoht kujutab endast mikromaailma, milles kurjategijad eelkõige õppivad juurde või täiendavad oma oskusi, kuidas tüsata ja paremini varastada, siis on kinnipidamiskoht muutnud kinnipeetu küll paremaks vargaks aga mitte paremaks inimeseks. Aquino Thomas selgitab seda mõneti üldisemalt nõnda:

Every [law](#) aims at being obeyed by those who are subject to it. Consequently it is evident that the proper effect of [law](#) is to lead its subjects to their proper [virtue](#); and since [virtue](#) is "that which makes its subject good," it follows that the proper effect of [law](#) is to make those to whom it is given, good, either simply or in some particular respect. For if the intention of the lawgiver is fixed on [true](#) good, which is the common good regulated according to Divine justice, it follows that the effect of the [law](#) is to make men good simply. If, however, the intention of the lawgiver is fixed on that which is not simply good, but useful or pleasurable to himself, or in opposition to Divine justice; then the [law](#) does not make men good simply, but in respect to that particular government. In this way good is found even in things that are bad of themselves: thus a man is called a good robber, because he works in a way that is adapted to his end. ST.I-II. Q92, A1

Vangid ja tagasitee ühiskonda

Iga vang pöördub ühiskonda tagasi varem või hiljem. Pikaajaline vangistus isoleerib kinnipeetu enamikest olulistest ühiskondlikest sidemetest, mida isik enne vangistust evis. Vabanemisrõõmudega koos kasvab pinge, mida endine kinnipeetu tunnetab talle võõra ja tõrjuva maailma suhtes.

Lühemaajalisemad karistused ei oma sotsiaalsuhteid kapitaalselt lõhkuvat efekti, sest näiteks perekondlikud ning sõprussidemed püsivad suhteliselt stabiilsetena pikema aja vältel ning ka siis, kui puudub otsene kokkupuude kinnipeetuga või see leiab aset väga piiratud suhtlemise vormides.

Muud sotsiaalsed sidemed seevastu – näiteks tööalane reiting – (kui üks kõige olulisematest sidemetest esile tuua), on tunduvalt haavatavamad, ning langevad vangistuses viibiva isiku puhul märksa kiiremini, kui lapsepuhkusel oleva või pikaajalist haigust põdeva

¹⁸ Korallov, M, Kartserok – ne huze drugihh“ Moskovskii Komsomolets, 11.09,1993. Tsit. Applebaum, A., Gulag, Tallinn 2005 järgi.

töötaja reiting. Lisaks mängib siin oma võimendavat osa kindlasti ka ühiskonna halvaks panu vangistuses olnud inimeste suhtes.

Meie ühiskonnas on tööalane tegevus isiku sotsiaalse identiteedi oluline tunnus. Seda kinnitab ka tähelepanek, et isegi need isikud, kel on väga palju raha armastavad ennast sotsiaalselt identifitseerida pigem tegevuse kaudu, kuidas raha saadi, kui raha hulga enese abil. Juhul, kui raha on saadud ühiskonnas mitteprestiizel viisil, tõstetakse esiplaanile või luuakse müüt moodusest kuidas keegi on tegijaks tõusnud, ning see moodus on enamasti teatud tegevus, mis on nõudnud isiku poolset aktiivsust.

Kinnipeetu pole üldjuhul inimene, kel puuduksid väärtused ja sotsiaalsus (nagu mõnel inimesel on välja lõigatud pimesool). Samuti pole kurjategijad üldjuhul inimesed, kes üldse ei taha või ei suuda alluda seadustele. Tüüpilised kinnipidamisasutused aga isoleerivad kinnipeetu küll normaalsest sootsiumist, kuid nad ei tee olematuks inimeste sotsiaalseid tunde, mis avalduvad jõuliselt teistsugusel – sageli siis pealesunnitult perverssel kujul.

Endine vang Karol Colonna-Czosnowski meenutab vanglasotsiumi nõnda:

Mõneski mõttes oli see kummaline ühiskond “normaalse” maailma karikatuurne koopia. Selles võis leida vasteid igale inimlikule vooruse- või nõrkusevarjundile. Näiteks oli kerge ära tunda ülespoole liikuvat auahnet inimest, snoobi, karjeristi, petist, aga ka ausat ja heldet inimest...”¹⁹

Oluline on näha, et tüüpiline kinnipidamisasutus on omaette väike maailm, kus valitseb veider segu karistusrežiimi seadustest ja tungide ja ihade seadustest – *lex concupiscentia*. Mida kauem kinnipeetu sellises kinnipidamisasutuses viibib, seda omasemaks see mikromaailm oma iseloomulike seaduste ja seaduspärasustega seguga talle muutub.

Seaduste loomulikkus ja mõistuspärasus

Loomuõiguse teine printsip ütleb, et positiivne õigus peab olema loomulik ja mõistuspärane, ehk teiste sõnadega, et loomuõiguse ja positiivse õiguse vahel peab valitsema analoogiast tulenev kooskõla.

Lubage, et esitan siinkohal täiesti fantastilise ja täiesti meelevaldse näite. Oletame, et mingis riigis kuulutakse välja seadus, mis ütleb, et heategu tuleb karistada – siis on see vastuolus loomuõigusega ning kujutaks enesest olukorda *lex iniusta non est lex*.²⁰

Kes seda seadust rikuks, oleks muidugi kurjategija antud konkreetsetes riigis kehtiva seadusandluse silmis, kuid seaduseandja, kes sellise seaduse on välja kuulutanud, nagu ka kohtunik, kes selle seaduse alusel heateo sooritaja süüdi mõistab, on omakorda kurjategijad loomuõiguse tasandilt vaadatuna.

Nagu ma eespool ütlesin, on tegemist täiesti fantastilise näitega, kuid näide lubab selgitada mõtet, et seaduste loojad ning nende rakendajad ei pea vastutama mitte üksnes nende endi poolt loodud seaduste ees, vaid on ka mõistuspärasuse ning loomuliku õiguse subjektid, koos sellest tulenevaga – olgu siis selleks Jumala viha või ajalooline hukkamõist tulevaste põlvete poolt.

¹⁹ Tsiteeritud Applebaum A., Gulag, Tallinn 2005, lk 271 järgi.

²⁰ Aquino Thomasele omistatud populaarset fraasi me Thomase teostest sellisel kujul ei leia, küll on sisult samaväärne, kuid vormilt mõneti erinevad Thomase mõtted, mille järgi mõistusega mittekooskõlas olev seadus polegi tegelikult seadus, vaid seaduse vormi võtnud perverssus. Vt. STI-II, Q.92, AA1 T.

Õigusharidus kui õiguskultuuri osa. Õigushariduse kooskõlast loomuõigusega

Õigusharidus võib esineda nii tasemekoolituse kui täiendõppe vormis. Olles seotud Tartu Ülikooli Õigusinstituudis juristide koolitusega bakalaureuse- ja magistritasemel enam kui kümme aastat ning osalenud Eesti kohtunike ja kohtutäiturite eetikakoodeksite väljatöötamise juures kontseptuaalse analüütikuna, võin ma teha alljärgnevad lühitähelepanekud, mis kehtivad Eesti praeguse õigushariduse kohta tervikuna ning mõjutavad otseselt või kaudselt karistusõiguse ideoloogiat ning praktikat.

- 1) Seadusi on EV vastu võetud kohati ruttamisi, põhiliselt Saksa kultuuriruumist üle võttes.
- 2) Seadusloome pole alati toimunud kooskõlas rahva vaimu ja tahtega ning loomuõiguse printsiipidega.
Kuivõrd karistusõigus kujutab endast tervikliku õiguskultuuri osa, puudutab terviku arenemise loomulikkuse vastu eksimine üldjuhul ka terviku mistahes osa vastu eksimist.
- 3) Seadused vajavad tõlgendamist. Tõlgendamine on sotsiaalne akt, mis peab apelleerima tavakeelekasutusele, tervele mõistusele ning väljakujunenud sotsiaal-eetilistele normidele. Paljud tippharidusega õigusteadlased – rääkimata reajuristidest – on kurtnud, et Eesti seadused ja nende kommentaarid on kirjutatud mitmetimõistetavalt või obskuurselt. Näitena võin siin esitada võlaõigusseaduses sisalduva ja ääretult olulised mõistlikkuse ja *bona fide* printsiibid, mis on ebaloogiliselt ning ebaselgelt formuleeritud.

Juristide koolitus. Õigusharidus kui osa üldisest õiguskultuurist

Juristi koolitamine on klassikaliselt kuulunud hariduse kõrgemasse astmesse – kvadriiviumi. Juurakoolitus sai alata alles pärast seda, kui isik oli omandanud piisava kompetentsi sellistes valdkondades nagu filosoofia ja loogika. Loomulik oli mõelda juuratudengist kui inimesest, kel on teatav eluküpsus, kes suudab mõista sotsiaalset konteksti ning on treenitud praktilise mõistuse süllogismide alal.

Eestis on juristide koolitamine aasta-aastalt omandanud üha enam massikoolituse mastaabi. Ainuüksi 2006 õppeaastal võeti Tartu Ülikooli Õigusinstituudi I kursusele mitusada juuratudengit. Alates 1995-st aastast ei anta enam õigusteaduskonnas enam juristi kvalifikatsiooni. Kunagine elitaarne juura haridus on muutunud halvamaiguliseks massproduktiks. Kui palju on siin tegelikult eesmärgiks valmistada ühiskonnale ette häid ja vastutustundlikke spetsialiste, kasvatada juristide *synderesist* ning kui palju ülikoolide kui kasumit teenivate organisatsioonide muud eesmärgid? Rääkimata sellest, et nagoonii valitseb kõrghariduses paljudel elualadel 'ületootmine', sh juristide osas.

On selge, et selline olukord diskrediteerib õigusharidust tervikuna ja kaudselt kogu õiguskultuuri Eesti Vabariigis. Olukord on seda hullem, et sellist juristide ettevalmistuse merkantiilset masspoliitikat on viljeldud paljude aastate vältel mitmetes teisteski juuraharidust andvates kõrgkoolides ning kõrgkoolide juhtkonnad mitte üksnes ei tolereeri, vaid suisa nõuavad sellise vastuvõtupoliitika jätkumist.

Karistuspoliitika võtmeisikud, nende kvalifitseeritus ning täiendõpe

Õiguskultuuri kandvateks võtmeisikuteks (kohtunikud, prokurörid, Justiitsministeeriumi ametnikud, seaduste kirjutajad ning tõlgendajad, juuraõppejõud jt) ei sobi iga isik, vaid üksnes need inimesed, kellel on piisavalt võimekust praktilise mõtlemise valdkonnas ning kes suudavad näha, et õiguse eesmärk on üldine hüve, samuti kes suudavad praktilise mõtlemise keerdkäikudes partikulaarset hüvet üldisele hüvele subordineerida. (Vt. ST. I-II, Q. 90, AA. 3)

- 1) Eesti kohtunike ja prokuröride hulgas on märkimisväärne osa neid, kes ei valda piisaval tasemel loogikat ja argumentatsiooni.²¹
Kuivõrd loomuõigus pole tegelikult midagi muud kui moodus, kuidas mõistus kui selline – *lex eternitas* – on esindatud ratsionaalsetes olendites, ei saa ebapiisava ratsionaalsuse ning defektse *synderesisega* inimesed olla õiguskultuuri, sh karistusseadustiku kohaldamise võtmefiguurid.
- 2) Endine justiitsminister ja praegune Riigikohtu esimees Märt Rask on ajakirjanduses maininud, et meie juristide laused on tunduvalt pikemad, kui neis väljendatud mõtted. Selge mõtlemine ja tabav lausestus on asi, mida hea kooliharidus peaks andma.

Juuratudengite koolitus sellele heale tavale meil kahjuks enamasti ei allu. Juuratudengite kohustuslikuks õppevaraks on lokaalsete õppejõudude poolt kokku kirjutatud kahetsusväärset palju õpikuid, mis on kontseptuaalselt obskuursed ning – sagedasti probleemide olemust sügavamalt taipamata – saksa õigusfilosoofia teostest meelevaldselt kokku kompileeritud. Selline, näiteks õiguse metodoloogia valdkonda puudutav ja tudengitele õppepraktikas pähetuupimiseks muutunud kirjandus, mis kehastab kahetsusväärset juhtumit *obscurum per obscuritas*, tuleks siiski võimalusel vältida kui noorte juristide aju lõhkuv literatuur ning asendada sobilikuma õppekirjandusega.

Täpsemalt öeldes on osade juuraõpikute kirjutamisel eksitud mitmete intellektuaalse vooruste²² vastu, ja tulemuseks võib olla tulevaste karistuspoliitika kujundajate intellektuaalne ja moraalne kahjustamine.

²¹ Näiteks tunnistas aseprokurör K.R. avalikus vestluses, et loogikast ei taipa ta suuremat midagi, sest koolis õpetati seda ebapiisavalt. Aseprokurör R.S. on maininud kriminaalasja arutades advokaadi ja süüdistatava juuresolekul, et tegelikult ei oska ta üldse väidelda. Sarnaseid kurbi näiteid võib leida veel teisigi. Mitmed kohtunikud, nagu näiteks K.K. ja ringkonna kohtunik V.L. on pooleli jätnud oma kraadiõppe haridustee ning olnud ikkagi valitud mitte ainult esimese astme, vaid ka ringkonna kohtunikeks.

Hämmastav fakt on seegi, et aastaid puudus Tartu Ülikooli juuraõppest üldse loogika kursus.

²² Vt. Täpsemalt Zgrebski, L.T.; *Virtues of the Mind*, Cambridge University Press 1996, p.114.

Järeldused

- 1) Kuivõrd praktilise mõistuse süllogismid on karistusõiguses ühed kõige deviantsemad, on mõttekas küsida, kuidas karistuspoliitika ja karistusseadustik ning selle tõlgendamise praktika on kooskõlas loomuõigusega.
- 2) Loomuõiguse printsiipidest on karistusõiguse jaoks relevantset alljärgnevad: a) halva vältimise printsiip; b) seaduste eesmärgilisuse printsiip; c) seaduste ratsionaalsuse ning mõistuspärasuse printsiip.
- 3) Karistuspoliitika üheks eesmärgiks on stabiilsemalt toimiva sootsiumi loomine, mitte üksnes karistuse mõistmine ja positiivse õiguse kehtestamine. Inimeste väärtuste, hoiakute ja käitumise muutmine ei tohiks olla pelk „kõrvaleesmärk“.
- 4) Seejuures tuleks oluliselt diferentseerida kontingenti, kelle suhtes on möödapääsmatu kohaldada ühiskonna repressioonivahendeid. Teatud õigusrikkujaid oleks vaja kohelda kergemalt ning nende sootsiumi naasmist silmas pidavalt, kohaldada enam alternatiivkaristusi, tõhustada kriminaalhoolduse funktsioneerimist ja tegelikku järelevalvet katseajal süüdimõistetute üle.
- 5) Teise äärmuse moodustavad habituaalsed kurjategijad (4 või enam süüdimõistmist tahtlike kuritegude eest), kelle suhtes tuleks kohaldada valdavalt pikaajalist isoleerimist ja askeetlikke elutingimusi ning Vangistusseaduses ette nähtud töötamise kohustust maksimaalsel määral, sest see kontingent on valinud tee, mis ei võimalda enam nende sotsiaalset integreerimist. Eesti vanglasüsteemi hetkeolukorda arvestades peaks veel võimalusel loobuma väikeste vanglate sulgemisest, sest suured „vanglakombinaadid“ ei võimalda kontingendi diferentseerimist ja eripärase kohtlemise tingimusi (nt alaealistele või habituaalsetele kurjategijatele ikka eraldi vanglad, eraldi personali, väljaõppe ja elukeskkonnaga).
- 6) Meie riigi karistuspoliitika peaks integreeritult liikuma suunas, mis võimaldaks meil lahkuda sellelt Euroopa Liidu häbiväärselt positsioonilt, mille me oleme hõivanud oma suurima vangide suhtarvuga. Arvestades meie kriminogeenset kontingenti, ja nii meie kui teiste riikide praktikaid retsidiivsuse vähendamise võimaluste osas, võiks pidada Eesti jaoks mõistlikuks tagada 2500 vanglakoha olemasolu (praeguse ca 4500 asemel), kusjuures sellest 1000 võiks olla vahialustele ja 1500 süüdimõistetutele, ning viimasest 1000 vanglakohta oleks mõeldud pikaajaliste ja habituaalsete kurjategijate karmiks kinnipidamiseks. Kuna meie statistika nägunii tõendab vanglakaristuse ebaefektiivsust (ca 75% retsidiivsust), siis peaks riik oma ressursidega hoolikamalt ja mõistlikumalt ümber käima.

IV osa: Uurimistöö lisad

Lisa I: Töös kasutatavad mõisted

Kinnipeetav – vanglas vangistust kandev süüdimõistetud (RT 2000, 58, 376)

Kriminaalpoliitika – ühiskondlike tegevuskavade väljatöötamine, täiustamine ja elluviimine eesmärgiga takistada süütegude levikut, vähendada nende raskust ja toimepanemise võimalusi ning nendega tekitatavat kahju, samuti mõjutada inimesi süütegudest hoiduma, kaitsta õiguskorda ning suurendada ühiskonnas turvalisust

Kriminoloogia - uurib kuritegevust üldiselt, püüab seletada kuritegevuse tekkemehhanismi, esile kutsuvaid põhjuseid ja soodustavaid tingimusi. Kriminoloogia vaatleb kuritegevust kui sotsiaalset massiilmingut (Saart 1994, 3)

Kuritegu – süütegu, mille eest on füüsilisele isikule põhikaristusena ette nähtud rahaline karistus või vangistus ja juriidilisele isikule rahaline karistus või sundlõpetamine (RT 2001, 61, 364)

Retsidiiv – korduv kuritegu, sama laadi kuriteo kordamine teatava aja kestel pärast vabanemist (Kleis 1983, 539)

Retsidivist – korduvalt karistatud kuid kuritegevusele tagasi pöörduv isik (ibid.)

Lisa II: Eeluuringu tulemused

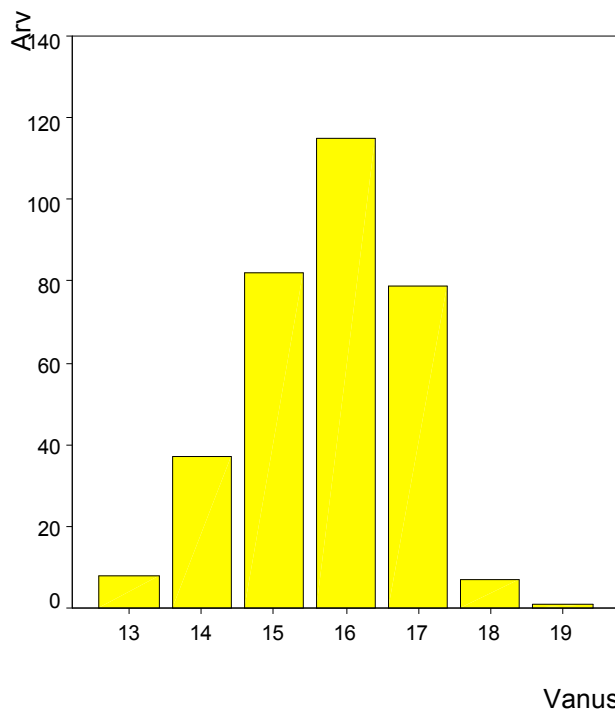
Kokku koguti andmeid 332 kinnipeetu kohta. Kõik kinnipeetavad on meessoost. Kõik kinnipeetavad vabanesid Viljandi vanglast aastatel 1995-1999.

Vanus esimese vahistamise ajal:

N=329

Keskmine vanus $\bar{x} = 15,74$

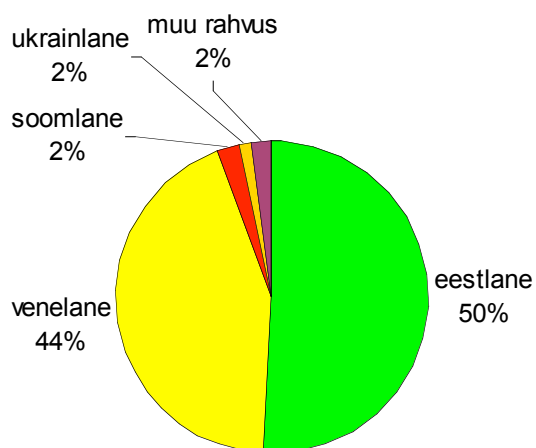
Kõige rohkem esines 16 aastaseid noormehi (vt joonis 1).

Joonis 1. Uuritavate vanus esimese vahistamise ajal

Rahvus

Uuritud isikute osakaal rahvuste kaupa. Eestlasi ja venelasi on esindatud kõige rohkem, muu rahvuse all on korealane, leedulane, lätlane, mustlane, sakslane ja valgevenelane.

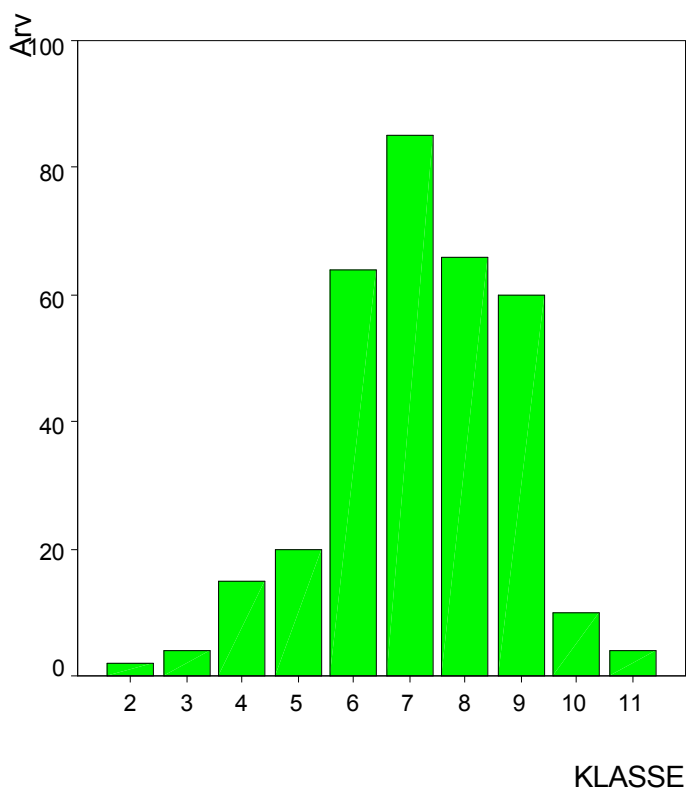

Joonis 2. Uuritavate osakaal rahvuste lõikes

Haridus

N=330, 2 inimese hariduse kohta andmed puuduvad.

Kõige rohkem esineb 7 klassi haridusega noormehi, kusjuures natuke üle poolte uuritavatest on 6-8 klassi haridusega.

Joonis 3. Mitu klassi on lõpetatud

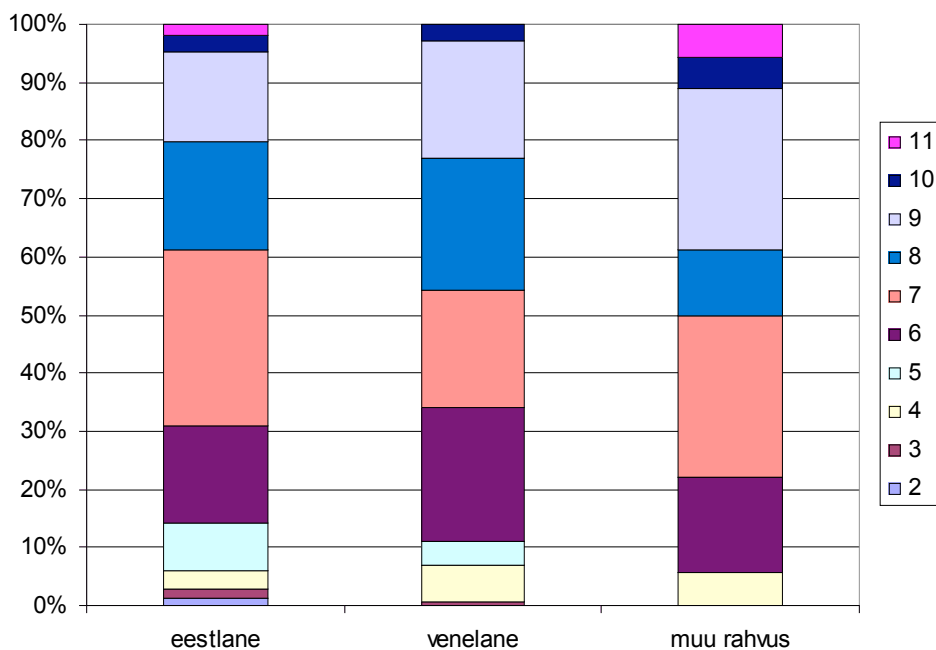
Haridustaseme võrdlus rahvuste lõikes

N=330, puuduvaid 2

Tabel 1. Haridus rahvuse kaupa

		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
eestlane	Arv	2	3	5	14	28	51	31	26	5	3	168
	Osakaal	1,2%	1,8%	3,0%	8,3%	16,7%	30,4%	18,5%	15,5%	3,0%	1,8%	100,0%
venelane	Arv		1	9	6	33	29	33	29	4		144
	Osakaal		,7%	6,3%	4,2%	22,9%	20,1%	22,9%	20,1%	2,8%		100,0%
muu rahvus	Arv			1		3	5	2	5	1	1	18
	Osakaal			5,6%		16,7%	27,8%	11,1%	27,8%	5,6%	5,6%	100,0%
	Arv	2	4	15	20	64	85	66	60	10	4	330
	Osakaal	,6%	1,2%	4,5%	6,1%	19,4%	25,8%	20,0%	18,2%	3,0%	1,2%	100,0%

Võrreldavad grupid (mahult) on eestlased ja venelased. Muu rahvuse osakaal kogumist on väga väike.

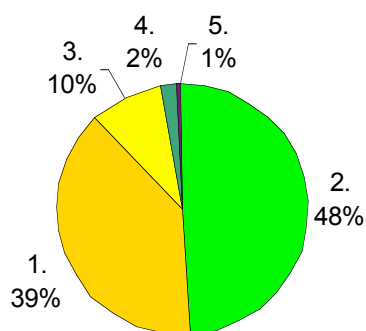
Joonis 4. Eestlaste, venelaste ja muust rahvusest noormeeste haridustasemete võrdlus

Mitmes kriminaalkaristus viis vanglasse

N=330, puudu 2 andmed.

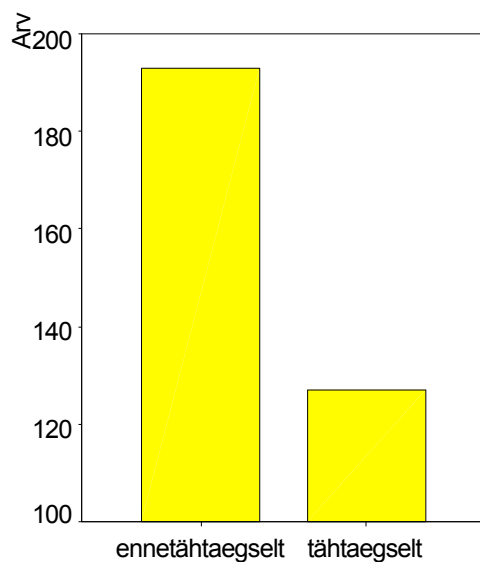
Kõige rohkem on neid, kelle viis teine kriminaalkaristus vanglasse (49 %).

Joonis 5. Mitmes kriminaalkaristus viis vanglasse

Vabanemine

N=320, puuduvad väärtusi 12. Ennetähtaegselt vabanes 60% ja tähtaegselt 40% kinnipeetutest.

Joonis 6. Kui paljud vabanesid ennetähtaegselt ja kui paljud tähtaegselt.

Lisa III: Asjaolud, mis kurjategijate arvates viisid neid uutele õigusrikkumistele

Uimastid (91 korda) 48 %

Alkohol (R 1)

Alkohol ja narkootikumid (R 2)

Alkoholisõltuvus (R4)

Narkootikumid (R 5)

Narkootikumid (R 6)

Alkohol (R 8)

Narkootikumid (R 11)

Narkosõltuvus (R 12)

Narkosõltuvus (R 13)

Narkootikumid (R14)

alkoholi tarbimise mõju (R 20)

Alkoholijoobes olles ei anna endale oma tegudest aru (R 21)

Alkoholijoobes ja narkootikumide tarbides ei suutnud ennast kontrollida (R 23)

Purjus peaga kaovad ära igasugused piirid (R 24)

alkohol (R 29)

Alkoholijoobes ei suuda ennast kontrollida ja õigusrikkumised olid toime pandud alkoholijoobes (R 31)

Peale vabanemist olin alkoholisõltlane ja raha ei olnud. Tundsin ennast hästi vaid alkoholijoobes (R 32)

Alkoholijoobe, hiljem ei mäletanud tehtut (R 34)

Madal enesehinnang, mis viib alkoholi tarbimiseni ja sealt edasi kuritegude toimepanemiseni (R 35)

Alkoholi liigse tarbimisega kadusid kõik piirid (R 38)

narkootikumide ja alkoholi tarbimine (R 39)

tarvitasin alkoholi, mis viis kuriteoni (R 40)

Alkoholijoove (R 44)

Olen narkosõltlane (R 46)

Alkohol (R 48)

Narkosõltuvus (R 49)

narkootikumid (R 50)

Alkohol (R 54)

Alkoholi- ja narkojoove (R 55)

Alkohol (R 57)

Alkoholist tingituna (R 59)

Alkohol (R 60)

Alkoholi tõttu (R 62)

Alkoholi tõttu (R 63)

alkoholi tarbimine(R 64)

Alkohol (R 65)

alkoholisõltuvus, töötus (R 66)

Alkoholijoove (R 67)

Alkoholijoove (R 68)

Narkosõltuvus (R 69)

Alkoholisõltuvus (R 70)

Alkohol (R 71)

Alkoholisõltuvus. (R 74)

narkosõltuvus (R 78)

Narkootikumid (R 79)

Alkohol (R 80)

Narkootikumid (R 82)

narkosõltuvus (R 83)	Alkoholisõltuvus (R 148)
Narkootikumid (R 84)	Alkohol (R 150)
Narkootikumide tarbimine (R 85)	Alkoholijoove (R 149)
Alkohol (R 87)	alkoholi- ja narkosõltuvus (R 155)
Alkohol (R 88)	Alkoholi- ja narkosõltuvus (R152)
Alkohol (R 89)	Narkosõltuvus (R 154)
Narkootikumid (R 92)	Alkohol (R151)
Narkootikumide ja muu ostmiseks (R 93)	alkohol (R 160)
Alkoholi tarbimine (R 95)	narkootikumid (R 162)
Alkoholi tarbimine (R 100)	alkohol ja narkootikumid (R 161)
Alkoholijoove (R 101)	alkohol (R 165)
Alkohol (R 102)	narkootikumid (R 166)
Narkosõltuvus (R 104)	
Alkoholijoobe (R 106)	<u>Eesmärgiks oli saada kuritegelikul teel raha (27 korda) 14%</u>
Alkohol ja narkosõltuvus (R 118)	Tahtsin kergemal moel raha teenida, ei viitsinud tööd teha (R 10)
Narkosõltuvus (R 119)	Varastamine on minu tasuv töö ning tööle ma käima ei hakkagi (R 30)
Alkohol (R 123)	Varastamisega teenin raha ja raha kulub palju (R 36)
Alkohol (R 125)	
Alkoholijoove (R 126)	Soov omada palju raha. Seoses kuritegude toimepanemisega ei pidanud käima tööl ning hiljem oli keeruline minna tööle kui raha oli kergelt tulnud (R 37)
Alkoholi tarbimine (R 127)	Oli pidev raha puudus (R 26).
Alkohol (R 129)	Raha puuduse tõttu (R 33)
Alkohol (R 130)	Raha puudus (R 47)
Narkootikumid (R 131)	Raha puudus (R 52)
Narkootikumid (R 133)	Oli vaja asju soetada (R 86)
Alkohol (R 135)	Raha puudus (R 107)
Alkohol (R 138)	Ei osanud vabaduses elada, raskuste tekkimisel läks kergema vastupanuteed (R 97)
Alkohol (R 140)	
Alkohol (R 144)	
Narkootikumid (R 145)	Varastada oli lihtsam kui tööl käia (R 124)

Ei tahtnud tööd teha (R 128)	Kambavaim (R 94)
Raha oli vähe (R 116)	Kambavaim (R 98)
Raha oli vähe, isa ei toetanud piisavalt (R 113)	Kriminaalse taustaga sõpradega suhtlemine, kambavaim (R 96)
Rahapuudus (R 110)	Ei osanud öelda sõpradele ei, kambavaim (R 99)
Rahapuudus (R 111)	Kambavaim (R 101)
Vähe raha (R 117)	kambavaim (R 106)
Rahapuudus (R 136)	pahad sõbrad (R 117)
Rahapuudus (R 137)	Suhtlusringkond (R 120)
rahapuudus (R 163)	Kambavaim (R 121)
rahapuudus (R 158)	kambavaim (R 125)
rahapuudus (R 157)	<u>Ei oska põhjendada (15 korda) 8%</u>
rahapuudus (R 156)	Lihtsalt juhtus niimoodi (R 15)
Rahapuudus (R 146)	Ei oska seletada (R 16)
Rahapuudus (R 143)	Teadmatus (R 7)
Rahapuudus (R 142)	Iseenda lollus (R 17)
<u>Kambavaim (19 korda) 10%</u>	Lihtsalt juhtus, ei oska öelda miks (R 19)
Halb seltskond (R 3)	Valed eesmärgid, lollus (R 56)
Ei suuda sõpradele öelda ei kui nemad vargile lähevad (R 29)	Ei oska öelda (R 103)
Samuti ei suutnud sõpradele ei öelda kui nad vargile läksid (R 25)	Iseenda rumalus, ei oska seletada (R 76)
Kambavaim (R 53)	Ei oska öelda (R 134)
Mul ei ole inimestega, kes elavad vabaduses midagi rääkida. Suhtlen nendega, kes on vangis istunud, meil on ühine teema (R 61)	oma lollus (R 164)
Soovisin sõpradele muljet avaldada (R64)	Rumalus (R 109)
Kambavaim (R 68)	Ei oska öelda, vist adrenaliin (R 105)
Kambavaim, enamus tutvusringkonnast karistatud (R 72)	Valel ajal vales kohas (R 112)
Kambavaim (R 90)	valel ajal vales kohas (R 159)

Kuriteoni viis oskamatus sisustada vaba aega, sh positiivsete tegevuste näol (11 korda) 6%

Ei oska sisustada vaba aega ning (R 20)

Ei osanud sisustada vaba aega positiivsete tegevustega (R 22)

Vabanedes oli üks kohtus käimine veel ees ja tegin paar episoodi veel juurde. Otsisin põnevust, sest ei oska vaba aja veetmiseks teisi põnevaid tegevusi (R 25)

Igavus (R 41); Igavus (R 81)

Liigne vaba aeg (R 91)

Tegevusetus (R 122)

põnevuse otsimine (R 107)

Otsisin seiklusi (R 132)

Tahtsin autoga sõita, põnevust (R 139)

Igavus (R153)

Vanglakaristus mõisteti kuriteo eest, mis oli toimepandud enne eelmist vangistust (7 korda) 4%

Õigusrikkumine oli toime pandud enne eelmist vangistust ning uurimine võttis sedavõrd kaua aega (R 18)

Peale esimest vangistust uusi kuritegusid toime ei pannud, aga mõisteti vanglakaristus vana asja eest, mis oli toime pandud enne eelmist vangistust (R 28)

Viimane kuritegu, mille eest istun oli toimepandud enne eelmist vangistust (R 73)

Viimane vanglakaristus ei ole seotud uue õigusrikkumise sooritamise vabaduses. Ennetähtaegselt vabanenuna ei soovinud käia kriminaalhooldaja juures kuna viimasel oli liigne isiklik huvi tema elu vastu- tingimised pöörati täitmisele (R 75)

Tingimisi karistus pöörati täitmisele (R 114)

Vanade rikkumiste eest määrati karistus (R 115)

Eelmine kuritegu oli pandud toime enne eelmist vangistust (R 147)

Töötus (5 korda) 3%

Tööd ei olnud (R 40)

Normaalse töökoha puudumine (R 77)

Töötus (R 100)

tööd ei olnud (R 110)

Tööpuudus (R 91)

Eelmine vanglakaristus ei mõjunud (5 korda) 3%

Esimest korda ei suhtunud karistusse tõsiselt (R 9)

Ei saanud eelnevast vangistusest õppust. Aastane vangis istumine ei hirmuta, mõjuta (R 27)

Eelmine karistus ei olnud piisav, ei mõjunud (R 58)

Vangis istumine ei hirmutanud, olin uhke, et olen vangis istunud. Karistamatuse tunne (R 74)

hirmu puudumine vangla ees (R 144)

Muud põhjused (10 korda) 5%

kasiinosõltuvus (R 26).

Mustlastel töötab ainult naine ja minu naine on mustlane. Varastamine on loomulik ja arveteõidendamine toimub kaklustes (R 41)

Minu jaoks on kuritegelik eluviis normaalne (R 70)

Mulle meeldivad autod. Kuna ise auto soetamiseks raha ei oma, siis ärandan teiste omi ja kasutan ajutiselt (R 42)

Lahkumine naisega, enesevihakamine, ükskõiksus (R 43)

Kättemaks (R 45)

Viha (R 108)

Oli vaja autoga sõita, aga load olid ära võetud (R 51)

Ei ole normaalset kasvatust vanematelt saanud (R 64)

Mind vaadati vabaduses teistmoodi, olin kinni istunud (R 141)

Lisa IV: Kasutatud kirjandus

Avaldatud allikad:

- Aarnio, A (1996) Õiguse tõlgendamise teooria. Tallinn. Juura: 59
- Ahven, A., Tabur, L., Aromaa, K (2001). Victims of Crime in Estonia 1993-2000. Research Report. Ministry of Internal Affairs, Estonia, National Research Institute of Legal Policy, Finland, Research Communications 51, Tallinn-Helsinki. p. 34-35.
- Aimre, I (2001) Organisatsioonid ja sotsiaalne kontroll. Sotsioloogia, Avaliku halduse alused. Tallinn: Sisekaitseakadeemia
- Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007- 2009, 26.10.2006 Valitsuse korraldus 592 (<http://www.valitsus.ee/?id=5226>) (14.11.2006)
- Auväärt, L (2001) Lapsed ja puuetega inimesed õigusmenetluses. Juriidilised, kriminoloogilised ja õiguspühholoogilised aspektid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Eesti Statistika Aastaraamat 2005 (<http://www2.ebs.ee/statistika2005/>) (15.11.2006)
- Eesti vanglasüsteemi ja kriminaalhoolduse aastaraamat 2006, Justiitsministeerium 2007 (viidatud: Vangla 2006)
- Ernits, P (2001) Eesti vangide portree. Luup nr. 6 (133), juuni 2001
- Ettekanne „Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010“elluviimisest ja kuritegevusest 2005. aastal (<http://www.sisemin.gov.ee/atp/?id=5272>) (18.11.2006)
- Hanns von Hofer (2003) Prison populations as political construct : the case of Finland, Holland and Sweden Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention. Vol. 4 no. 1, p. 21-38.
- Hilborn, H; Hilborn, J.W (2004) Sotsiaalse kaasamise kolmetahuline protsess SID SEL SON, Exit projekti käsiraamat. Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Keskus. Tallinn.
- Jakobi, K, Maurer, K (2004) Retsidiivsusrisiki hindamisest vanglas ja kriminaalhoolduses. Sotsiaaltöö nr 2
- Jarne, A (1998) Postimees, Vangid ilma vanglata, 30.08
- Justiitsministeeriumi kodulehekül <http://www.vangla.ee/6534> (25.11.2006)
- Kasemets, P (2001) Kinnipeetavate ettevalmistamine tagasipöördumiseks ühiskonda. Sotsiaaltöö nr 4
- Kleis, R jt (1983) Võõrsõnade leksikon. Tallinn: Valgus
- Korp, E. (2002) Võrgustikutöö võimalused lapse aitamisel. Laps- elu, probleemid ja lahendused. Koost. Korp, E., Leppimann, A., Meres, T., Vaher, A. Tallinn.
- Kriminaalstatistika (2006) (<http://www.just.ee/kriminaalstatistika>)
- Kuuse, R (2004) Kriminaalhoolduse ja sotsiaalvõrgustiku vahelise koostöö võimalustest . Sotsiaaltöö nr 2
- Laane, E., Laane, K (1999) Teavet probleemkäitumiste ennetustööks. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium, Eesti Sõltuvushaigete Rehabilitatsiooni Ühing
- Laine, M. (1997) Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia:10-25
- Markina, A, Saar, J (2001) Ülevaade 1985-2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitletavatest uuringutest: Uuringuprojekti aruanne Integratsiooni Sihtasutusele. Tallinn.

- Riigikogu õiguskomisjoni protokoll nr 49 (21.11.2006)
- Saar, J (1988) Kiivakiskunud elu, Tallinn: Eesti raamat:
- Saar, J (2001) alaealiste õigusrikkujate hilisemast kriminaalsest karjäärast aastatel 1995-1999 läbi viidud longituuduuringu andmetel. Sotsiaaltöö ajakiri nr 6
- Saar, J (2001) Karistuspoliitika Eestis 1991-2000. Eesti inimarengu aruanne 2001, pt 2.4.
- Saar, J (2003) Milleks karistatakse kurjategijat? Kommentaar. Postimees: 07.05.
- Saart, R (1994) Sissejuhatus kriminoloogiasse: õppematerjal / Tallinna Politseikool
- Sanders, A jt (1995) Sotsiaaltöö teooria ja praktika. Sotsiaaltöö kriminaalõiguslikus süsteemis.
- Soiver, S (2003) Põhihariduseta inimestel on raske haridussüsteemi tagasi tulla: pressiteade 10.07 (www.riigikontroll.ee) (18.11.2006)
- Sootak, J (1997) Kriminaalpoliitika. Tallinn; Juura
- Strömpl, J (1999) Projekt- uurimuse alaealiste kriminaalset karjääri mõjutavad sotsiaalsed faktorid aruanne. Tallinn: Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse trükikoda.
- Toomsoo, A (1996) Täisealiste ja alaealiste kuritegevus. Teaduste Akadeemia Kirjastus. Tallinn
- Tulva, T., Tikerpuu- Kattel, A., Viiralt, I., Väljataga, S (2002). Laps Eesti ühiskonnas: probleemid kodus ja koolis. Tallinn.
- Tööturauameti kodulehekülg (www.tta.ee) (15.11.2006)
- Uueküla, I, Vain, J (2001) Eestlasest vangi pale. Uurimus Eesti vanglates. Sotsiaaltöö ajakiri nr 4
- Valik rehabilitatsiooniprogramme (2005) Justiitsministeerium kodulehekülg (07.11.2006)

Avaldamata allikad:

- Drõgin, S (2005) Ühisjooni minapildis Viljandi Vangla noorte kinnipeetavate näitel. Viljandi Kultuuriakadeemia, kultuurihariduse osakond, rakenduspedagoogika õppetool
- Kraas, L (2006) Õigusrikkujate ohtlikkuse ja uue kuriteo riski mõõtmise meetoodika kohaldamine ja juurutamine Eesti vanglasüsteemis: magistritöö: Tallinna Ülikool sotsiaalteaduskond, psühholoogia osakond.
- Uueküla, I (2004) Retsidiivsust iseloomustavate psühholoogiliste seoste kirjeldamine: magistritöö; juhendaja Kristina Seepter, Tallinna Pedagoogikaülikool, sotsiaalteaduskond, psühholoogia osakond.

Kasutatud õigusaktid:

- Alaealise mõjutusvahendite seadus (RT 1998, 17, 264)
- Karistusseadustik (RT 2001, 61, 364)
- Tööturuteenuste ja -toetuste seadus (RT I 2005, 54,430).
- Vangistusseadus (RT I 2000, 58, 376)

Lisa V: Jooniste ja tabelite loetelu

- Joonis 1. Varjatud ja avalikuks tulnud kuritegevus
- Joonis 2. Kuriteo sooritamise seos sotsiaalsete probleemidega
- Joonis 3. Vanglakaristuse pikkus 01.01.2006 seisuga
- Joonis 4. Kinnipidamisasutusest vabastamine 2000 kuni 2005 aastani
- Joonis 5. Vanglakaristuse kandmine kordades 01.01.2006 seisuga
- Joonis 6. Kinnipeetavate haridustase 01.01.2006 seisuga
- Joonis 7. Hõivatus töö ja õppimisega kinnipidamisasutustes 01.01.2006 seisuga
- Joonis 8. Uurimisprobleemi asetus ja meetodika
- Joonis 9. Uurimisprobleem
- Joonis 10. Vastanute vanuseline jaotuvus
- Joonis 11. Vastanute rahvuseline jaotuvus
- Joonis 12. Vastanute kodakondsus
- Joonis 13. Vanglakaristuse kandmine kordades
- Joonis 14. Kriminaalkaristused kordades
- Joonis 15. Kinnipeetavate vanglast vabanemine tähtaegselt ja ennetähtaegselt
- Joonis 16. Eelmise vanglakaristuse pikkus kuudes
- Joonis 17. Vabaduses oldud aeg kuudes
- Joonis 18. Käesolev karistus kuudes
- Joonis 19. Kinnipeetute omandatud haridus keskkoolis
- Joonis 20. Kutseõppe või eriala omandamine
- Joonis 21. Erikoolis viibimine
- Joonis 22. Vanglast vabanedes töötajana arvele võtmine
- Joonis 23. Infoallikad töö otsimisel
- Joonis 24. Töökoha leidmiseni kulunud aeg
- Joonis 25. Töötamine vabaduses
- Joonis 26. Töösäär
- Joonis 27. Töösuhte vorm
- Joonis 28. Tööandja teadlikkus kohtulikust karistusest
- Joonis 29. Tööandja reageering töötaja kriminaalsele minevikule
- Joonis 30. Kooselu või elukoht vabaduses
- Joonis 31. Toidu eest maksmine
- Joonis 32. Kommunaalmaksude maksmine
- Joonis 33. Tüdruksõbra olemasolu
- Joonis 34. Lapse olemasolu
- Joonis 35. Karistatus suhtlusingkonnas
- Joonis 36. Alkoholi tarvitamine vabaduses
- Joonis 37. Narkootikumide tarvitamine vabaduses
- Tabel 1. EV vanglad meessoost kinnipeetavatele
- Tabel 2. Eesti noored vanglates 01.01.2004 seisuga
- Tabel 3. Kuritegudes süüdistatavad soo järgi
- Tabel 4. Kuritegudes süüdistatavate vanus

Lisa VI: Uuringu ankeedi küsimused

Ankeete täitsid intervjuerijad, kes kõik omasid ettevalmistust tööks sihtrühmaga.

Intervjueritavaks võis olla isik, kes: oli meessoost, vanuses 16-24, kandis vähemalt teist korda vabaduskaotuslikku karistust tahtlikult toimepandud kuriteo eest, oli viibinud kahe vangistuse vahepeal vabaduses.

I. Põhiandmed intervjueritava kohta:

1. Vanus
2. Rahvus Eestlane / Muu
3. Kodakondsus Eesti / Muu
4. Mitmel korral kriminaalkorras karistatud 2 3 4 5
5. Mitmel korral karistatud vangistusega 2 3 4 5
6. Eelmine vanglakaristus _____ aastat _____ kuud
7. Kas vabanes tähtaegselt või ennetähtaegselt T / E
8. Vabaduses oldud aeg _____ aastat _____ kuud
9. Käesolev vanglakaristus _____ aastat _____ kuud
10. Millise § alusel mõisteti süüdi viimati

II. Esmaste vajaduste rahuldamine pärast (viimast!) vabanemist

11. Kus ja kellega te elasite pärast vabanemist?
(koos vanematega, isiklik türikorter, sugulaste juures, sõprade juures, leibkonna liikmete arv ja kes kuulusid leibkonda)

12. Selgitage, mispärast selline elukoha valik?
(nt kas polnud võimalik üürida oma elupinda, kas puudus selleks sissetulek)

13. Kes ja mis vahenditest maksis korteri ja kommunaalkulude eest pärast teie vabanemist?

14. Kes ostis või valmistas teile igapäevase toidu? (Hommik-Lõuna-Õhtu)

III. Töö

15. Milline on teie haridustase? (Mitu klassi on lõpetatud.)

16. Kas te olete viibinud erikoolis?
(tee ring ümber) TAPA PUIATU EI OLE

17. Millist liiki kutseõppe kursustel te olete osalenud või millise eriala omandanud?

18. Kas Te olite töötajana arvel pärast viimast vabanemist? (põhjendage, mispärast JAH või EI)

19. Kuidas ja millistest allikatest saite infot potentsiaalse töökoha suhtes?

20. Kas te töötasite üldse vabaduses olles? JAH EI (kui EI, siis liigu 25. küsimuse juurde)

21. Kirjeldage varasemaid töökohtasid ja töösuhteid?

22. Milline oli teie töösuhe? (lepinguline või mitte, st „mustalt“)

23. Millisel töökohal te töötasite pärast viimast vabanemist?
(kui on korduvalt vabanenud, siis eelmised korrad ei ole siinkohal olulised)

24. Kui kaua võttis aega töökoha leidmine pärast vabanemist? (kuudes)

25. Mitmel võimalikul töökohal te käisite enne tööle asumist?

26. Miks teid esimestesse töökohtadesse tööle ei võetud?

27. Kas teie tööandja(d) olid teadlikud teie kohtulikust karistatusest?
(Kui vastus on EI, jäta 28. küsimus vahele.) EI JAH MÕNED OLID

28. Kuidas tööandja teada sai ja kuidas ta sellele reageeris?

29. Milliseid põhilisi probleeme seoses töökoha leidmisega te võiksite nimetada?

IV. Perekond ja sõbrad

30. Kes on teie lähemad sugulased (suguluaste) ja milline on teie läbisaamine nendega?

31. Kui paljud isikud Teie suhtlusringkonnast vabaduses on olnud varem kohtu poolt karistatud?

32. Kas Teil on oma tüdruksõber/elukaaslane?

(Kui jah, siis palun kirjeldage oma suhet temaga: suhte kestvus, suhte tekkimise aeg ja asjaolud – kas vabaduses või vangistusajal.)

33. Kas teil on lapsi? (Kui jah, siis kellega nad praegu koos elavad ja kas te suhtlete nendega vanglast?)

34. Kas te suitsetate? Kui jah, siis mitu sigaretti päevas?

35. Kas te tarbisite alkoholi? Kui jah, siis milline oli keskmine hulk nädalas või mitmel korral nädalas?

36. Kas te tarbisite narkootilisi aineid? Kui jah, siis milliseid ja mis kogustes?

37. Kui palju teie eelarvest nädalas või kuus kulus sigarettidele või alkoholile või narkootikumidele?

38. Millega te sisustasite oma vaba aega? Kust saite vahendeid vaba aja veetmiseks?

V. Lõpuküsimus

39. Mis teid enda arvates sundis uuesti õigusrikkumist sooritama?